Pierre Grimal

Secolul lui Augustus

35

Mici enciclopedii

CORINT

Redactor:
Radu Badale

Tehnoredactare computerizată:
Jora Grecea

Coperta:
Walter Riess

Cartografie:
Petruţa Şerban

Pierre Grimal
LE SIÈCLE D'AUGUSTE
© Presses Universitaires de France, 1955
7e édition corrigée: 1992, août

Toate drepturile asupra acestei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-287-9

Format: 16/54 x 84
Coli tipo: 8,5

Tiparul executat la:

Tipografia MULTIPRINT Iaşi
Calea Chişinăului 22, et 6, Iaşi 6600
tel. 032-211225, 236388 fax. 032-211252

PIERRE GRIMAL

SECOLUL LUI AUGUSTUS

Traducere, note şi prefaţă de:
Florica Mihuţ

CORINT
Bucureşti, 2002

PREFAŢĂ

Sinteza profesorului Pierre Grimal, pe care o prezentăm cititorilor români, propune o lectură complexă a perioadei care a urmat asasinării lui Iulius Caesar, perioadă care a cunoscut şi ascensiunea fiului său adoptiv, Caius Iulius Caesar Octavianus, devenit ulterior primul împărat al Romei, sub numele de Imperator Caesar Augustus. Având ca punct de plecare lupta pentru putere şi analiza comportamentelor politico–militare ale personajelor importante din Roma ultimelor decenii ale secolului I î.Hr., demersul de faţă reliefează grupările de forţe şi regrupările ulterioare, raporturile dintre acestea, precum şi încărcătura lor istorică.

Astfel, Octavianus este prezentat ca fiu şi urmaş al lui Iulius Caesar, moştenind nu numai numele şi faima tatălui său, ci şi planul său de guvernare. Campion al restaurării unor vremuri fericite, de mult apuse, Octavianus ştie să dea la o parte tot ceea ce era respingător în amintirea tatălui său, toate aspectele violente şi crude, apoi purcede la uciderea asasinilor defunctului dictator şi, ulterior, a tuturor celor care nu simpatizau cu ideile sale. Flexibilitatea, dar şi tenacitatea de a înlătura orice obstacol din calea impunerii sale ca unic cârmuitor al romanilor par să fie trăsăturile pregnante de caracter pe care le manifestă în această etapă. Folosind cu dibăcie orice neajuns al adversarilor săi, vehiculând mai ales teme dragi concetăţenilor, cum ar fi pacea, concordia, respectarea tradiţiilor, Octavianus reuşeşte să convingă de bunele sale intenţii, puternic contrastante cu cele ale adversarului său, M. Antonius.

Meritul analizei lui P. Grimal este de a nu fi supraevaluat rolul personalităţii istorice. Capitolele despre literatura şi arta în epoca lui Augustus sunt elocvente în acest sens. Prezentarea cercului patronat de Mecena şi a naşterii operelor esenţiale pe care s-a sprijinit regimul nou instaurat oferă prilejul decelării obiective a universului cultural roman. Octavianus are şansa de a fi intervenit pe scena istorică în momentul în care literatura romană trebuia *să atingă vârsta sa de aur. Meritul lui este că nu şi-a irosit această şansă, ba mai mult, a fructificat-o la maximum. Fundamentarea teoretică a programului său politic o încredinţează, fie dintr-o genială intuiţie, fie doar repetând experienţe elenistice, poeţilor vremii. Pe măsură ce primele mesaje, meşteşugit scrise, pătrund în conştiinţa romanilor, primul împărat al Romei purcede la organizarea sistematică a statului, în paralel cu punerea bazelor puterii sale. Pârghiile de decizie publică pe care şi le însuşeşte rezidă în trei elemente esenţiale:* imperium-*ul proconsular, puterea tribuniciană* (tribunicia potestas) *şi marele pontificat. La acestea se adaugă competenţe cenzoriale* (cura legum et morum) *şi titluri onorifice, cum ar fi* princeps senatus *sau* pater patriae. *Osatura comportamentului său public este formată din două imagini convergente în plan mitologic: destinul implacabil al Romei, născută pentru a fi o „regină a cetăţilor", dacă este să preluăm o expresie a istoricului Grimal, şi misiunea gintei Iulia, descendentă, în egală măsură, din zei (Venus şi Apollo) şi din oameni (din ginta Marcia, care furnizase al patrulea rege al Romei). Împlinirea acestei misiuni nu este străină de cosmetizări repetate, în cadrul efortului de a asigura succesiunea (prin adopţii succesive şi asocieri la putere) unui regim abia născut. Cele două misiuni predestinate, a Romei şi a familiei sale, calchiau nevoile epocii, care cunoaşte acum*

răspândirea unor credinţe despre venirea pe pământ a Salvatorului. Or, până la finele domniei sale, Augustus a ştiut să însămânţeze cele două imagini în inimile tuturor supuşilor săi, care trec de la starea de spirit ostilă Romei, în calitatea sa de cuceritoare şi stăpână, la mândria de a se număra printre supuşii, pe de o parte, ai unui împărat sensibil la durerile celor mulţi, iar pe de altă parte, ai unui Imperiu prosper şi eliberat de povara războaielor civile.

Asemenea idei folosesc abundent Vergiliu, Horaţiu sau Properţiu în poemele lor, dar şi istoricul Titus Livius, a cărui operă, Ab Urbe condita, *justifică timpul lui Augustus prin prezentarea „dirijată" a trecutului. Rezultatul unei astfel de evoluţii este o lume pacificată, prosperă şi sigură, care trebuie păstrată, potrivit testamentului lui Augustus, în coordonatele fixate în timpul guvernării sale, fără o extindere a graniţelor dincolo de limite naturale. Este o lume iubitoare de frumos, de linişte şi de natură, cum caută pertinent să demonstreze profesorul P. Grimal în capitolul al IV-lea. Repezentările artistice din această perioadă dau măsura maturităţii depline a simbiozei italico–elenistice la nivelul portretisticii, al redării peisajului natural, al îmbinării reprezentărilor religioase cu viaţa cotidiană romană. Arhitectura cunoaşte şi ea o înflorire fără precedent, atât din punct de vedere cantitativ, cât şi sub aspect calitativ. Roma devine un oraş universal, dar şi o cetate unde fiecare cetăţean îşi poate găsi menirea. O componentă esenţială a misiunii Romei este de a finaliza şi de a dezvolta ceea ce grecii începuseră de mult în bazinul estic mediteranean, apoi continuaseră, cuprinzând şi Orientul: crearea unei civilizaţii centrate pe rostul omului în univers.*

Florica Mihuţ

INTRODUCERE

Se preferă, uneori, să se desemneze un „secol" de istorie prin numele unui singur om. Pentru aceasta, trebuie ca acest *secol* să dureze, fără vreo tulburare vizibilă, atât timp cât să permită existenţa a cel puţin unei generaţii de oameni. Poate că aceasta este raţiunea pentru care *marile secole*, cele care dau impresia că umanitatea ajunge de fiecare dată dacă nu la unul din vârfuri, cel puţin la unul din palierele drumului spre vârf, rămân atât de rare. În plus, pentru ca să se poată simboliza prin intermediul unui singur nume o întreagă perioadă, trebuie ca acesta să o fi dominat în mai multe moduri. Nu este important dacă personalitatea istorică acţionează asupra evenimentelor politice şi militare ale timpului său, sau cel puţin nu este suficient, dacă nu şi-a lăsat amprenta proprie asupra fizionomiei spirituale a unei epoci care, prin aceasta, devine cu adevărat epoca sa. Istoria care povesteşte poate fi avidă de evenimente, se străduie să înţeleagă trecutul şi să-i ceară să ofere informaţii prezentului, caută să sesizeze o gândire vie în misterul care a fost creaţia lui.

Dacă Pericle n-ar fi dorit Parthenonul, dacă s-ar fi mărginit să întărească Confederaţia ateniană şi să accepte războiul peloponesiac, dacă Ludovic al XIV-lea nu şi i-ar fi alăturat pe Le Nôtre, Molière şi Racine, nimeni nu s-ar fi gândit să numească „secolul lui Pericle" cei treizeci sau patruzeci de ani în care Atena a cunoscut apogeul, nici „secolul lui Ludovic al XIV-lea" perioada care, din 1660 şi până în 1715, constituie vârsta clasică franceză. Nu se

întâmplă altfel nici pentru „secolul lui Augustus", ale cărui limite extreme se întind de la moartea lui Caesar, 15 martie 44 î.Hr., până la moartea lui Augustus însuşi, survenită în apropiere de Nola, în Campania, la 19 august 14 d.Hr. Dacă istoricii desemnează astfel aceşti aproape şaizeci de ani, este pentru că ei nu pot scăpa de impresia, sau poate prejudecata, că această perioadă prezintă o unitate profundă, dorită şi conştient impusă de omul care, sosind la putere, găsea Roma în haos şi care, la moartea sa, avea să lase un stat organizat, pacificat, consolidat de un ideal şi de o raţiune de a fi pe care contemporanii lui Caesar le căutaseră în zadar. Nu există un secol mare fără această credinţă unificatoare, care nu-şi poate găsi originea decât într-o voinţă creatoare, singura capabilă să închege şi să organizeze tot ceea ce, în lipsa ei, rămâne dispersat.

Opera lui Augustus a fost posibilă prin mărimea perioadei de timp în care acesta şi-a exercitat activitatea. La moartea sa, Augustus avea şaptezeci şi şapte de ani. Se născuse pe 24 septembrie 63 î.Hr., în vremea consulatului lui Cicero. Aparţinea unei familii de îmbogăţiţi[1], de cavaleri originari din Veletri[2], în Latium, iar bunicul său fusese un bancher bogat. Tatăl său, C. Octavius, se căsătorise cu o nepoată de a lui Caesar, Atia, şi acest mariaj a decis ridicarea socială a familiei sale. Dar C. Octavius moare de tânăr în 58 î.Hr., în momentul în care, după ce guvernase Macedonia, putea să aspire la consulat. Viitorul Augustus, care se numea atunci C. Octavius Thurinus (această poreclă de Thurinus amintea de o campanie victorioasă a tatălui său asupra sclavilor revoltaţi în regiunea Thurium, în Italia meridională), avea să treacă pentru câţiva ani sub tutela lui L. Marcius Phillipus, al

[1] În textul franţezesc «la famille bourgeoise», termen care ni se pare totuşi impropriu pentru lumea romană. (N.tr.)

[2] Denumirea actuală a anticului Velitrae, oraş al volscilor, în sudul *Latium*-ului. (N.tr.)

doilea soţ al mamei sale, dar Caesar nu va întârzia să-l ia alături de el şi, în 45 a. Chr, să-l adopte. De atunci, C. Octavius se va numi oficial C. Iulius Caesar Octavianus. Acest nume şi această adopţie îl vor îndreptăţi să primească, după Idele lui Martie 44, moştenirea dictatorului. Totuşi, nu în acest moment va începe „secolul lui Augustus" Se vor scurge aproape şaptesprezece ani, până când tânărul Caesar, preocupat cu preluarea puterii, să fie în stare să impună recunoaşterea sensului şi a încărcăturii misiunii sale şi, poate, deplina conştientizare a acesteia. Chiar victoria de la Actium, din 2 septembrie 31 î.Hr., care îi va asigura o dominaţie de fapt asupra lumii romane şi pe care trebuia să o consacre, în 13, 14 şi 15 august 29 a. Chr, un triplu triumf[3], era insuficientă pentru a decide începerea acestui „secol" Acesta din urmă nu va pătrunde cu adevărat în istorie decât la 16 ianuarie 27 î.Hr., în ziua în care, printr-o inspiraţie genială, L. Munatius Plancus avea să propună Senatului acordarea numelui de *Augustus* noului stăpân.

[3] Instituţia triumfului urca până în timpuri republicane şi consta în acordarea, de către Senat, unui general victorios în luptă a dreptului de a mărşălui solemn într-o procesiune triumfală, îmbrăcat în haine de purpură brodate cu aur, cu încălţări aurite şi coroana de laur pe cap, cu faţa pictată în roşu, ţinând în mână sceptrul lui Iupiter. Procesiunea era închinată acestui zeu suprem şi începea pe Câmpul lui Marte, intra în oraş prin *Forum Boarium* (târgul de vite), urca apoi pe *Via Sacra*, trecea prin Forum pentru a ajunge pe Capitoliu, unde se aduceau mulţumiri în templul lui Iupiter pentru grija arătată oamenilor în timpul bătăliei. Înaintea tuturor mergeau magistraţii în funcţie şi senatorii, urmau apoi muzicanţii, prada de război, preoţii, sacrificanţii şi victimele lor, prizonierii de război, generalul în carul său triumfal, urmat de cetăţenii romani recuperaţi din prizonierat, având pe capete bonete de liberţi, şi mulţimea soldaţilor victorioşi. Se rosteau cuvinte zeflemitoare pentru a îndepărta invidia zeilor faţă de această reuşită a oamenilor. În timpul Imperiului, numai împăratului îi mai este rezervat acest drept, ceilalţi generali mulţumindu-se în a purta, prin favoare imperială, doar însemnele triumfale (*insignia triumphalia*), costumul şi cununa de laur în timpul ceremoniilor publice la care participau. (N.tr.)

Alegerea acestui nume, hărăzit unui atât de mare destin, a fost de la început un şiretlic. Cu trei zile mai înainte, Octavian anunţase solemn că, pacea fiind în sfârşit restaurată, el lasă puterea la libera dispoziţie a poporului şi a Senatului roman. Dar Senatul nu putea accepta acest cadou şi chiar Octavian însuşi, procedând astfel, nu era de bună credinţă. Să-şi fi pierdut el brusc, prin cine ştie ce miracol, ambiţia pasională care îl animase până atunci? Modestia sa nu putea fi decât o irealizabilă himeră. Câştigase prea multă influenţă la Roma, ca să mai fie posibil să redevină un simplu cetăţean. Nu era el adevăratul şi noul fondator al Imperiului? Serviciile sale, victoriile sale îl ridicaseră deasupra celorlalţi, fără să aibă ceva în comun cu ei, ca şi cum ar fi avut o altă natură. Această excepţională poziţie se încerca în mod special a fi exprimată printr-un titlu, printr-un nume nou. Pentru un moment senatorii s-au gândit să-l numească *un nou Romulus*. Dar prietenii săi au intuit pericolul unui astfel de gest. Romulus fondase oraşul, dar fusese rege şi pierise în final asasinat de senatori. În pofida prestigiului său, numele lui Romulus era de rău augur şi era imposibil să se pretindă deopotrivă că Republica romană fusese restaurată şi să se acorde, chiar şi indirect, onoruri regale omului a cărui operă era această restaurare. Aşadar L. Munatius Plancus a propus numele de *Augustus*. Termenul nu era nou în limbaj; el se utiliza îndeobşte pentru locurile şi obiectele consacrate, desemnate de auguri. Un vers al lui Ennius[4] cânta „după

[4] Ennius, italic originar din Calabria, născut prin 239–238 î.Hr. la Rudiae, într-o regiune puternic elenizată; va lupta în cel de-al doilea război punic, apoi, sub comanda lui Cato, va sluji ca centurion. Ajuns la Roma, frecventează cercul Scipionilor şi îşi câştigă existenţa ca profesor, autor de versuri şi piese de teatru. De la el ne-au rămas integral şi parţial peste şase sute de versuri din poemul epic *Annales*, lui i se atribuie două tragedii cu subiecte romane: *Sabinele* şi *Ambracia*. Primeşte cetăţenia romană şi este împroprietărit; moare în anul 169 î.Hr. (N.tr.)

ce ilustra Romă a fost fondată sub auguste auspicii..." Epitetul de *Augustus* ataşat lui Octavianus afirma misiunea divină a Fondatorului, caracterul „fericit" şi fecund al oricărei iniţiative care emană de la el. Lui şi numai lui îi aparţinea privilegiul de a „începe" totul sub „fericite" auspicii. Formula — am spune „tranzacţională" — a bătrânului „parlamentar" care era Munatius Plancus se asocia astfel credinţelor antice, unui anume instinct înrădăcinat în conştiinţa religioasă romană. Fără a prejudicia cu nimic forma de guvernământ, această formulă avea meritul de a izola în ideea de rege acel ceva pe care romanii îl regretaseră dintotdeauna şi magistraturile republicane avuseseră tendinţa de a-l conserva, caracterul de neînlocuit şi cvasimagic al persoanei regale. În mod oficial, în această şedinţă din 16 ianuarie 27 era astfel proclamat debutul unei „ere noi", consecinţa unui nou pact cu zeii Cetăţii şi ca o reînnoire a fondării.

În ochii noştri, puterile lui Augustus par a se rezuma prea adesea la un sistem constituţional al cărui şiretlic machiavelic are drept scop concentrarea autorităţii reale în mâinile lui *Princeps*[5], menţinând, în acelaşi timp, aparenţa libertăţii republicane. Se admite câteodată recunoaşterea faptului că, pentru a realiza acest tur de forţă, Augustus a recurs la o savantă propagandă, că a reunit în jurul lui istoricii şi poeţii şi i-a însărcinat cu cucerirea spiritelor, sau cel puţin cu orbirea acestora faţă de adevăratele sale intenţii. În consecinţă, Augustus n-ar fi fost decât un abil politician, pătruns în mod esenţial de ambiţie, utilizând pentru scopurile sale egoiste un aparat religios. O asemenea explicaţie poate fi valabilă, la rigoare, pentru opera militară şi

[5] De acum înainte vom adopta termenul de „principe", pe care îl foloseşte P. Grimal. (N.tr.)

politică a guvernării sale. Dar aceasta nu explică deloc magnifica înflorire intelectuală, artistică şi literară care se manifesta în acele zile. Aceeaşi explicaţie riscă să discrediteze chiar această înflorire: termenul de „propagandă" se aseamănă mult cu acela de stigmatizare, pentru că nu se ezită a fi calificate drept „propagandă augustană" opere care au fost timp de generaţii o sursă constantă de inspiraţie. Şi dacă se doreşte separarea totală a persoanei lui Augustus de înflorirea literară şi artistică a timpului său, inconvenientul nu-i cu nimic mai mic; în acest caz trebuie să se renunţe de bună voie, împotriva evidenţei, la a mai discerne, în acest secol, o unitate profundă, la a mai vedea, în reuşitele sale, evident convergente, altceva decât o suprapunere de fericite hazarduri. Problema rămâne întreagă: cum a putut Augustus, care la început nu era decât conducătorul unei facţiuni victorioase, să se vadă brusc centrul unei vârste clasice? Aceasta ar fi posibil doar dacă noul stăpân al Romei n-a creat conştient, ci a încarnat forţe spirituale latente până la el şi dacă, prin propria sa reuşită politică, le-a oferit acestor forţe şansa şi posibilitatea de a ajunge la clara lor conştienţă. Augustus nu adăugă la sistemul său politic credinţele religioase; nu deviază, în profitul său, prin nu se ştie ce abuz de încredere, formele artistice şi literare ale secolului său, nu „le ia în serviciul lui" pentru a le îmbrăca în ţinuta sa, ci în acord cu aceste forme sau cu ceea ce credea că reprezintă, el însuşi modelează un ideal care este mai puţin al său şi mai mult al întregii Rome, dar pe care ideal, totuşi, Roma nu l-ar fi putut niciodată exprima fără Augustus. Nicicând nu apare atât de clară interdependenţa atâtor planuri ale istoriei. Cucerirea romană ajunsese la un punct în care nu putea să mai subziste doar prin forţa armelor; Imperiul era pe cale de a se divide în cele două jumătăţi eterogene ale

sale, Occidentul şi Orientul; aristocraţia, măcinată în interior, nu mai oferea decât spectacolul confruntărilor egoiste generatoare de conflicte ruinătoare. Pentru a salva lumea, nu este suficient un recurs la violenţă. O constrângere nu construieşte nimic durabil, iar prizonierul este cel care are întotdeauna dreptate împotriva temnicerului său. Augustus a ştiut să propună acestei lumi în derivă nu atât un sistem nou, cât o justificare nouă a tot ceea ce în sistemul vechi rămăsese viabil. Este adevărat că, în timp, cucerirea puterii a precedat construcţia Imperiului său. Nu-i mai puţin adevărat că Secolul lui Augustus nu a fost inaugurat decât în ziua în care uitarea a început să cadă peste episoadele sângeroase, când gândirea romană a regăsit, graţie unei opere născânde, încrederea în sine, după lunga disperare a războaielor civile.

Capitolul I

ANII PRELIMINARI ŞI CUCERIREA SPIRITELOR

Conjuraţii care, la 15 martie 44, îl asasinau pe Caesar nu fuseseră animaţi decât de o singură dorinţă: suprimarea tiranului care, de cinci ani, împiedica libera acţiune a instituţiilor republicane. Ei nu se gândeau că aceste instituţii se condamnaseră ele însele la o jumătate de secol de anarhie şi de reînnoire neîncetată a războaielor civile. În ochii lor era suficient să se repună puterea în mâinile consulilor regulat aleşi pentru ca totul să reintre în normal, să se reia rivalitatea tradiţională a ambiţiilor şi a facţiunilor în jurul magistraturilor şi a guvernărilor provinciale. Oare nu aici era ceea ce, în trecut, asigurase Romei grandoare şi supremaţie asupra tuturor celorlalte popoare? Imperiul era obiectul Romei şi Roma — proprietatea câtorva familii, pregătite să împartă locurile şi profiturile.

Totuşi, geniul lui Caesar ştiuse, în cei cinci ani în care a deţinut puterea absolută, să însămânţeze fundamentele unei noi ordini. Dictatorul nu fusese un aventurier izolat. El a lăsat în urma lui un partid, amici încercaţi şi deja schiţa unui ideal. Dintre cei doi consuli în funcţie, cel puţin unul, Antonius, era locotenentul său cel mai fidel, iar celălalt, tânărul Dolabella, era gata să se vândă celui care oferea mai mult. Din principiu, restaurarea republicană era compromisă. Cu toate acestea, Antonius nu pozează imediat în campionul celui dispărut. În prima şedinţă a Senatului, ţinută în 17 martie, el se opune, fără tăgadă, vreunei propuneri de a se acorda ucigaşilor onoruri excepţionale, dar nu reclamă deloc condamnarea lor şi se mulţumeşte să valideze, în

bloc, toate actele lui Caesar, chiar şi proiectele sale care nu aveau încă forţă de lege. Astfel, trecutul apropiat nu era abolit. Cinci ani de intensă activitate legislativă nu puteau admite aceasta şi „cezarismul" supravieţuia Idelor lui Martie. Senatul, compus în mare parte din oameni pe care Caesar îi numise el însuşi, aproba voinţa lui Antonius.

Dar realitatea puterii nu aparţinea nici Senatului, nici consulului. Dacă Antonius era, în fapt, stăpânul situaţiei, el datora asta nu însărcinării sale oficiale, ci poziţiei de principal locotenent al lui Caesar. Îl avea ca aliat politic pe Lepidus, comandantul cavaleriei[6] defunctului dictator şi pe care plebea romană înclina să-l asculte. Veteranii lui Caesar, înzestraţi de fostul lor şef cu pământuri în oraşele italice şi care constituiau o forţă latentă, gata să urmeze ordine „cezariene", îşi întorceau privirile către Antonius. În timpul săptămânilor care vor urma morţii lui Caesar, Antonius se va strădui să menţină pacea şi să lase pasiunilor timpul necesar pentru a se calma. Nu lui îi revine responsabilitatea tulburărilor care însoţesc funeraliile dictatorului, când focul mistuia cadavrul în plin Forum, iar ucigaşii, simţindu-se ameninţaţi, se închideau în casele lor sau căutau vreun refugiu în târgurile din Latium. Dar mâniile populare sunt puţin durabile şi s-ar fi ajuns, treptat, la un compromis dacă n-ar fi intrat în scenă, brusc, Octavianus.

Vestea asasinatului îl găsise pe tânărul bărbat în Epir, la Apollonia, unde fusese însărcinat de tatăl său adoptiv

---

[6] *Magister equitum,* magistrat deţinător de *imperium*, prin urmare cu drept de comandă militară şi de luare a auspiciilor, auxiliar al dictatorului, care îl şi desemna, aşadar menţinându-se în funcţie doar pe durata mandatului dictatorului, adică 6 luni. Avea drept la scaunul curul (*sella curulis*) şi era însoţit de şase lictori (*lictores*), purtători de fascii. Iniţial numai patricienii aveau acces la această magistratură, primul comandant al cavaleriei plebeu fiind atestat în anul 368 î.Hr., în persoana lui C. Licinius Stolo. (N.tr.)

cu pregătirea expediţiei plănuite împotriva parţilor. Nu era decât în al optsprezecelea an al vieţii sale şi acţiona pentru desăvârşirea deopotrivă a formaţiei sale militare şi a pregătirii sale intelectuale în compania retorilor şi filozofilor greci, printre care se număra stoicul Athenodorus, şi a personajelor care se vor ataşa destinului său, în special Vipsanius Agrippa. Din momentul aflării despre evenimentele din Roma, Octavianus se grăbeşte să se întoarcă în Italia. Testamentul lui Caesar îl desemna drept moştenitor. Avea el să pretindă, oare, această periculoasă moştenire? În pofida sfaturilor date de rudele sale, el se va hotărî să accepte moştenirea şi, după ce a întârziat câtva timp în Italia meridională, intra în Roma în luna mai. În acea zi, soarele fusese acoperit de un halo, ceea ce trecea drept o prezicere a regalităţii.

Se poate crede că Octavianus s-ar fi mărginit mai întâi să revendice partea din bogăţiile lui Caesar care îi revenea, dar că, în curând, i s-ar fi deschis ochii. Agitaţia religioasă în jurul dictatorului asasinat, pe care Antonius se străduia să o potolească, este brusc reanimată printr-o manifestaţie spectaculoasă. În timpul celebrării Jocurilor zeiţei Ceres, de la finele lunii mai sau începutul lunii iunie, Octavianus a încercat să expună solemn jilţul de aur pe care Senatul îl votase odinioară pentru Caesar şi diadema

[7] Participant, la 15 februarie 44 î.Hr., la ceremoniile purificante şi fertilizante numite *Lupercalia,* desfăşurate în faţa grotei Lupercal, unde gemenii fuseseră alăptaţi de lupoaică, Caesar refuză diadema regală oferită de M. Antonius, chiar şi după repetarea gestului acestuia, datorată dezabrobării publicului. Refuzul dictatorului este primit cu entuziasm de către participanţi. S-a scris mult pe acesată temă, atât privind intenţiile regale ale lui Iulius Caesar, cât şi privind caracterul special al acestei sărbători de la finele anului vechi roman (care începea la 1 martie şi se termina la 29 februarie), interpretându-se că ar reprezenta o ceremonie de transmitere a puterii regale. (N.tr.)

refuzată de dictator cu puţină vreme în urmă[7]: era deja un prim pas spre apoteoza defunctului. Pentru moment, această manifestare nu are urmări : veto-ul tribunului plebei[8] o va împiedica, dar gestul lui Octavianus prezintă o semnificaţie deosebită. Tânărul Caesar înţelegea să exploateze cultul născând al divinului[9] Caesar, al cărui fiu era, de acum încolo. A avut o astfel de ocazie în ultimele zile ale lunii iulie, în timp ce el însuşi va celebra — trecând peste opoziţia lui Antonius — Jocurile Victoriei în numele lui Caesar, instituite cu doi ani înainte de dictator în onoarea „patroanei" sale *Venus Genitrix*, strămoaşă mistică şi protectoare a familiei sale, a *gens Iulia*. Pe la a unsprezecea oră a ceremoniei (între opt şi nouă seara), în timpul desfăşurării jocurilor, va avea chiar prilejul de a duce la bun sfârşit planul său, căci o cometă apăru pe cer. Nimeni nu s-a îndoit că acel miracol era de origine divină şi că el dovedea divinitatea defunctului.

Încă din Antichitate istoricii s-au întrebat în ce măsură Octavianus era sincer în timp ce proclama astfel caracterul divin al tatălui său adoptiv şi în ce măsură, sprijinindu-se pe credinţa poporului, nu făcea decât să utilizeze spre propriile sale interese superstiţia mulţimii. Este foarte probabil ca *Sidus Iulium*, cometa din iulie 44 î.Hr., să nu-i fi adus revelaţia propriei sale misiuni divine. Octavianus nu este un fondator de religie. Dar ştim că nu era străin de credinţele din afară. El credea în prevestirile extrase din vise, mergând până la a susţine, în vis, un dialog cu Iupiter. Ca urmare a unei viziuni nocturne, se va obliga mai

[8] Dreptul de veto al tribunului plebei, magistatură colegială a plebeilor instituită în urma secesiunii acestora din 494–493 î.Hr., îi permitea să se opună oricărei decizii care ar fi lezat interesele plebei. (N.tr)

[9] Deşi în textul franţuzesc este folosită sintagma „Caesar le dieu", vom opta pentru traducerea latinescului *divus* prin „divinul" (N.tr.)

târziu, pe când era de multă vreme stăpânul Romei, să cerşească în fiecare an, într-o zi stabilită, întinzând mâna trecătorilor care-i dădeau bani. Pe deasupra, el se temea de trăsnet şi purta întotdeauna asupra lui o piele de focă, ce ar fi trebuit să-l apere de fulger. Ridicase, de altfel, pentru o mai mare siguranţă, un templu lui *Iupiter Tonans* pe Capitoliu. Numeroase sunt anecdotele referitoare la superstiţiile sale şi există un mare număr de dovezi ale pietăţii sale şi ale respectului faţă de zei. Fidel tradiţiei naţionale, se va strădui mereu să facă să coincidă decizii şi evenimente importante cu aniversări vesele, punându-le astfel sub bune auspicii. Aşadar să nu fim surprinşi că a putut să clădească din apariţia unei comete pe cerul Romei, când se sărbătoreau Jocurile Victoriei lui Caesar, o încredere uluitoare în divinitatea tatălui său şi în propriul său destin. Oare nu stoicii (ale căror lecţii le audiase prin intermediul lui Athenodorus) notau că sufletele fericite atingeau *empyros*-ul[10], printre astre, care erau, ele însele, fiinţe divine? În consecinţă, nimic de necrezut în faptul că această cometă miraculoasă putea să fie cu adevărat sufletul lui Caesar în ascensiunea sa spre cer.

În plus, cu un an înainte, Octavianus îl însoţise pe Caesar în războiul din Hispania[11]. Trăise în intimitatea dictatorului, care, şi el, credea în steaua sa — nu a început războiul civil decât după ce un miracol s-a produs pe malul Rubiconului. Proiectele ambiţioase ale lui Octavianus, circumspecţia sa, legendara impasibilitate a calculelor sale nu sunt în mod foarte plauzibil singurele mobiluri care l-au decis atunci să revendice total moştenirea tatălui său şi să se proclame „fiul divinului Caesar"

---

[10] Cea mai elevată dintre cele patru sfere celeste. (N.tr)

[11] Război purtat împotriva partizanilor lui Pompei, încheiat cu înfrângerea acestora la Munda, în anul 45 î.Hr. (N.tr.)

În secret, cei mai înfocaţi dintre cezarieni începeau să se îndoiască de Antonius. Acesta din urmă simte. El se apropie oficial de Octavianus, într-o reconciliere făţişă, şi obţine îndepărtarea principalilor conjuraţi ai Idelor lui Martie, Brutus şi Cassius, care vor pleca într-un exil deghizat, să guverneze provinciile îndepărtate ale Cretei şi Cyrenaicii. Apoi, cum săptămânile treceau şi vedea că mandatul său de consul se sfârşea, va dori să-şi asigure un comandament militar care să-i dea posibilitatea menţinerii autorităţii sale. Decide să preia guvernarea Galliei Cisalpine (Italia de Nord), unde-şi exercita autoritatea Decimus Brutus, unul dintre asasinii lui Caesar. Pentru a duce la îndeplinire aceasta, trebuia înlăturat Brutus. Dar, pe când Antonius aduna legiunile din Italia de Sud în acest scop, Octavianus ridica el însuşi trupe dintre veteranii tatălui său şi pornea spre Roma, unde va intra la 10 noiembrie. Era o faptă nesăbuită şi, în acelaşi timp, o eroare. Poate sperase într-o ridicare generală a „cezarienilor". Dar proprii săi soldaţi vor refuza să se bată cu cei ai lui Antonius şi va fi nevoit să se îndrepte spre nord. Situaţia sa părea disperată. Antonius avea de partea lui legalitatea, în timp ce Octavianus se făcea vinovat de înaltă trădare. Se fortifică în Arretium, în Etruria. Alesese acest oraş pentru că unul dintre însoţitorii săi, Mecena, era originar din această cetate şi descindea pe linia maternă din Cilnii care, odinioară, conduseseră oraşul. În acelaşi mod, nouăsprezece ani mai devreme, în anul naşterii lui Octavian, Catilina îşi strânsese bandele sale înarmate din regiunea Fiesole înainte de asaltul final şi de înfrângerea lor. Dar Catilina nu era „fiu al unui divus" Soldaţii lui Antonius, la rândul lor, produc defecţiunea armatei acestuia. Două dintre legiunile sale se declară de partea lui Octavianus, iar consulul trebuie să se mulţumească, în loc de a-şi nimici rivalul, să

mărşăluiască spre Gallia Cisalpină şi, acolo, să înceapă asediul Modenei, unde se fortificase Decimus Brutus.

Atunci Cicero, bătrânul consular, iese din tăcerea sa pentru a-l apăra pe Octavianus. Obţine, la începutul lui ianuarie[12], recunoaşterea din partea Senatului a „legalităţii" armatelor lui Octavianus şi Decimus Brutus, dar prietenii lui Antonius intervin şi obţin ca acesta din urmă să nu fie declarat inamic public. Îi este trimisă o ambasadă, pentru a-l detremina să predea armele şi să se supună autorităţii statului[13]. Antonius răspunde că va consimţi să renunţe la Gallia Cisalpină cu condiţia de a primi pe cinci ani Gallia împădurită (adică toată Gallia Transalpină, mai puţin vechea provincie Gallia Narbonensis). Aceasta păru inacceptabil senatorilor, care îi însărcinează pe consulii Hirtius şi Pansa „să ia măsurile necesare securităţii republicii" În acelaşi timp, la Roma ajunse vestea potrivit căreia cei doi principali instigatori ai complotului contra lui Caesar, M. Iunius Brutus şi C. Cassius Longinus, în loc de a primi calmi inofensivele lor provincii Creta şi Cyrenaica, acaparaseră toate resursele, în oameni şi bani, ale teritoriilor orientale. În Senat republicanii simt o mare bucurie. Cezarismul avea să fie, aşadar, definitiv distrus. Operaţiile militare se angajau deja împotriva lui Antonius. În două bătălii, în 14 şi 21 aprilie 43 î.Hr., trupele Senatului obţin victoria şi proconsulul rebel trebuie să abandoneze asediul Modenei şi să se retragă în direcţia Galliei Narbonensis, unde conta pe ajutorul vechiului său aliat Lepidus. Dar, dintre cei trei generali pe care Republica îi trimisese împotriva lui Antonius, cei doi

[12] Şedinţa Senatului din 1 ianuarie 43 î.Hr., care i-a prilejuit lui Cicero rostirea celei de a V-a Filipice împotriva lui M. Antonius. (N.tr.)

[13] Ambasada trimisă de Senat să vorbească cu M. Antonius era formată din Servius Sulpicius, celebru jurist, care moare îndată ce ajunge la destinaţie, Lucius Piso şi Lucius Philippus. (N.tr.)

consuli, Hirtius şi Pansa, vor muri. Octavianus rămânea singurul care reprezenta, pe pământ italic, noua „legalitate"

În pofida succesului său şi a sprijinului făţiş venit din partea lui Cicero, Octavianus se găsea într-o poziţie mai precară ca niciodată. La Roma, Cicero se lăuda deschis că nu l-a folosit decât ca pe un instrument, de care se poate debarasa când va înceta să mai fie util. Care ar fi putut să fie locul său în Republica renăscută? Deja Cicero uneltea să obţină consulatul pentru el însuşi şi gândea că aventura cezarismului luase sfârşit. Pe de altă parte, vechii generali ai lui Caesar se regrupau în faţa pericolului. De la finele lunii mai, Antonius se alăturase lui Lepidus şi armatele lor aveau să fraternizeze aproape de *Forum Iulii* (Frejus). Câteva săptămâni mai târziu, guvernatorul Hispaniei Ulterior, Assinius Pollio, se împăca, la rândul său, cu Antonius şi cu Munatius Plancus, guvernatorul Galliei. Izolat, Decimus Brutus, unul dintre învingătorii de la Modena, încerca să ajungă, travesând Alpii, pe coastele Illyriei şi în Macedonia. El avea să piară în această aventură. Provinciile occidentale formau un bloc solid, aflat în mâinile cezarienilor, adică ale acelor oameni de care Octavianus, aflat în serviciul Senatului, părea că se îndepărtase prin campania contra lui Antonius.

Octavianus preia iniţiativa pentru a doua oară şi reuşeşte să-şi facă loc între cele două facţiuni. În fruntea trupelor sale, va decide să mărşăluiască spre Roma şi să revendice consulatul. În mod legal, el nu avea acest drept. Era prea tânăr pentru a candida la magistratura supremă. Dar cele trei legiuni pe care Senatul încerca să i le opună trec, fără luptă, de partea lui. Poporul Romei, la fel de credincios ca şi soldaţii memoriei divinului Caesar, îl purtă spre consulat pe moştenitorul lui, dându-i drept coleg pe un oarecare Q. Pedius, om fără ambiţii, care n-ar fi putut

să-l pună-n umbră sau să-l împiedice în acţiunea sa. Această zi de 19 august 43 î.Hr. avea să întoarcă situaţia încă o dată, împotriva aşeptărilor, în favoarea lui Octavianus: între guvernatorii rebeli ai vestului şi asasinii lui Caesar, pe care cu câteva luni înainte jurase în mod solemn să se răzbune, îşi asigurase prin lovitură de stat o poziţie mai puternică decât a fiecăruia dintre ei, pentru că în persoana sa părea că se încarnează, de data aceasta, legalitatea.

Primul act al noului consul a fost de a determina condamnarea de către un tribunal ordinar a asasinilor tatălui său în virtutea unei legi, *Lex Pedia*, propusă de celălalt consul, apoi a plecat spre nord, pentru a avea o întrevedere cu Antonius. Aproape de Bologna, a încheiat cu Antonius şi Lepidus cel de-al doilea triumvirat. Spre deosebire de primul, care altădată, în secret, îi unise pe Caesar, Pompei şi Crassus, noul triumvirat constituia o magistratură oficială, chiar dacă avea un caracter excepţional. Cei trei asociaţi îşi atribuiau ei înşişi misiunea de a restaura Statul şi de a-i asigura o constituţie viabilă.

Intrigile din lunile precedente lăsaseră triumvirilor o prea mare ranchiună şi demonstraseră mult prea clar pericolul pe care îl reprezenta opoziţia republicană pentru ca ei să nu încerce să facă imposibilă pe viitor renaşterea acestei opoziţii. Şi, astfel, sunt organizate proscripţiile. O sută treizeci de senatori sunt înscrişi pe listele fatale pentru a fi ucişi fără judecată. Un mare număr de cavaleri au avut aceeaşi soartă. Nu au putut fi ucişi toţi, dar supravieţuitorii au fost nevoiţi să se ascundă şi foarte curând nu mai exista în Roma nici un membru al facţiunii republicane. Cicero însuşi este ucis pe când încerca, tardiv, să fugă.

Pe 1 ianuarie 42 î.Hr., divinitatea lui Caesar, recunoscută de mult de către popor, este oficial proclamată. S-a decis construirea unui templu în Forumul roman, pe locul unde

fusese amplasat rugul pe care se arsese cadavrul dictatorului. Venise momentul răzbunării lui Caesar. Din nou războiul civil amenința Roma, din nou era vorba despre un conflict între republicani, sprijiniți de provinciile orientale, și cezarieni, stăpâni ai Italiei și ai întregului Occident. Pe 23 octombrie, bătălia se va purta la Philippi, în Macedonia. Rezultatul a fost indecis. Din punct de vedere tactic, republicanii obținuseră un avantaj, dar Cassius, în urma unei erori, a crezut că totul este pierdut și s-a sinucis. Trei săptămâni mai târziu, Brutus se hotărăște să întrepindă o nouă acțiune de forță și, de data aceasta, a fost un dezastru. Aproape toate marile personaje pe care conta aristocrația romană aveau să piară în acea zi. Era sfârșitul acelei *virtus* republicane: „Virtute, nu ești decât un cuvânt!" ar fi spus Brutus sinucigându-se. Și ura sa nu se îndrepta atât contra lui Antonius, care îi fusese prieten și împreună cu care sperase, în pofida a toate cele petrecute, să salveze Republica, cât mai ales împotriva lui Octavianus, răzbunătorul necruțător, animat de spiritul lui Caesar.

Este adevărat că Octavianus nu avusese vreun rol în bătălie. Se zvonise că în cursul primei zile nu-și datorase salvarea decât unui fericit hazard, dar dacă gloria militară fusese a lui Antonius, profiturile sunt ale lui Octavianus. Al treilea triumvir, Lepidus, rămăsese în Italia; de acum încolo, nu se va mai conta prea mult pe el, cel care nu fusese prezent în momentul decisiv al bătăliei de la Philippi. Antonius pleacă în Orient, iar Octavianus este însărcinat cu guvernarea Italiei.

*
* *

Dintre cei doi parteneri rămași importanți, Antonius era cel care conserva cel mai mare prestigiu. Lui îi reveneau

realizarea marelui vis cezarian, conducerea unei expediţii contra parţilor şi cucerirea definitivă a Asiei de Mijloc. Acest război îi era impus mai întâi de toate ca o datorie de pietate. El trebuia să răzbune dezastrul suportat altădată de Crassus la Carrhae[14]. Dar acest război trebuia şi să reînnoiască marea aventură, care, de secole, exalta imaginaţia romanilor — marşul triumfal care-l condusese pe Alexandru până la porţile Indiei. În plus, orice pătrundere profundă în spaţiul Asiei evoca epopeea lui Dionysos, cuceritorul Indiei, şi nu este surprinzător că încă de la sosirea sa în provinciile orientale, Antonius se autoproclamă „Noul Dionysos". Primise la Tars pe regina Cleopatra, chemată în anturajul său ca prinţesă vasală, care se prezentase cu toată pompa de regină şi zeiţă. Uitându-şi propria soţie, pe Fulvia, rămasă în Italia, Antonius o urmează pe Cleopatra la Alexandria şi petrece aici iarna anilor 41/40 î.Hr.

Între timp, Octavian se ocupa în Occident de sarcini necesare, dar ingrate. Îi revenise datoria de a recompensa soldaţii celor douăzeci şi opt de legiuni care luptaseră la Philippi şi de a le atribui pământuri în Italia. Optsprezece cetăţi italice îşi văzură teritoriul împărţit veteranilor. De pretutindeni veneau plângeri. Delegaţii celor deposedaţi se vor îndrepta spre Roma şi Octavianus trebui să le promită atenuarea fenomenului, măsuri speciale de clemenţă care nu au avut ca efect decât deranjarea tuturor. Despre dramele care se desfăşurau atunci avem un ecou în versul unui poet care se va dovedi a fi „revelaţia" anilor posteriori bătăliei de la Philippi. „Cisalpinul" Vergiliu, după încercări poetice care nu s-au păstrat nici una în vreun fel

[14] Bătălia de la Carrhae, care s-a terminat dezastruos pentru romani, însuşi Licinius Crassus pierind în luptă, avusese loc în anul 53 î.Hr. (N.tr.)

şi care, la începutul anului 42, înainte de bătălia de la Philippi cântase apoteoza lui Caesar, prin graţioasa alegorie a eroului sicilian Daphnis, imagina un scenariu, în scene câmpeneşti inspirate de idila siciliană şi alexandrină, în care, sub înfăţişarea de păstori, apar compatrioţii săi, proprietarii deposedaţi. El însuşi fusese poate victimă a confiscărilor. Pierduse, poate, proprietatea familiei de la Mantua. Cel puţin aşa afirmă biografii săi oficiali din Antichitate, dar cu atât de multe contradicţii, încât mărturia lor este suspectă, fiind probabil vorba doar de un roman biografic extras din poeme. Oricare ar fi adevărul, Vergiliu a prezentat imaginea nemuritoare a sătenilor obligaţi să-şi părăsească pământurile, plecând aiurea cu turmele de oi şi de capre, constrânşi, în plus, să abandoneze unui soldat plătit recoltele coapte şi viile bogat altoite. Totuşi, nu este chiar totul la fel de sumbru în tabloul din *Bucolicele*[15]. Dacă a noua *Bucolică* rămâne descurajantă, prima, dimpotrivă, invită pe italici să aibă încredere în Octavianus: Tityrus se duce la Roma, unde îşi prezintă rugămintea tânărului erou, iar acesta din urmă îi răspunde ca un zeu oracular: „Continuaţi, copii, ca odinioară, să vă paşteţi boii şi să vă înmulţiţi taurii." Tityrus s-a reîntors liniştit şi, drept recompensă, i-a dedicat un templu salvatorului său. De douăsprezece ori, în fiecare an, la sărbătoarea Larilor domestici[16], îi va oferi un sacrificiu spiritului divin al lui Octavianus. Această primă *Bucolică* înseamnă pentru noi apariţia unui cult închinat lui Octavianus. Nu era pentru

[15] Bucolică — mic poem pastoral, eglogă. (N.tr.)

[16] *Lares* erau divinităţi protectoare ale teritoriului pe care vieţuia o familie. La calende, none şi ide, dar şi cu prilejul altor sărbători ale familiei, le erau aduse ofrande în capela — *Lararium* — amplasată în fiecare locuinţă. (N.tr.)

prima dată când poporul onora un „salvator", printre divinităţile căminului, şi nu exista în aceasta nimic şocant pentru conştiinţa religioasă a contemporanilor: fiecare om posedă în sine un element divin, al său *Genius*, imanent fiinţei şi chiar vieţii sale. Acestui *Genius* i se adresează rugăciuni şi ofrande; sacrificiile au ca scop de a-i transmite o vitalitate şi o competenţă deosebite. Practica era destul de comună printre cei umili, liberţi[17], chiar şi sclavi, toţi cei care trăiau în dependenţă materială şi spirituală faţă de un *patronus*, adică în egală măsură stăpân şi protector. Octavianus a devenit patronul lui Tityrus, aşa cum are ambiţia de a deveni patronul tuturor compatrioţilor săi italici.

Dar este foarte probabil că prima *Bucolică*, cel puţin aceea care ne este nouă cunoscută, nu datează din primele luni ale anului 41 î.Hr.[18], nici din timpul primelor confiscări. Atunci, Octavianus nu este salvatorul, ci călăul proprietarilor de terenuri şi cauza nemulţumirii mocninde. L. Antonius, fratele triumvirului, exercită în acel an consulatul fiind, în taină, ostil lui Octavianus. Sextus Pompeius, fiul învinsului de la Pharsalos, este stăpânul mării şi împiedică aprovizionarea peninsulei. Cetăţile Italiei Centrale, din

[17] *Libertus* era sclavul eliberat care îşi continua viaţa alături de fostul său stăpân, devenit acum patronul său. Între ei se stabileau relaţii clientelare. (N.tr.)

[18] În acest an, Lucius Antonius, fratele triumvirului, se opune lui Octavianus în legătură cu împroprietăririle veteranilor lui Marcus Antonius, plecat în Egipt. Mai mult, Lucius chiar îi cere lui Octavianus să-i cedeze dreptul de a opera acordarea de terenuri. Motivul acţiunii rudelor lui Antonius era de a-l împiedica pe tânărul Caesar să obţină o popularitate prea mare. Neînţelegerile dintre ei duc la confruntarea militară de la Perusia, unde se retrăsese Lucius, oraş pe care Octavianus îl asediază, cucerindu-l repede. Fulvia, soţia lui Marcus Antonius, şi ea antrenată în evenimente, se retrage apoi în Grecia, la Sicyona, unde, neconsolată, îşi va găsi sfârşitul. (N.tr.)

Etruria, Umbria şi zona sabină, în care aristocraţia şi „burghezia" fuseseră puternic lovite de proscripţii şi de confiscări, se tem de revolta socială pe care triumvirii sunt pe cale s-o declanşeze în detrimentul lor. Asinius Pollio, în fruntea a şapte legiuni, ocupă Cisalpina de partea lui Antonius. Estimând că a venit momentul să intervină şi să se debaraseze de Octavianus, L. Antonius îi ridică pe provinciali şi se retrage în Perusia. Dacă legiunile din Gallia Cisalpină ar fi putut să facă joncţiunea cu trupele lui, se termina cu Octavianus. Dar, din nou, acesta din urmă reuşeşte să scape din impas. Ajutat de geniul militar al lui Agrippa, el dejoacă planul consulului, poartă cu vigoare asediul Perusiei, pe care o cucereşte şi o pradă la începutul anului 40 î.Hr., fără ca Pollio să poată (sau să vrea cu adevărat) să ajute cetatea. Octavianus este din nou stăpânul Italiei.

El datora acest succes, fără îndoială, abilităţii sale diplomatice, spiritului său de decizie, dar poate şi respingerii ideii de reluare a războiului civil, din ce în ce mai manifestă în rândurile trupelor. Veteranii, bine recompensaţi, nu mai aspirau decât la pace. Când, la sfârşitul verii anului 40 î.Hr., Antonius, avertizat de ceea ce se întâmplă, a dorit să pătrundă în Italia în fruntea unei armate, locuitorii din Brundisium (Brindisi) i-au interzis intrarea în port şi accesul în cetate. Procedau astfel mai puţin din ataşament faţă de Octavianus, cât mai ales datorită oboselii de război. Italia aştepta un Salvator.

În asemenea condiţii se deschid, la Brundisium, negocierile între Mecena şi Pollio, primul reprezentându-l pe Octavianus, cel de-al doilea pe Antonius. Şi, în 5 sau 6 octombrie 40 î.Hr., între cele două tabere se încheie pace. Fulvia, prima soţie a lui Antonius, fiind moartă (ea îl forţase pe cumnatul ei, L. Antonius, să ia armele şi să-l urmărească

pe Octavianus), triumvirul se căsătoreşte cu Octavia, sora lui Octavianus. Acest act trebuia să-i permită lui Antonius recrutarea de legiuni pe pământ italic şi cei doi cumnaţi îşi împărţeau conducerea lumii romane. Antonius ar fi avut mână liberă în Orient, iar Octavianus în Occident. Un râu din Albania, Drinul, forma frontiera care separa cele două zone de influenţă. În ceea ce-l priveşte pe Lepidus, el obţinea Africa.

În Italia, pactul de la Brundisium apare ca debutul unei ere de pace. Vergiliu compune acum cea mai celebră şi, până în zilele noastre, cea mai misterioasă dintre *Eglogele* sale, pe care a dedicat-o consulului Pollio, a cărui intrare în funcţie fusese întârziată până la încheierea păcii. Poemul cântă un copil ce se va naşte sau care tocmai se născuse (cuvintele poetului sunt intenţionat ambigue) şi care va fi martorul fericirii regăsite. Treptat, el dezvăluie universul, refăcând, în sens invers, drumul care l-a condus, de la fericirea primitivă, la relele prezente. Crimele Vârstei de Fier vor dispărea. Singurul război care va rămâne nu este decât o expediţie îndepărtată, un nou „război al Troiei", în care se vor ilustra eroii. Este imposibil ca Vergiliu să nu fi visat, şi el, la mirajul lui Alexandru: nu fusese oare vizita la mormântul lui Ahile primul act pe pământ troian al cuceritorului macedonean? Această nouă expediţie în Asia ar fi fost războiul contra parţilor, la care visase toată generaţia contemporană. Apoi, pe măsură ce acest copil va creşte, se va institui Vârsta de Aur. Mările nu vor mai fi străbătute de comercianţi avizi, ogoarele ele însele se vor deschide recoltelor. Poetul estimează o perioadă de treizeci de ani până la venirea acestui secol binecuvântat — vârsta necesară copilului pentru a accede la magistraturile supreme. De acum, fericirea reapare pe pământ şi marchează sfârşitul anilor sumbri.

Identitatea copilului rămâne incertă. Anumiţi istorici cred că este vorba de copilul lui Pollio, mort la vârstă fragedă. Alţii estimează că nu poate fi vorba decât de unul dintre copii lui Antonius, naşterea scontată neputând căpăta toată semnificaţia sa decât dacă simboliza indisolubila uniune dintre cei doi stăpâni ai lumii. Oare cele două jumătaţi ale „cezarismului", reconciliate în cele din urmă, nu erau ele încarnate de Octavia şi Antonius, a căror uniune ar fi dat în sfârşit lumii Salvatorul aşteptat? Într-adevăr, Octavia va avea chiar în anul următor un copil cu Antonius, dar, în locul fiului sperat, acesta va fi Antonia cea Mare, care va deveni bunica lui Nero. Oricare ar fi, identitatea copilului cântat de Vergiliu contează prea puţin, pentru că el nu va fi decât martorul şi nu autorul evenimentelor extraordinare care vor transforma lumea[19]. Vergiliu nu făcea, în această a patra *Egloga*, decât să dea o expresie eternă aspiraţiilor şi credinţelor difuze care existau în jurul său. Deja, în 43 î.Hr., fuseseră emise monede anunţând întoarcerea Vârstei de Aur. Astrologii şi filozofii erau de acord în a prezice o apropiată întinerire a lumii. J. Carcopino a insistat în mod just asupra caracterului general al acestor aspiraţii de la finele Republicii. Afirmaţii de origine pitagoreică se întâlneau cu credinţele proprii artei augurale etrusce. În general se gândea că viaţa universului era supusă unui ritm periodic, care se înscria în interiorul unui „Mare An", definit prin reîntoarcerea astrelor la poziţia lor iniţială. Marele An era divizat în „luni", de durată variabilă, în funcţie de tradiţii. Cea mai întâlnită dintre

[19] Problema este tratată în mod special de J. Carcopino, *Vergile et le mystère de la IVe Eglogue,* ed. revăzută, Paris, 1943. Carcopino conchide în favoarea tânărului Pollio Saloninus, al doilea fiu al locotenentului lui Antonius. (N.a.)

opinii asimila aceste „luni" siderale cu *saecula*[20] prezicătorilor etrusci, adică perioade de timp destul de lungi pentru a cuprinde cea mai lungă viaţă umană — în general maximul estimat este de o sută zece ani. Sfârşitul unui *saeculum* era indicat de un miracol. Acest sfârşit coincidea cu moartea ultimului om care venise pe lume de când începuse „secolul" şi zeii aduceau la cunoştiinţa celor iniţiaţi evenimentul prin câteva fenomene extraodinare. Or, se întâmpla că la Roma, finele fiecăruia dintre aceste secole şi începutul celui următor se celebrau prin jocuri solemne, numite Jocuri Seculare. Ultimele avuseseră loc în 149 î.Hr. Ele fuseseră urmate, la numai trei ani, de victoria definitivă a Romei asupra Cartaginei, pacificarea Hispaniei şi punerii capăt atât Ligii aheene cât şi libertăţii Greciei. Şi, timp de vreo douăzeci de ani, Roma cunoscuse o pace internă pe care nimic nu a tulburat-o. Toate aceste amintiri explică de ce contemporanii lui Vergiliu aşteptaseră cu nerăbdare sfârşitul acestui „secol", al cărui început fusese atât de frumos şi al cărui sfârşit fusese marcat de atâtea orori. Ei credeau sincer în virtutea regeneratoare a ritului pe care se pregăteau să-l celebreze. Şi iată că, la capătul celui de-al o sută nouălea an, apărea pacea atât de dorită, reconcilierea celor doi bărbaţi a căror discordie ar fi putut să antreneze atâtea suferinţe pentru întreaga omenire.

Din nefericire, pacea de la Brundisium nu era suficientă pentru resorbirea, ca prin minune, a dificultăţilor în care se zbătea lumea. Fiul lui Pompei, Sextus, rămas în „dizidenţă" de la victoria lui Caesar, era stăpânul mării şi continua să înfometeze Italia până într-atât încât, în luna noiembrie, plebea romană se arătase ameninţătoare. În

[20] *Saecula,* pluralul de la *saeculum* — vârstă, epocă, secol. (N.tr.)

cursul anului următor, Octavianus avea să aibă pentru o clipă speranţa că îl va putea asocia pe Pompei la triumvirat, dar era un aliat puţin sigur, prea mândru în independenţa sa şi, curând, Octavianus trebui să reia lupta pentru eliberarea mărilor. Acţiunea este prost condusă şi sfârşeşte printr-un dezastru pentru Octavianus. Antonius este chemat în ajutor. În primăvara anului 37 î.Hr, el ajunge la Tarent, unde au loc negocieri dificile. Mecena este şi el prezent. Venise de la Roma, însoţit de mai mulţi prieteni, dintre care se remarcă Vergiliu şi Horaţiu. Descrierea călătoriei a fost versificată de acesta din urmă într-o satiră care s-a păstrat şi din care aflăm cum ar fi putut să fie atunci viaţa în jurul lui Octavianus. Descrierea lui Horaţiu lasă, fără îndoială intenţionat, impresia unei mari simplităţi. Octavianus se mulţumeşte cu adăposturi modeste, cu hrană obişnuită; se râde foarte tare la glumele neaşteptate ale unui clovn. Nimic nu aminteşte că aici este vorba de cortegiul unui mare senior şi stăpân al lumii. Dar mai ales, intenţia evidentă a poetului este de a insista pe marea prietenie care îi uneşte pe toţi aceşti buni tovarăşi. Cum ar putea să poarte nişte oameni răi sentimente atât de adevărate şi de nobile? Ghicim deja ceea ce va fi una dintre marile preocupări ale lui Augustus: să evite cu orice preţ fastul şi luxul privat, să rămână fidel vechiului ideal roman de simplitate şi de chibzuinţă. Descrierea călătoriei la Brundisium (căci înainte de întâlnirea de la Tarent „diplomaţii" şi escortele lor s-au oprit la Brundisium) este astfel, pentru noi, o mărturie preţioasă: prima apariţie a unei teme dominante în propaganda regimului. Această simulare de simplitate este cu atât mai notabilă cu cât ea contrastează evident cu aparatul cvasiregal cu care se înconjurase Antonius în Asia.

În timpul negocierilor de la Tarent s-a decis ca triumviratul să fie prelungit până în 33 î.Hr., sau pe cinci ani întregi, iar Antonius ceda colegului său o sută douăzeci de corăbii. Apoi, el reia calea Orientului, să termine pregătirile expediţiei sale contra parţilor, pe care o întrerupsese la chemarea lui Octavianus. Acesta din urmă se hotăra să sfârşească o dată cu Sextus Pompeius. Agrippa îşi antrenează cu severitate echipajele, contruieşte un port în laguna Lucrin, pe coasta napolitană, la adăpost de incursiunile inamice. Apoi, în luna iulie a anului 36 î.Hr., forţele lui Octavianus vor invada Sicilia, principalul punct de sprijin al lui Pompeius. În 3 septembrie, Agrippa repurtează o victorie decisivă la Naulochos. Sextus Pompeius se refugiază în Orient unde, curând, va pieri. Octavianus îşi asigurase stăpânirea mărilor. Grânele din Sicilia şi Africa reîncep să se scurgă către capitală. Lui Lepidus, care pentru o clipă dorise să se opună acţiunii lui Octavianus, îi este luată puterea triumvirală, fiind plasat într-o reşedinţă supravegheată la Circei, la marginea *Latium*-ului. Dar Octavianus, respectuos faţă de dreptul religios, nu-i retrage şi titlul de Mare Pontif[21], care-i era conferit pe viaţă.

Balanţa forţelor, care în timpul păcii de la Brundisium părea să încline în favoarea lui Antonius, se restabileşte încet în beneficiul lui Octavianus. Niciodată prestigiul

[21] *Pontifex Maximus* era primul sacerdot al colegiului de pontifi înfiinţat, potrivit tradiţiei, de regele Numa Pompilius. Îl dubla pe *Rex sacrorum* (regele sacrificiilor) ale cărui sarcini ajunge spre finele republicii să le îndeplinească în cea mai mare parte a lor. Veghează calendarul liturgic al cetăţii, anunţă sărbătorile la calende pentru luna în curs, supraveghează corectitudinea îndeplinirii riturilor publice şi private, alege şi supraveghează vestalele. Dacă iniţial sacerdoţiile nu erau compatibile cu deţinerea şi a altor funcţii politice, după al doilea război punic devine frecvent, apoi regulă, ca marele pontif să fie omul politic numărul 1 în stat. (N. tr.)

victoriilor orientale nu fusese suficient pentru a asigura o popularitate durabilă vreunui şef roman. Odinioară Sylla, Lucullus, Pompei văzuseră cum li se diminuează autoritatea pe măsură ce-şi prelungiseră şederea departe de Roma. La fel se va întâmpla şi cu Antonius. Chiar o dată suspendat jocul obişnuit al magistraturilor, atunci când nu mai exista nici o viaţă politică liberă, sursa întregii autorităţi rezida în Italia şi la Roma. Opinia populară, atât cea a plebei urbane, cât şi cea a „burgheziei" din municipii, rămânea un factor important. Antonius cedase imprudent mirajului aventurilor îndepărtate. Avea să plătească scump faptul că acceptase această parte din moştenirea lui Caesar pe care Augustus a refuzat-o încă de la începutul guvernării sale.

Expediţia împotriva parţilor, întreprinsă în primăvara anului 36 î.Hr., eşuează. Antonius sperase să pătrundă în Imperiul part trecând prin nord şi prin regiunile Mediei. Îşi angajase trupele în traversarea Armeniei, dar Armenia se revoltă şi liniile de comunicaţie sunt ameninţate. Se impunea retragerea. Marşul triumfal atât de mult aşteptat se termina cu înfrângere. În anul următor, Antonius se răzbună pe armeni transformându-le ţara în provincie romană, însă nu s-a mai pus problema invadării Imperiului part. Slabă consolare în a şti că Antonius întreţinea relaţii cordiale cu regele mezilor, mergând până la a fi pe cale să-şi logodească propriul fiu, pe Alexandru Helios, pe care-l avea cu Cleopatra, cu fiica acestui rege. Fără îndoială, frontierele orientale ale Imperiului erau, într-un fel, garantate, dar succesele diplomatice nu au strălucirea victoriilor militare şi a fost uşor pentru o propagandă rău intenţionată să pretindă că Antonius se abandona deliciilor Orientului, acţionând ca un rege şi uitând de faptul că era roman.

Or, tocmai în această perioadă Octavianus obţinea, la frontierele italice, acea glorie militară care-i scăpase lui Antonius. Fiul adoptiv al lui Caesar pacificase mai multe triburi de munteni în nordul regiunilor illyrice, asigurând securitatea coastelor dalmaţiene. Succesul era limitat, dar fusese obţinut chiar la porţile Italiei, ceea ce-l făcea mai remarcabil.

Din timpul proscripţiilor Octavianus înţelesese că, prin mijlocirea confiscărilor şi a împărţirilor de terenuri, îi era posibil să creeze, chiar în Italia, o nouă burghezie pe care să se sprijine în mod durabil popularitatea sa. Pentru a institui o veritabilă autoritate nu erau suficiente aclamaţiile inconstante ale plebei urbane devotată Manilor[22] lui Caesar. Înfrângerile suferite în lupta împotriva lui Sextus Pompeius şi a piraţilor lui, dificultăţile de aprovizionare a peninsulei care decurgeau din acestea, creşterea preţurilor, raritatea alimentelor provocaseră, în numeroase rânduri, răzmeriţe şi arătaseră pericolul ce-l reprezenta faptul de a conta numai pe poporul Romei. Trebuia cu orice preţ lărgită baza noului regim şi, pentru că supravieţuitorii marilor familii senatoriale se împotriveau cu obstinenţă lui Octavianus, acesta se îndreaptă spre burghezia micilor cetăţi italice, care se apropia de el.

Războiul de la Perusia constituise un avertisment serios şi arătase că cetăţile provinciale nu erau toate câştigate de triumvir, dar acesta spera ca promisiunea făcută lui Tityrus (mai ales aceea urmată şi de îndeplinirea sa) să aducă estomparea amintirii relelor trecute. Pe ruinele oligarhiilor municipale, tradiţionale cliente ale marilor seniori romani, se ridica o categorie de mijloc ale cărei domenii

[22] Zeii Mani erau consideraţi sufletele divinizate ale defuncţilor, cărora li se aduceau invocaţii şi ofrande pentru a fi îmbunaţi; ei apar în inscripţiile funerare alături de numele defunctului la genitiv. (N.tr.)

erau fără îndoială mai modeste, cu resurse mai limitate, dar care rămânea la fel de solid înrădăcinată în acest pământ, ce constituia singurul ei mijloc de existenţă. Această categorie vine să îngroaşe rândurile veteranilor de la Philippi şi, mai târziu, pe când Octavianus avea să recompenseze noi soldaţi, se va abţine cu înţelepciune de a purcede la noi confiscări în Italia, încercând să caute în alte provincii ceva care să-i satisfacă. Este de asemenea momentul în care Mecena îl încurajează pe Vergiliu să compună o epopee rustică în care să cânte nu numai noblețea muncilor agricole şi viaţa de la ţară, dar şi grandoarea pământului italic, mamă şi doică a acestei *Italica Pubes*, tinereţea venită din toate orizonturile italice, care dăduse forţă legiunilor şi cucerise Imperiul pentru Roma.

Se repetă prea adesea că prima idee a *Georgicelor* vine de la Octavianus şi că intenţia acestuia era de a „promova agricultura" şi de a-i determina pe romani să reia ocupaţiile lor ancestrale. Este uşor să se vadă la ce dificultăţi se expune o astfel de ipoteză: un poet, chiar genial, poate cu greu să lupte împotriva unei evoluţii economice începute de secole. *Latifundia*[23] care constituiau bogăţia aristocraţilor romani de la finele Republicii sufocaseră micii proprietari, înlocuind câmpurile de grâu cu păşunile, mai uşor de exploatat. Nu se poate acţiona asupra economiei italice decât prin parcelarea acestor imense proprietăţi. Din motive diverse — printre care necesitatea de reconstruire a unei aristocraţii senatoriale, bogată în bunuri funciare şi de a se asigura, mai târziu, de alianţe, graţie deposedării învinşilor — Octavianus nu dorea sau

[23] Termen neatestat până în epoca imperială desemnând marile proprietăţi funciare formate prin cumpărări, acaparări de teritorii din *ager publicus* (ogorul public), cedări sau donaţii. Latifundiile puteau fi alcătuite şi din teritorii dispersate, împrăştiate. (N.tr.)

nu putea să practice această parcelare. Dar ceea ce putea un poet să facă era de a înapoia unei „burghezii" provinciale care încă supravieţuia sensul demnităţii sale şi mai ales de a reconcilia Italia cu Roma. În municipii, cei vârstnici îşi aminteau de marele război care, la începutul secolului, opusese legiunilor romane pe insurgenţii italici. Sentimentul unui patriotism local nu era încă stins în Umbria, Lucania, regiunea sabină, Etruria. Nu este cu siguranţă o întâmplare dacă *Georgicele*, inspirate de Mecena, uneau într-un singur elogiu pe toţi oamenii care cultivau solul peninsulei. Ţăranii, zilierii, muncitorii liberi sau sclavii n-au auzit, fără îndoială, ei înşişi vocea poetului, dar stăpânii lor direcţi, în acele „villae" rustice, nu puteau fi insensibili la acest omagiu. Cu siguranţă *Georgicele* oferiseră din plin provincialilor italici debarasarea de sentimentul că erau inferiori plebei de la Roma, de vreme ce unul de al lor, mantuanul Vergiliu, proclama, cu aprobarea oficială a lui Octavianus, preeminenţa lor morală, grandoarea şi nobleţea vieţii lor. Şi există mai mult decât un adevăr livresc în această afirmaţie, înscrisă mai târziu de către Augustus în testamentul său politic: „Italia întreagă îmi depusese jurământ, într-un elan spontan, şi mă proclamase şef în războiul care se termina cu victoria de la Actium."

Politica sa italică nu-l determină pe Octavianus să uite că era necesar, în egală măsură, să-şi menţină popularitatea şi în capitală. În moştenirea lui Caesar exista un vast program de lucrări publice. Planul dictatorului fusese de a „moderniza" Roma şi de a o înzestra cu monumente publice comparabile cu cele din marile capitale elenistice.

Vechiul Forum roman era înghesuit de statui, de sanctuare venerabile, imposibil de deplasat. Era prea strâmt pentru necesităţile vieţii juridice şi la fel şi pentru adăpostirea ocupaţiilor plebei. În anul 46 î.Hr., Caesar dedica un nou Forum, situat la poalele Capitoliului[24]. Era o incintă de porticuri construită în jurul templului zeiţei Venus Genitrix. Acolo se reuneau oamenii de afaceri, mai ales cei care se ocupau cu schimburile monetare şi bancherii. De asemenea, Caesar proiectase ridicarea unui teatru, la sud de Capitoliu, pe un amplasament simetric faţă de Forumul său. Pe acesta din urmă îl termină Octavianus, dar amână construcţia teatrului. Nu dă curs nici unui alt proiect, cu adevărat grandios, care consta în deturnarea cursului Tibrului spre o albie artificială pe care ar fi săpat-o de-a lungul colinelor Vaticanului. S-ar fi anexat astfel oraşului o imensă câmpie destinată să înlocuiască vechiul câmp al lui Marte, care fusese invadat din ce în ce mai mult de edificii private. Scrupule religioase nu întârziară să apară. Caesar nu ţinuse cont, probabil, de nici unul. Octavianus nu-şi putea permite să rănească astfel părerea generală şi planul este abandonat. Dar, o dată asigurată pacea interioară, îl va însărcina pe prietenul său Agrippa cu execuţia unei serii de lucrări publice devenite urgente în urma războaiele civile care pe unele le întârziaseră, iar pe altele le paralizaseră complet. În anul 33 î.Hr., Agrippa, deşi fusese consul deja, acceptă să devină edil (care era o magistratură de rang inferior consulatului) şi se angajează să repare *Cloaca Maxima,* ca şi toată reţeaua de canale urbane de scurgere. Apeductele, care nu erau încă decât în număr de patru, necesitau mari lucrări de modernizare.

[24] Pentru proiectele lui Caesar şi realizarea lor trimitem la lucrarea noastră *Villes romaines* (coll. Que sais-je?, n. 657), pp. 44 şi urm. (N.a)

Cel mai recent data de aproape un secol şi nu aducea la Roma decât o apă călduţă, de o calitate detestabilă. Agrippa întreprinde o reorganizare totală a acestor aducţiuni. Începe prin realizarea unei noi captări, pe care o dedică lui Octavianus, numind-o apeductul Iulian (*aqua Iulia*) apoi, creşte debitul vechilor apeducte. În acelaşi timp creează în propriul său anturaj domestic un corp de fântânari, inventează un nou sistem de măsuri şi reglementează distribuirea apei. Concesiunile către particulari erau atunci destul de rare, şi aproape toată apa adusă de apeducte curgea în fântânile publice, unde era la dispoziţia fiecăruia. Agrippa se străduie să diminueze abuzurile, suprimând derivaţiile clandestine în casele private şi crescând numărul de fântâni. Preaplinul acestora era deversat în canalele de scurgere şi contribuia la salubrizarea oraşului. În plus, bazinelor fântânilor constituiau rezerve permanente pentru combaterea incendiilor, care erau pe atunci foarte frecvente.

În timpul aceleiaşi perioade, Octavianus se ocupă de restaurările care deveniseră urgente: cea de la *Villa Publica* de pe Câmpul lui Marte, unde erau găzduiţi anumiţi reprezentanţi veniţi din provincii şi unde se instalau câteodată servicii de mobilizare a armatei. Este de asemenea restaurat teatrul lui Pompei, la fel şi una din marile basilici[25] ale vechiului Forum roman, Basilica Aemiliană. Dar cea mai importantă construcţie care a fost înfăptuită atunci relevă intenţiile secrete ale lui Octavianus. Din anul 36 î.Hr., imediat după victoria asupra lui Sextus Pompeius, Octavianus promite solemn lui Apollo ridicarea unui templu

[25] Basilica era o construcţie publică tipic romană, inspirată din sala centrală a palatelor elenistice, în care aveau loc activităţi economice şi juridice (procese). De regulă avea o navă centrală flancată de mai multe nave mai scunde de care era separată prin coloane sau pilaştri; basilica reprezintă primul model arhitectural al bisericilor creştine. (N.tr.)

magnific pe Palatin[26]. Până atunci, acest zeu, care-şi conservă caracterul său elen, nu fusese permis în interiorul *pomoerium*-ului[27], incinta sacră a cetăţii. El a trebuit, ca toate divinităţile străine, să se mulţumească cu sanctuare situate în afara acestei incinte venerate: introducându-l în chiar inima cetăţii, pe colina unde se spune că Romulus a luat primele auspicii în momentul fondării, Octavianus îşi permitea o inovaţie care risca izbucnirea unui scandal. Dar Apollo era zeul *său*. Circula la Roma o istorie extraordinară. Se garanta că Atia se unise într-o zi cu zeul, în templul său de pe Câmpul lui Marte, şi că Octavianus era născut din

---

[26] Palatinul este colina cu o semnificaţie deosebită pentru istoria de început a Romei. Aici au fost găsite primele urme de locuire pentru veacul al VIII-lea î.Hr. şi tot aici, potrivit legendei, au fost crescuţi gemenii de către lupoaică, iar apoi Romulus a luat auspiciile pentru fondarea oraşului. În timpul lui Augustus se produce o revalorizare a începuturilor şi prin urmare Palatinul trece în centrul atenţiei din punct de vedere arhitectural, politic şi religios. Celelalte coline sunt: Quirinal, Viminal, Esquilin, Mons Caelius, Capitoliu, Aventin. (N.tr.)

[27] *Pomoerium* vine de la cuvintele *post moerium*, dincolo de ziduri, şi desemnează incinta protejată de zei şi rezervată oamenilor, fără ca aceasta să însemne că întreg oraşul este un mare templu. Pentru a consulta voinţa zeilor, a lua auspiciile, este nevoie de decuparea imaginară unui teritoriu — *templum*. Datorită carcaterului deosebit al acestei incinte este interzisă profanarea sa, de pildă prin înmormântări, ştiindu-se faptul că moartea este un fenomen generator de impuritate. De asemenea, zidul de incintă făcea demarcaţia dintre *imperium domi* — puterea civilă şi *imperium militiae* — puterea militară, de aceea este interzisă pătrunderea armatei în oraş, ea întrunindu-se pe Câmpul lui Marte. Zidul a cunoscut o continuă extindere datorită expansiunii oraşului. Vechea teorie potrivit căreia zeilor străini le sunt amplasate lăcaşurile în afara *pomoerium*-ului este astăzi nuanţată datorită numeroaselor excepţii. Cybele, dar şi Venus din Erycina au poposit direct în interior, în vreme ce mai vechii Marte şi Volcanus au sălaşe în afara incintei sacre. Cel mai probabil pătrunderea în interior era condiţionată de caracterul non-ostil faţă de poporul roman manifestat de zeu. (N.tr.)

această îmbrăţişare. Acesta din urmă nu întreprindea nimic pentru a pune capăt legendei. Dimpotrivă, în timpul unui banchet (este drept e vorba de un banchet privat) apăruse chiar costumat ca Apollo. Este posibil ca zeul de la care se revendica Octavianus să nu fi fost decât o „întinerire" a foarte vechiului Veiovis (un Iupiter infernal), care era o divinitate familială a Iuliilor. Acest patronaj apollonian al lui Octavianus urcă probabil până în primele zile ale triumviratului şi vom găsi ecouri despre el începând cu *Bucolicele*. Oricare ar fi adevărul, după anul 36 î.Hr., Octavianus şi-a legat soarta de aceea a lui Apollo. Îşi ia sarcina de a controla „predicţiile" atribuite Sibylei din Cumae, ea însăşi preoteasă a lui Apollo. Un mare număr dintre acestea se aflau în circulaţie. Anumite predicţii fuseseră culese din *Cărţile sibyline*[28], aflate sub paza unui colegiu special de preoţi, şi care nu erau consultate decât la ordinul Senatului. Octavianus se alătură acestui colegiu şi decide depunerea *Cărţilor sibyline* în viitorul sanctuar al lui Apollo pe care îl construia pe Palatin. El controla astfel ceea ce se făcea public sau se ţinea în secret din aceste profeţii şi exercita controlul asupra curentelor mistice. Aceste măsuri sunt evident complementare celor luate de Agrippa, în timpul edilităţii sale din 33 î.Hr., împotriva tuturor astrologilor şi magicienilor, care se văd daţi afară din

[28] În număr de trei, aceste cărţi sunt profeţii în hexametri greceşti pe care Sibylla, preoteasă a lui Apollo originară din Cumae, le vinde regelui Tarquinius Superbus. În anul 83 î.Hr. ele ard, dar sunt rescrise. Cărţile sunt păstrate până la Augustus în templul lui Iupiter de pe Capitoliu, apoi sunt mutate în templul lui Apollo de pe Palatin. Erau consultate în momente de cumpănă iar interpretarea se construia în tehnica acrostihului pe baza unor versuri trase la sorţi; de cele mai multe ori erau prescrise ofrande şi rugăciuni. Exista o comisie de doi, la început, apoi zece, apoi cincisprezece bărbaţi care răspundea de această consultare. (N.tr.)

oraş. Fidel primei sale politici, Octavianus înţelege să fie singurul interpret al voinţei zeilor, înfruntând pericolul pe care-l reprezenta prezenţa la Roma a unei infinităţi de prezicători ale căror profeţii puteau să constituie o armă preţioasă în mâna opozanţilor.

*

* *

Triumviratul se încheia în anul 33 î.Hr. şi, teoretic, puterea revenea magistraţilor ordinari. Cei doi consuli, de multă vreme desemnaţi, erau partizanii lui Antonius. Încă din prima şedinţă a Senatului, unul dintre ei, Sosius, rosteşte invective la adresa lui Octavianus. Acesta din urmă, pentru a răspunde complet, pătrunde la câteva zile în sala de şedinţe cu o escortă armată, impunând consulilor tăcerea, apărându-şi propria politică şi atacându-l pe Antonius. Era o nouă lovitură de stat şi o declaraţie de război. Consulii părăsesc Roma, însoţiţi de mai mult de trei sute de senatori, şi se alătură lui Antonius. Octavianus se mulţumeşte să desemneze alţi doi consuli, care-i erau devotaţi. Prin voinţa sa pusese capăt regimului triumviratului. Nu-i mai rămânea decât să lase armelor să decidă soarta lui Antonius.

În acel moment, acesta din urmă se găsea la Efes, unde îl însoţise şi Cleopatra. Era înconjurat, ca şi Pompei altădată, de o remarcabilă cohortă în care figurau toate marile nume ale Romei. Partizanilor săi proprii li se vor alătura republicanii convinşi, care dezertaseră de la Octavianus. Dar această coaliţie era lipsită de unitate. Prezenţa Celopatrei indispunea un mare număr dintre însoţitorii lui Antonius, căci în tabăra de la Efes se bănuia ce profit putea să aibă Octavianus din această nefericită circumstanţă: dacă Antonius s-ar fi mulţumit să-şi revendice

locul care-i revenea în statul roman în virtutea convenţiilor anterioare, nimeni nu s-ar fi gândit să-i conteste dreptul de a-şi salva onoarea. Dar iată că el lua înfăţişarea unui renegat şi era uşor să i se asocieze cele mai negre planuri contra Romei. Octavianus nu pierde această ocazie. Aflând că duşmanul său şi-a depus testamentul în mâinile Vestalelor, află conţinutul acestuia şi faptul că Antonius nu se mulţumise doar cu instituirea de legaţii în favoare copiilor care-i avusese cu Cleopatra, ci şi dispunea ca, la moartea sa, să fie înmormântat la Alexandria. Aceste dispoziţii au fost făcute publice şi li s-au adăugat zvonuri terifiante: că Antonius n-ar fi decât un instrument în mâinile Cleopatrei, că ar urma să vină la Roma s-o instaleze pe regină pe Capitoliu. Capitala Imperiului ar fi fost transferată la Alexandria. Italici şi romani ar fi devenit sclavii celor care până atunci le erau supuşi. Toate acestea abia dacă puteau fi credibile, dar imprudenţa lui Antonius dădea naştere calomniilor celor mai dăunătoare. Nu fusese el oare acela care în anul 44 î.Hr. îi dăduse lui Caesar diadema, luând astfel iniţiativa de a-i oferi regalitatea? Oare nu acelaşi om nu a ezitat să ceară pentru sine, atunci când le exercita deja, pe lângă Cleopatra, toate prerogativele în Orient? Fără îndoială că intenţiile adevărate ale lui Antonius nu ne sunt cunoscute. Propaganda lui Octavianus şi a prietenilor săi a intercalat între aceste intenţii şi cunoaşterea noastră un ecran care le maschează sau le deformează, dar este probabil că triumvirul, chemat de soartă să conceapă mari planuri, nu petrecuse fără consecinţe atât de mulţi ani în Orient, gustând din plăcerea de a fi zeu. Imagini impresionante fuseseră oferite opiniei publice italice: pe de o parte, noul Dionysos şi cortegiul divinităţilor monstruoase adorate pe malul Nilului, iar pe de altă parte, apollinicul Octavianus, eroul luminos, garant al

destinelor romane. Lupta care se apropie va fi, din nou, una a Olympienilor contra Giganţilor, o luptă a ordinii contra violenţei şi lipsei de măsură.

La sfârşitul anului 32 î.Hr., războiul era oficial declarat Cleopatrei. De Antonius nici nu se pomeneşte. Nu era un nou război civil care sta să înceapă, ci, în mod făţiş, cruciada libertăţii şi a civilizaţiei contra barbariei şi sclavajului. Nimeni nu mai putea să fie tras pe sfoară, cuvântul de ordine fusese lansat. Lenta pregătire începută imediat după Idele lui Martie se încheia: moştenitorul lui Caesar nu mai era un stăpân căutând să-şi asigure dominaţia asupra lumii ci un campion trimis de zei pentru a salva Roma şi Imperiul.

Iarna anului 32 î.Hr. este petrecută cu pregătirile militare. Antonius îşi fixase cartierul general la Patras, în golful Corint. Forţele sale maritime şi terestre blocau drumul spre Orient. Mai numeroase decât cele ale adversarului său (mai ales în ceea ce priveşte forţele navale) ele erau alcătuite, ca şi ale lui Pompei odinioară, din elemente disparate. Trupele lui Octavianus erau solide şi bine antrenate. Echipajele lui făcuseră dovada superiorităţii lor în special în lupta contra lui Sextus Pompeius.

Nu ştim cu exactitate hărţuielile şi mişcările de trupe din primăvara şi vara anului 31 î.Hr. Cunoaştem doar că, unul câte unul, nobilii romani care-l însoţeau pe Antonius trec de partea cealaltă. Poate că dezertarea lor se explică prin propaganda lui Octavianus, poate şi-au dat seama, treptat, că era în avantajul lor să fie de cealaltă parte a câmpului de luptă, poate că şi ei înţelegând că o victorie a lui Antonius nu era în nici un fel de dorit pentru viitorul lumii şi risca să compromită pentru totdeauna idealul roman de libertate şi civism. Bătălia decisivă are loc pe mare, la 2 septembrie. Se pare că o bună parte din flota lui Antonius n-a

fost angajată să lupte, fie din neîndemânare, fie datorită trădării, fie dintr-o respingere a luptei. La finele acelei zile, Antonius reuşeşte să se retragă, cu patruzeci de vase. Cleopatra deja se îndreptase spre Egipt, iar Antonius avea s-o urmeze. La puţine zile după aceasta, legiunile sale capitulară. Printr-o singulară coincidenţă, confruntarea navală avusese loc în faţa promontoriului de la Actium, în Epir, iar pe acest promontoriu se ridica un sanctuar al lui Apollo. Zeul îşi ţinuse promisiunea.

A fost nevoie de mai puţin de un an pentru a se decide soarta provinciilor orientale. În Italia, o conjuraţie instigatoare a fost nimicită de către Mecena. Guvernatorii fideli lui Antonius au fost ucişi sau destituiţi. Regii vasali pe care-i instalase au fost păstraţi în funcţii. În timpul verii anului următor, Octavianus zdrobeşte ultimele tentative ale lui Antonius de a rezista în Egipt şi, la 1 august, intră în Alexandria. Antonius se sinucide. Cleopatra, ameninţată de Octavianus că va fi purtată în cortegiul triumfal, la Roma, se lasă, cu bună ştiinţă se crede, muşcată de o viperă. Pentru prima dată, lumea mediteraneeană, înţelegându-se aici şi Egiptul, se găsea toată unificată în cadrul Imperiului.

Capitolul al II-lea

PRINCIPATUL LUI AUGUSTUS

Întreruptă de un asasinat, de cinsprezece ani de războaie civile şi de mai multe lovituri de stat, sarcina pe care şi-o fixase Caesar preluând puterea rămânea neîndeplinită în momentul în care Octavianus putea în sfârşit să sărbătorească, în luna august a anului 29 î.Hr., triplul triumf care punea capăt luptei împotriva lui Antonius. Asumându-şi dictatura, Caesar întreprinsese o reorganizare totală a statului roman. Dar el nu avusese timp să-şi realizeze programul, al cărui prim punct îl constituia, aparent, constituirea unui regim monarhic. Roma n-ar fi permis aşa ceva. Dar „liberatorii" n-au ştiut să restabilească republica şi, cu timpul, pe măsură ce proscripţiile şi luptele răriseră rândurile în vechiul Senat, devenea din ce în ce mai evident că aristocraţia tradiţională nu mai era în stare să-şi reia vechile responsabilităţi şi titlul care fusese dat triumvirilor (*triumviri reipublicae constituendae*, adică aproximativ: „triumviri cu putere constituantă") traducea urgenţa problemei constituţionale. O dată terminat războiul, Octavianus avea, în sfârşit, mîinile libere pentru a da Romei instituţiile pe care ea le cerea, şi se putea întrevedea că aceste instituţii nu ar fi putut să fie cele de odinioară.

În timpul anilor care precedaseră bătălia de la Actium, el luase deja mai multe măsuri care pregăteau terenul pentru viitor. Am spus cum se impusese ideea privind misiunea sa divină: fiu al divinului Caesar, favorit al lui Apollo, alesese, pentru sărbătorirea triumfului din 29 î.Hr., zilele consacrate lui Hercule, apelând astfel la patronajul

eroului ale cărui „munci" îi oferiseră nemurirea. Întemeind numeroase colonii de veterani în Italia şi în provincii, câştigase, pe de altă parte, şi o numeroasă clientelă. Comandant victorios, îşi însuşise triumfurile şi gloria militară. Nu exista în întreg statul roman, din nici un punct de vedere, un personaj care s-ar fi putut compara cu el şi noua „constituţie" ar fi trebuit să ţină seama de acest lucru. Este remarcabil faptul că niciodată Octavianus nu a încercat să traseze *a priori* cadrele regimului pe care înţelegea să-l întemeieze. Aparent, el nu avea nici o simpatie pentru teoreticienii care, în trecut, imaginaseră utopice constituţii. Din acest punct de vedere el se arată ca un adevărat roman. Ceea ce se poate numi „constituţia" republicană nu era decât un ansamblu destul de puţin coerent de legi votate în epoci diferite, dintre care unele căzuseră în desuetudine, iar altele fuseseră modificate puţin câte puţin prin uzanţă. Funcţionarea sa fusese asigurată în practică de tradiţii, modificabile în permanenţă, desemnate destul de vag prin numele de *mors maiorum* (obiceiul strămoşilor). Spiritul conservator al romanilor nu concepea deloc că se poate aduce o schimbare radicală practicilor verificate prin utilizare şi pe care timpul le dovedise a fi agreate de zei, dar, totodată, simţul realităţii îi avertiza că aceleaşi practici trebuiau în mod fatal să se adapteze, de bine de rău, noilor condiţii impuse de evenimente. Instituţiile romane îşi dovediseră plasticitatea de-a lungul secolelor. Lor le cerea acum noul stăpân să fie armătura noului său regim.

Începând cu lovitura de stat din 31 î.Hr., Octavianus ocupase în fiecare an magistratura consulară. Pe lângă aceasta, el era preşedintele Senatului şi şef suprem al statului. Aceste prerogative le împărţea, de altfel, cu colegul său, cel de-al doilea consul, dar acesta, care-i datora

alegerea (sau mai degrabă numirea sa) îi era puternic devotat. În termeni de drept, atribuţiile şi funcţiile legislative şi executive ale consulilor rămăseseră neschimbate. În fapt continuitatea aceluiaşi consul an după an transformă această magistratură într-un instrument de putere personală.

În timpul Republicii, provinciile erau administrate de guvernatori, foşti consuli sau foşti pretori, investiţi cu o autoritate suverană, deopotrivă civilă şi militară, numită „*imperium* proconsular" După luna ianuarie a anului 27 î.Hr., în momentul în care lui Octavianus îi este conferit titlul de *Augustus*[29], el restabileşte acest sistem şi redă Senatului gestiunea tuturor provinciilor, în afară de trei dintre ele: Hispania, Gallia şi Syria, pe care le păstrează. Aceste trei provincii erau cele unde operaţiuni militare erau în curs de desfăşurare. Hispania, insuficient pacificată, fusese, în timpul anilor anteriori, teatrul unor numeroase revolte. La fel şi Gallia, unde trebuia în plus să se facă faţă şi incursiunilor barbare asupra frontierei Rinului. În fine, Syria era perpetuu ameninţată de invazia parţilor, iar opinia publică nu abandonase încă speranţa de a răzbuna moartea lui Crassus. Aşadar pentru Augustus era amplu justificată reţinerea acestor trei provincii delicate. Dar, mai ales, aceasta reprezenta avantajul de a-i conserva acel *imperium* proconsular şi, în consecinţă, un comandament militar şi dreptul de a dispune de legiuni.

Timp de patru ani, din 27 până în 23 î.Hr., autoritatea lui Augustus se întemeiază pe reuniunea în persoana sa a consulatului şi a *imperium*-ului proconsular. Astfel, el era stăpânul celei mai mari părţi a armatei, în calitate de „proconsul" şi, în calitate de consul, el conducea politica externă a statului, potrivit avizului Senatului (convocat la

[29] Vezi introducerea ,p. 9 şi urm. (N.a.)

iniţiativa sa). În calitate de consul, el mai avea şi autoritatea asupra celorlalte magistraturi şi putea să prezinte în propria instanţă toate problemele pe care le dorea.

Acestea erau puterile „legale" ale lui Augustus începând cu luna ianuarie 27 î.Hr. „Constituţia" însăşi nu fusese transformată. Consulatul şi proconsulatul rămâneau din punct de vedere juridic ceea ce fuseseră dintotdeauna. Ceea ce era nou nu era faptul că un singur om aduna în mâna sa puteri care, în mod obişnuit, aparţineau unor personaje diferite — deoarece această concentrare nu era fără precedent în istoria romanilor, nu era cu nimic şocant în faptul că un consul în exerciţiul funcţiunii era şi guvernator de provincie, unde era reprezentat printr-un locotenent (*legatus*) — inovaţia (şi anomalia) nu începea decât de la durata acestor puteri, şi mai ales aceea a consulatului, reînnoit fără încetare, pentru că proconsulatele, ca şi în timpul Republicii, nu erau anuale, ci atribuite pe perioade variabile. În ziua în care Augustus s-ar fi decis să renunţe la consulat ar fi trebuit restabilită constituţia republicană. În actele oficiale, sistemul inaugurat în anul 27 î.Hr. este desemnat cu largheţe prin numele de *res publica reddita* sau *res publica restituta* ceea ce înseamnă că puterea fusese „redată" legitimilor posesori, Senatul şi poporul Romei. Nu există aici nici o duplicitate: instrumentele puterii fuseseră restituite corpului politic, cel puţin în drept, dar *se întâmpla* că aceste instrumente erau conferite unui singur om, investit cu o misiune „excepţională" Istoria a cunoscut şi alte exemple de constituţii care pendulau între monarhie şi republică putând, după caz sau cerinţele momentului, să servească unuia sau altuia dintre regimuri.

Misiunea lui Augustus reieşea din mai multe elemente care nu erau de ordin juridic, ci de ordin istoric. În anul 32 î.Hr., romani, italieni şi provinciali din provinciile occidentale

prestaseră faţă de Octavianus jurământul personal de fidelitate, prin care se legau de persoana acestuia pentru totdeauna. În plus, mulţi dintre provinciali, locuind într-una din coloniile fondate de Octavianus sau primind de la el dreptul de cetăţenie romană, se găseau printre „clienţii" săi şi îi datorau fidelitate după cum şi el trebuia să le acorde asistenţă şi protecţie. În sfârşit, Augustus era personajul cel mai important în interiorul Senatului. El era investit cu cea mai mare *auctoritas*: era ascultat nu pentru că avea putere, ci pentru că păstra din acţiunile sale anterioare şi din succesul său o valoare preeminentă. Era *princeps senatus*, şef moral necontestat printre egalii săi şi fiecare dintre cuvintele lui, fiecare dintre sfaturile lui erau „exemplare". Noţiunea de „Principat", care ne apare astăzi de esenţă monarhică, era atunci mai ales aristocratică şi oligarhică. Ea s-a dezvoltat în cursul secolului al II-lea î.Hr., în timpul perioadei în care Senatul îşi exercitase preeminenţa. *Princeps senatus*, adică personajul cu rangul cel mai înalt din Senat (în principiu cel mai în vârstă dintre vechii consuli) nu este preşedintele şedinţei (consulul în funcţie este cel care are iniţiativa de a convoca adunarea şi de a o prezida) ci acela care dă primul avizul său. Şi acest prim aviz îmbracă o importanţă excepţională prin însuşi faptul că el constituie un fel de prezicere. Tot aşa în adunările populare votul primei centurii era în general urmat de al celorlalte[30]. Devenind *princeps senatus,*

[30] *Centuria prorogativa* era trasă la sorţi şi vota prima, influenţând şi votul celorlalte centurii. Organizarea corpului civic roman pe centurii (unităţi militare, socio-politice şi electorale) şi categorii cenzitare era atribuită lui Servius Tulius, al şaselea rege al Romei. Existau 6 categorii, în funcţie de cens, dintre care doar primele cinci erau chemate să poarte armele şi să plătească impozite către stat. Prima categorie cenzitară avea 80 de centurii de pedestraşi, cărora li se adaugau 18 centurii din vechii cavaleri, a doua categorie cenzitară avea 22 de centurii, a treia —

Augustus este investit cu o autoritate morală de natură cvasireligioasă, analogă, de exemplu, cu aceea care, cu un secol mai înainte, îi aparţinuse lui Scipio Aemilianus. Şi nimeni, niciodată, nu-l bănuise pe Scipio Aemilianus de dorinţa de a aspira la monarhie.

În sfârşit, ultimul element al „puterilor" lui Augustus în interiorul acestei *res publica restituta* era averea sa. Succesor al Ptolemeilor în Egipt, poseda venituri imense, care nu erau vărsate tezaurului public (*aerarium Saturni* gestionat de Senat) ci visteriei sale particulare (*fisc*-ul). Aceste resurse îi permiteau să-şi asume sarcina îndeplinirii anumitor servicii publice în momentele dificile: de pildă, întreţinerea drumurilor, aprovizionarea Romei (*annona*) sau, cum făcuse Agrippa în anul 33 î.Hr., construirea unor aducţiuni de apă. Din nou acest sistem nu este decât dezvoltarea unui obicei republican. În toate timpurile, generalii victorioşi, mai ales aceia care fuseseră onoraţi cu triumful, înapoiau poporului roman o parte din prada de război ce i se cuvenea sub formă de lucrări publice sau de jocuri. Aceste *munera* sau „cadouri" erau una din însărcinările pe care practica cutumiară le impunea magistraţilor şi marilor personaje ale statului. „Noblesse oblige". Obiceiul acestor *munera* exista şi în cadrul municipiilor şi tuturor oraşelelor provinciale. Augustus nu putea să renunţe pentru sine şi este sigur că uriaşele sale resurse îi permiteau să dobândească, şi în acest domeniu, preeminenţa şi să exercite un control eficient asupra uneia sau alteia din ramurile administraţiei publice pe care le dorea.

---

20 de centurii, a patra — 30 iar ultima — 30 de centurii. De regulă, dacă votul din prima categorie cenzitară era unanim, se observă, printr-un simplu calcul matematic, că se obţinea deja jumătate plus unu din voturi, caz în care votul celorlalte centurii nu mai conta. (N.tr.)

Se vede că, după anul 27 î.Hr., „principatul" lui Augustus putea să se orienteze fie spre restaurarea republicii, fie spre o monarhie şi că rămăsese fidel deopotrivă instituţiilor şi tendinţelor profunde ale regimului oligarhic, abolit în anul 49 î.Hr. prin lovitura de stat a lui Caesar. Statul roman conservă cele două instanţe fundamentale ale sale, Senatul şi Comiţiile (adică adunările electorale) cu o diferenţă, totuşi: funcţionarea lor era dominată de *princeps*, omul pe care zeii l-au desemnat ca îndrumător.

Augustus putea să facă apel aici la o lucrare scrisă de Cicero în ultimii ani ai Republicii, *De Republica*[31]: Cicero, care aspira personal să ajungă *princeps senatus*, descrie în această lucrare funcţionarea ideală a unei constituţii destul de apropiate de ceea ce se instaurase în 27 î.Hr. La baza acesteia exista *concordia ordinum,* adică acordul liber consimţit al primelor două clase ale statului, senatorii şi cavalerii. În această *concordia* rezida sursa puterii, dar această putere se exercita în mod egal, prin intermediul magistraţilor, aleşi de comiţii, adică de popor, şi sub controlul Senatului. Acesta din urmă, la rândul său, era condus de un grup restrâns de persoane eminente, cărora le aparţinea *auctoritas*. Caracterul oligarhic al unei asemenea constituţii este de netăgăduit. Funcţionarea sistemului se sprijină, în ultimă instanţă, pe valoarea personală, bunul simţ, patriotismul şi comportamentul dezinteresat al acestor *principes*, ei înşişi susţinuţi de „bunii cetăţeni", *optimates*, adică, în practică, toţi aceia a căror naştere, avere sau talent le conferă o responsabilitate şi o oarecare

[31] *Despre stat*, lucrare scrisă în anii 54–51 î.Hr., imitând textele filozofice greceşti, concepută ca un dialog imaginar, în şase cărţi, între Scipio Africanul cel Tânăr, Laelius şi Philus şi având ca temă dezbaterea privind cea mai bună formă de guvernare şi cel mai desăvârşit conducător. (N.tr.)

influenţă asupra cetăţenilor lor. Aceşti „oameni buni" au obligaţii particulare (definite de Cicero în *De Officiis*[32]). Ei trebuie să servească drept călăuze întregului popor şi să muncească spre binele comun. Cicero doreşte să înlocuiască antica ierarhie fondată exclusiv pe naştere cu o alta care are la bază Virtutea, ceea ce înseamnă deopotrivă puritatea intenţiei şi energia personală. Aici este manifestă influenţa stoicismului, care recunoştea inegalitatea spiritelor. Lui Cicero îi place, în această doctrina aristocratică, să opună mulţimii de ignoranţi (*indocti* sau *stulti*) câteva persoane de elită care posedă adevărata lumină şi care sunt capabile să conceapă şi să realizeze Binele. În timpurile eroice ale lui Zenon şi Chrysippos, stoicismul oferise sprijinul său principilor elenistici, străduindu-se să acţioneze asupra acelora pe care Soarta (Fortuna) îi investise cu putere şi să-i lumineze. În vremea lui Poseidonios, stoicismul călăuzise politica Rhodosului, ultima cetate „liberă" a lumii elenistice. Marii *principes* republicani ai secolului al II-lea, Scipionii şi prietenii lor, se raportaseră şi ei la stoicism şi ştim că, în tinereţea sa, Octavianus avusese ca profesor pe stoicul Athenodorus. Fără îndoială este puţin verosimil ca Octavian să fi apelat la sfaturile acestui profesor în 27 î.Hr., dar este plauzibil să-şi fi amintit de lecţiile lui de vreme ce „restaura" o republică aflată la jumătatea drumului dintre o oligarhie şi o monarhie „luminată".

[32] *Despre îndatoriri*, lucrare în trei cărţi dedicată în anul 44 î.Hr. fiului său Marcus, tratând ceea ce este util şi etic, precum şi compatibilitatea dintre cele două concepte. (N.tr.)

*

* *

După reorganizarea din 27 î.Hr., Augustus se hotărăşte să stea deoparte, în maniera vechilor legislatori. El spera că în absenţa sa instituţiile pe care le oferise statului vor funcţiona mai liber. Spre mijlocul anului, pleacă în Gallia şi de acolo trece în Hispania. Lasă la Roma trei reprezentanţi devotaţi: Agrippa, Mecena şi Statillius Taurus. Absenţa sa se prelungeşte până în 24 î.Hr., iar întoarcerea este salutată de Horaţiu: „Celui care i s-a spus nu de mult, o plebe, că e dus, ca Hercules, să culeagă lauri cu preţul vieţii, Caesar de pe ţărmul spaniol revine victorios, spre casa sa."[33]

Întoarcere victorioasă, fără îndoială (cel puţin oficial, căci operaţiunile militare vor continua încă de-a lungul mai multor campanii), dar, chiar după mărturisirea poetului, o întoarcere nesperată. Augustus era bolnav. Se răspândise vestea morţii sale. Începuse deja să se spună că noul Hercule, la reîntoarcerea sa din Occident, ar fi putut şi el „descinde în Infern" şi opoziţia începuse să nutrească speranţe. O conjuraţie sta să izbucnească în chiar anturajul *princeps*-ului. Propriul său coleg la consulat pentru anul 23 î.Hr., Terentius Varro Murena, frate vitreg[34] al lui Mecena, este acuzat pe neaşteptate, condamnat în absenţa sa şi în mod rapid executat. Augustus îşi ia un alt coleg, Calpumius Piso, un republican autentic, dar curând boala sa se înteţeşte cu violenţă şi iată că pe Palatin se desfăşoară o scenă tragică. Augustus, mut, întins pe patul său, îi înmânează lui Piso dosarele secrete ale administraţiei şi întinde inelul său lui Agrippa. Nu oferă nici o altă indicaţie

[33] *Ode*, III, 14, 1–4. (N.a.)

[34] L. Licinius Murena, consul în anul 23 î.Hr., numit după adopţie A. Terentius Varro Murena. (N.tr.)

dar gestul său este clar: lui Piso îi revenea legal gestionarea consulatului, la moartea colegului său; Agrippa va moşteni ceea ce constituia poziţia personală a lui Augustus, întreaga avere şi, fără îndoială, şi *imperium*-ul proconsular. Dar Augustus nu ascunde că şansele regimului său sunt încă firave. Dacă el dispare, care va fi *auctoritas* a lui Agrippa? Mai ales, ce va deveni acest sentiment al misiunii divine cu care el însuşi, şi prin excluderea oricărui altuia, era investit? Oare această misiune divină a luliilor, care ţine de persoana lui Caesar, nu mai este decât o amară zeflemea? Zeii păreau că o trădaseră.

Împotriva oricărei aşteptări, Augustus supravieţuieşte. Reţeta unui medic grec, Antonius Musa, se dovedeşte a fi un miracol. Câteva băi reci, efectuate la timp, îi redau lui *princeps* sănătatea. Opera putea să continuie. Dar această alarmă relevase lacunele şi pericolul sistemului. Se cuvenea să se separe de acum încolo puterile principelui de cele ale celorlalţi magistraţi ordinari, pentru a evita ca, în cazul dispariţiei primului, colegul său la consulat să fie chemat să-l înlocuiască. Continuând să existe constituţia republicană, autoritatea lui Augustus trebuia să fie nu integrată acesteia, ci suprapusă. Atât timp cât Augustus ar fi trăit, uniunea în persoana sa a puterilor „ordinare" şi a unei preeminenţe excepţionale nu prezenta nici un inconvenient, dar eventualitatea morţii sale obliga la conştientizarea adevăratului caracter al regimului pe care-l fondase şi care nu era o monarhie ci o *diarhie*: de o parte, Senatul şi poporul, ca şi în timpul Republicii, şi de cealaltă, principele şi familia sa, exercitând o funcţie de reglare şi de control. Se presupunea că, atunci când unul din cele două elemente constitutive ale sistemului ar fi dispărut, Roma ar fi devenit, după caz, monarhie sau republică. Dar esenţa

principatului o constituia coexistenţa acestor elemente, într-un echilibru permanent ameninţat şi permanent ocrotit.

Pentru a separa mai tranşant propria sa putere de puterile magistraţilor tradiţionali, Augustus renunţă la a-şi mai reînnoi anual consulatul. În schimb, începând cu 1 iulie 23 î.Hr., îşi atribuie „puterea tribuniciană", adică nu numai inviolabilitatea personală, ci mai ales dreptul de veto asupra acţiunilor celorlalţi magistraţi. Acest drept, pe care-l avusese până atunci în calitate de consul, trebuia păstrat sub o formă nouă. Or, un asemenea drept de veto (*ius intercessionis*) fusese creat odinioară pentru a proteja plebeii de acţiunile arbitrare ale magistraţilor patricieni. Fusese încredinţat tribunilor plebei, care deveniseră astfel protectorii celor umili. La finele Republicii, tribunii plebei contribuiseră din plin la crearea unei agitaţii demagogice şi la provocarea anarhiei în care se prăbuşise regimul. Augustus nici nu dorea, nici nu putea să acceadă la tribunat[35] (unde ar fi avut colegi), dar el extrăgea din acesta *tribunicia potestas,* transformând-o în instrument de control asupra ansamblului vieţii politice. Această putere tribuniciană este atât de esenţială sistemului principatului încât, până la sfârşitul Imperiului, reînnoirea sa anuală la 10 decembrie va servi la datarea anilor fiecăreia dintre domniile ce vor urma.

Pe de altă parte, pentru a conserva libera dispoziţie asupra forţelor militare, Augustus s-a investit cu *imperium*-ul proconsular nu doar în interiorul vreunei provincii, ci la nivelul întregului Imperiu, arogându-şi chiar la Roma *imperium*-ul militar, ceea ce era contrar întregii tradiţii. Aceasta îi dădea dreptul de a păstra trupe în capitală, acele cohorte

[35] Augustus nu putea fi ales tribun al plebei deoarece făcea parte, prin adopţie, din ginta patriciană a Iuliilor, iar prin legea consfiinţită (*lex sacrata*) se stabilise, odată cu înfiinţarea acestei magistraturi, imposibilitatea patricienilor de a o ocupa. (N.tr.)

„pretoriene", chemate să aibă o anume greutate asupra sorţii Imperiului. Se observă că reorganizarea din anul 23 î.Hr. revenea la concesiile acordate în 27 î.Hr. Augustus crease pe lângă instituţiile „republicii libere", o puternică maşină de despotism. Utilizarea acesteia depindea de persoana principelui.

*
* *

Alarma din anul 23 î.Hr. pusese, de o manieră acută, problema duratei regimului, adică practic a succesiunii lui Augustus. Pentru că în ultimă instanţă, preeminenţa principelui în cadrul statului se baza pe investitura divină a *gens Iulia*, succesorul lui Augustus nu putea fi decât un reprezentant al acestei familii alese, moştenitor al propriei sale divinităţi, la fel ca şi el care o moştenise pe aceea a lui Caesar. Dar zeii, până atunci, îi refuzaseră un fiu. O primă căsătorie, cu Claudia[36], fiica vitregă a lui Antonius, căsătorie impusă de veteranii lui Caesar ca gaj al bunei armonii dintre Octavianus şi Antonius, nici nu se consumase. La sfârşitul anului 40 î.Hr., Octavian se căsătoreşte cu Scribonia, văduvă a doi consulari, care-i va naşte o fiică, pe Iulia. Dar va divorţa de ea în curând „dezgustat, zice el, de caracterul insuportabil al soţiei sale" şi, la 17 ianuarie 38 î.Hr., se căsătoreşte cu Livia Drusilla, care este, în acest scop, nevoită să-şi părăsească soţul, Ti. Claudius Nero, pe care-l iubea, şi de la care avusese deja un fiu (viitorul împărat Tiberius) şi aştepta un al doilea copil[37]. Octavianus se îndrăgostise de ea şi nimic nu l-a putut

[36] Claudia era fiica Fulviei din prima sa căsătorie cu P. Clodius Pulcher (N.tr.).

[37] Este vorba de Nero Claudius Drusus. (N.tr.)

determina să-şi schimbe hotărârea, cel puţin până la naşterea copilului care avea să fie un fiu. Sunt consultaţi pontifii asupra oportunităţii acestui mariaj. Răspunsul a fost că zeii nu se opun acestei uniuni.

Dar mariajul cu Livia va rămâne steril, şi Augustus va trebui să caute un succesor în afara posterităţii sale directe. Nici el însuşi nu fusese fiul natural al lui Caesar; prin sânge nu era decât nepot de soră. Or, sora lui Augustus, Octavia, din nefericire soţie a lui Antonius, avusese trei copii dintr-un prim mariaj cu C. Claudius Marcelus, două fiice, Marcella Maior şi Marcella Minor, şi un fiu, M. Marcellus, născut prin 42 î.Hr. Spre acest tânăr îşi îndrepta Augustus privirile. Deja în anul 29 î.Hr. fusese inclus, împreună cu fiul său vitreg Tiberius, în alaiul triumfal din luna august, la dreapta unchiului său. Apoi, Augustus îl luase cu sine în campaniile împotriva cantabrilor (aşa cum şi el îl însoţise pe Caesar la Munda) şi, în anul 25 î.Hr., îi dăduse de soţie pe fiica sa Iulia. De aceea părea evident pentru toţi că Marcellus este chemat să devină moştenitorul lui Augustus. Horaţiu asociază într-o strofă intenţionat ambiguă gloria lui Marcellus şi strălucirea astrului iulian (*Sidus Iulium* din anul 44) care „străluceşte ca luna între două focuri mici"[38].

Marcellus este ales edil înainte de vârsta legală[39] şi jocurile oferite în numele său în luna septembrie, *Ludi Romani*[40], cunosc o strălucire incomparabilă. În acelaşi timp Augustus îndepărtează din Roma, dându-i o misiune în Orient, pe mai vechiul său tovarăş de arme, Agrippa,

---

[38] Horaţiu, *Ode*, I, 12, 45 şi urm. (N.a.)

[39] Adică vârsta de 36 de ani stabilită prin *lex Villia*, în anul 180 î.Hr. (N.tr.)

[40] *Ludi Romani*, organizate în cinstea lui Iupiter, aveau loc între 4 şi 19 septembrie. (N.tr)

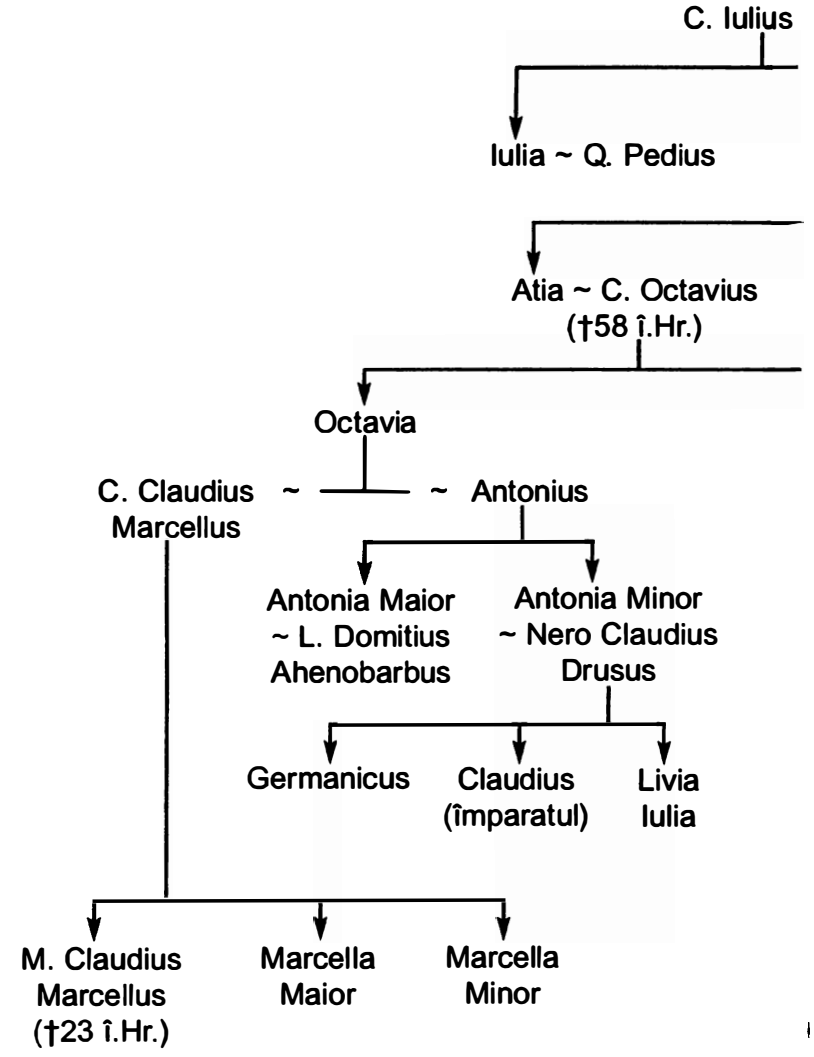
C. Iulius
Iulia ~ Q. Pedius
Atia ~ C. Octavius
(†58 î.Hr.)
Octavia
C. Claudius
Marcellus
~
~
Antonius
Antonia Maior
~ L. Domitius
Ahenobarbus
Antonia Minor
~ Nero Claudius
Drusus
Germanicus
Claudius
(împaratul)
Livia
Iulia
M. Claudius
Marcellus
(†23 î.Hr.)
Marcella
Maior
Marcella
Minor

FAMILIA LUI

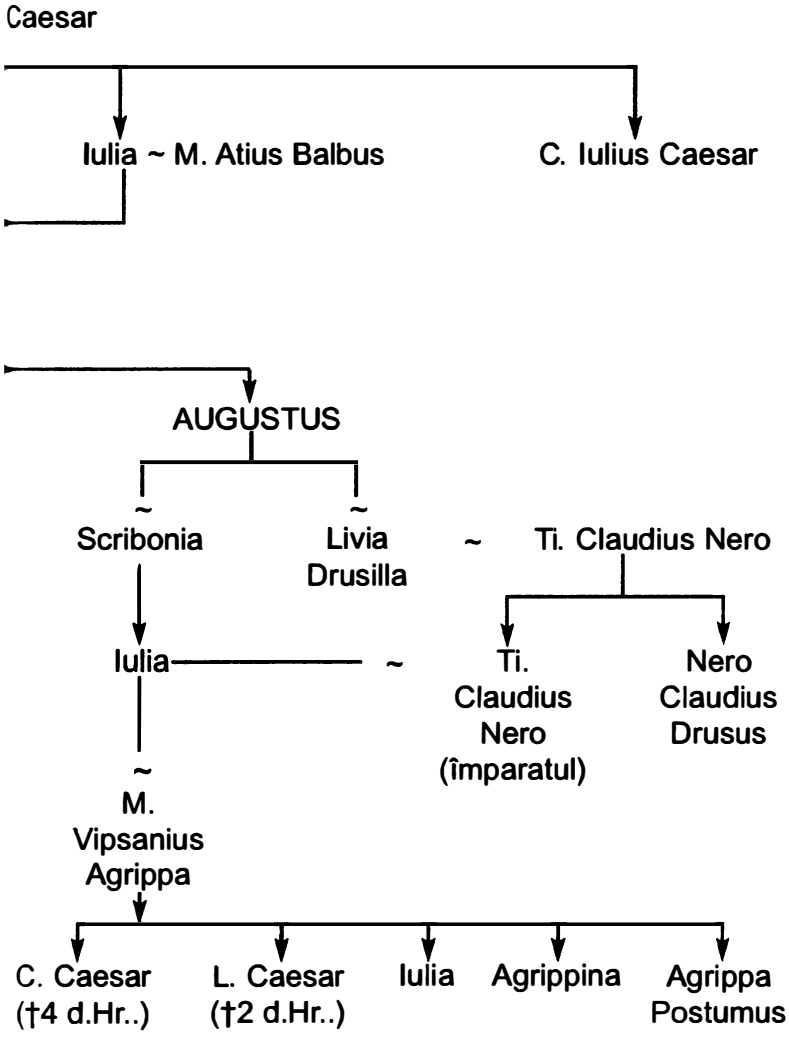
Caesar
Iulia ~ M. Atius Balbus
C. Iulius Caesar
AUGUSTUS
~
Scribonia
~
Livia
Drusilla
~
Ti. Claudius Nero
Iulia
~
Ti.
Claudius
Nero
(împaratul)
Nero
Claudius
Drusus
~
M.
Vipsanius
Agrippa
C. Caesar
(†4 d.Hr..)
L. Caesar
(†2 d.Hr..)
Iulia
Agrippina
Agrippa
Postumus

AUGUSTUS

căruia nu-i plăcea Marcellus şi vedea cu melancolie cum se acumulează onoruri pe capul acestui tânăr. Augustus nu l-a adoptat încă pe Marcellus, dar totul lăsa să se înţeleagă că această adopţie nu avea să întârzie. Poate va fi proclamată la următoarele Jocuri Seculare, atât de mult aşteptate, încă din timpul păcii de la Brundisium, şi pe care Augustus se gândea cu seriozitate să le sărbătorească: noul „secol", anunţător al Vârstei de Aur, ar fi trebuit inaugurat în numele lui Marcellus. Profeţia vergiliană din 40 î.Hr. este, în sfârşit, pe punctul de a se realiza în beneficiul nepotului lui Augustus.

Din nefericire, după sărbătorirea *Ludi Romani*, Marcellus se îmbolnăveşte şi moare, către sfârşitul lunii octombrie a anului 23 î.Hr. Augustus trebuie să recunoască realitatea, zeii nu îi desemnaseră încă moştenitorul aşteptat, necesar pentru a asigura continuitatea şi chiar echilibrul principatului. Din momentul în care a putut să părăsească din nou Roma, reia totul şi de data aceasta se îndreaptă spre Orient. Dar pe când era încă în Sicilia, îl cheamă pe Agrippa, îl constrânge să divorţeze şi să se căsătorească cu fiica sa Iulia, văduva lui Marcellus. În Iulia stătea acum destinul *uliilor*-lor şi, de această dată, zeii sunt favorabili. La interval de doi ani se nasc doi băieţi, Caius şi Lucius Caesar. Mai bine decât Marcellus, nepot de soră, aceşti nepoţi de fiică sunt răspunsul evident al Providenţei la lunga sa rugăminte. Atunci Augustus intră-n Orient şi foarte curând, în anul 17 î.Hr., celebrează Jocurile Seculare.

La moartea lui Agrippa, în 12 î.Hr., Augustus îşi căsătoreşte fiica cu fiul său vitreg, Tiberius, pe care-l obligă să divorţeze. Tiberius era însărcinat în principal cu supravegherea educaţiei celor doi tineri principi, Caius şi Lucius, pe care Augustus îi adoptase încă de la naşterea lor. Fiul Liviei se găsea cantonat în acelaşi rol de subaltern pe care

îl avusese altădată Agrippa. În 6 î.Hr. Augustus îl asociază pe cinci ani la puterea tribuniciană şi-l trimite în Orient, aşa cum îl trimisese pe Agrippa în 23 î.Hr. Dar Tiberius, mai puţin docil decât acesta din urmă, abandonează întreaga activitate politică şi se retrage la Rhodos, într-un exil voluntar, dedicându-se în întregime lecturii şi studiului literaturii. Astfel singurul concurent fiind îndepărtat de pe scena politică, Caius şi Lucius Caesar sunt acoperiţi de onoruri. Încă din anul 5 î.Hr. se ia hotărârea ca cel mai mare dintre nepoţi, Caius, să primească, în 1 d.Hr., consulatul, înainte de vârsta legală[41] şi ca, trei ani mai târziu, acelaşi lucru să fie făcut pentru fratele său. Aşteptând acest moment, cavalerii romani îl salută pe Caius cu titlu de „Principe al Tinereţii" (*Princeps Iuventutis*), titlu care aminteşte şi anunţă pe acela de *Princeps Senatus*.

Pentru a completa pregătirea lui Caius şi „prezentarea" sa în faţa Imperiului, Augustus îl însărcinează, în calitate de consul desemnat, în 1 d.Hr., cu cu o misiune militară la frontiera Dunării, apoi îl trimite în Orient, unde tânărul principe are o întrevedere cu regele parţilor. Dar, la puţin timp după aceasta, pe când se pregătea să stabilească ordinea în Armenia, Caius este rănit în timpul unui asediu; stors de vlagă, el moare din pricina rănii, după mai multe luni de boală (21 februarie anul 4 d.Hr.). Lovitura este cu atât mai grea pentru Augustus cu cât celălat nepot murise la Marsillia, cu doi ani înainte (20 august anul 2 d.Hr.). Augustus atinsese vârsta de şaizeci şi şapte de ani şi problema succesiunii sale părea la fel de departe de găsirea unei soluţii ca şi în vara anului 23 î.Hr.

---

[41] Adică înainte de 42 de ani, vârstă stabilită prin aceeaşi *lex Villia* din 180 î.Hr. (N.tr)

Pentru a rezolva în sfârşit situaţia, Augustus procedează la două adopţii simultane, a lui Tiberius şi Agrippa Postumus, fratele lui Caius şi al lui Lucius Caesar, născut în 12 î.Hr., după moartea tatălui lor. Adopţia lui Tiberius nu era, în ochii principelui, decât un expedient; condiţiile în care ea a avut loc sunt clar destăinuite de testamentul lui Augustus, ai cărui termeni ni i-a conservat Suetonius: „Deoarece o soartă crudă mi-a luat fii, pe Caius şi pe Lucius, Tiberius să fie moştenitorul meu, pentru jumătate şi a şasea parte..." Augustus nu putea mărturisi mai clar şi mai crud că avusese mâna forţată de destin. Dar adopţia simultană a lui Agrippa Postumus indica şi ea că înţelegea să pregătească viitorul: dacă el însuşi ar fi supravieţuit destul de mult pentru ca tânărul să ajungă la vârsta când putea să-l succeadă, Tiberius ar fi fost, încă o dată, eliminat. Dacă, dimpotrivă, Tiberius fusese chemat efectiv să devină stăpânul Imperiului, Augustus îşi luase o altă precauţie destinată să împiedice ca puterea să iasă definitiv din ramura Iulia a familiei sale. Adoptându-şi fiul vitreg, îi ordonase să adopte şi el pe Germanicus care era, prin mama sa Antonia cea tânără, nepotul Octaviei şi care, în plus, se căsătorise cu una din surorile lui Caius şi Lucius Caesar, Agrippina cea Mare. În cel mai rău caz, Tiberius n-ar fi devenit decât depozitarul puterii imperiale şi „predestinarea" Iuliilor n-ar fi fost trădată.

Dar, încă odată, calculele bătrânului împărat sunt dejucate, poate de soartă, poate prin maşinaţiunile Liviei (pe care unul dintre cei de pe urmă nepoţi ai ei, împăratul Caligula, avea să o numească „Ulyse în fustă"). Curând, Agrippa Postumus este trimis într-o insulă, invocându-se caracterul său brutal şi stupiditatea sa, care-i făceau imposibilă şederea la Roma. La începutul domniei lui Tiberius, el avea să fie executat. În anul 13 d.Hr., pe când simţea

că i se apropie sfârşitul, Augustus ia ultimele dispoziţii posibile. Îl asociază deplin pe Tiberius la puterea sa, dându-i, prin lege, atribuţii egale cu ale sale. În 17 august anul 14 d.Hr., Augustus moare. La Roma, nici senatorii, nici poporul, nici soldaţii nu au ezitat nici un moment să presteze jurământul de fidelitate faţă de Tiberius, creând între ei şi acesta acea legătură personală pe care se baza *auctoritas* a principelui. Augustus este în mod oficial divinizat: principatul traversase fără incidente ultima încercare — supravieţuise creatorului său.

Capitolul al III-lea

LITERATURA ÎN VREMEA LUI AUGUSTUS

Una dintre primele griji ale lui Mecena, tovarăşul lui Octavianus în aventura care avea să-i aducă pe amândoi în culmea puterii şi a gloriei, era de a atrage în preajma sa poeţii. Octavianus abia dacă depăşise primele dificultăţi ale acţiunii sale şi abia încheiase cu Antonius şi Lepidus alianţa triumviratului când deja îl întâlnim pe Vergiliu în intimitatea lui Mecena. La puţin timp după aceasta, fără îndoială în primăvara anului 38 î.Hr., Horaţiu, prezentat de Vergiliu însuşi, este cel care se alătură grupului, în care figurau deja scriitori ale căror opere nu ne sunt cunoscute deloc, dar care nu erau fără merit: L. Varius Rufus, Plotius Tuca, Quintilius Varus, Valgius Rufus. Înconjurând astfel pe Octavianus cu un cerc de oamnei de litere, Mecena nu făcea decât să urmeze o tradiţie deja veche. În urmă cu două secole, generalilor romani le plăcea să aibă aproape poeţi capabili să le cânte faptele de vitejie. „Austerul" Cato descoperise astfel pe Ennius şi-l detaşase cu greu de la comanda centuriei pe care o avea în Sardinia pentru ca el să se poată consacra întru totul poeziei. Acelaşi Ennius cântase, în poemul său *Ambracia*, faptele deosebite ale „patronului" său Q. Fulvius Nobilior la cucerirea acestei cetăţi[42]. Proconsulii romani imitau felul de a fi al cuceritorilor

[42] Cucerirea Ambraciei are loc în anul 189 î.Hr., în timpul războiului pe care Roma îl purta împotriva regatului seleucid (192–188 î.Hr.) şi care se va încheia prin pacea de la Apameea, prin care se consfinţeşte statutul de supraveghetor al Romei în ceea ce priveşte conflictele dintre statele elenistice (N.tr.).

elenistici, al lui Alexandru însuşi, care ştia bine că gloria lui Ahile ar fi fost iluzorie dacă Homer nu ar fi făcut-o nemuritoare. Treptat, fiecare dintre familiile aristocraţiei romane îşi atrăsese oameni de litere însărcinaţi cu smulgerea din uitare a amintirii sale. Poeţii se alăturau filozofilor în casa nobililor: poeţi greci, adesea, ca Archias sau Philodemos din Gadara, ale căror nume au rămas ataşate celor al lui Cicero şi al epicureicului Piso, dar şi poeţi latini, pe care guvernatorilor le plăcea să-i poarte cu ei atunci când plecau spre vreo provincie îndepărtată. Astfel, Caius Memmius, prietenul lui Lucreţiu, a luat cu sine până în Bithynia, în a sa „cohortă pretoriană" pe poetul Catullus. Dacă în aparenţă Mecena nu făcea decât să se conformeze unei mode deja vechi, el a avut nu numai abilitatea de a-şi atrage în jurul său scriitorii cei mai străluciţi ai secolului său, dar a ştiut şi să le coordoneze geniul şi să-l pună în serviciul „revoluţiei spiritelor", indispensabilă pentru ca revoluţia politică la care lucra Octavianus să reuşească.

Pe bună dreptate se poate întreprinde un demers interogativ asupra coincidenţei curioase care a făcut ca secolul lui Augustus să fie epoca clasică a literaturii latine. Şi, fără îndoială, acţiunea personală a lui Augustus sau a lui Mecena nu ar explica suficient înflorirea magnifică a poeziei care s-a manifestat atunci: nimeni nu se gândeşte să nege că aceasta a fost îndelung pregătită în timpul generaţiilor precedente şi că Augustus nu a avut decât fericirea de a veni într-un moment în care literatura latină *trebuia* să atingă apogeul. Există aici, în bună măsură, una din acele fericite întâmplări care pare să sfideze orice efort de analiză critică. Suntem obligaţi să constatăm, în fine, că această „epocă de aur" a poeţilor a durat mai puţin decât domnia lui Agustus şi că a început înainte de Actium. Primele opere ale lui Vergiliu sunt contemporane cu ultimii

ani ai lui Caesar, iar Vergiliu a murit în anul 19 î.Hr., cu mai mult de treizeci de ani înaintea lui Augustus. Properţiu dispărea, fără îndoială, prin anul 15 î.Hr., Horaţiu moare în anul 8 d.Hr., în acelaşi an cu Mecena, iar sfârşitul domniei lui Augustus se găseşte lipsit de alte mari nume. Coincidenţa nu este deci totală şi, de asemenea, este sigur că cei mai mari poeţi ai secolului atinseseră deja vârsta adultă, dacă nu chiar şi maturizarea lor literară înainte ca revoluţia politică a lui Augustus să se săvârşească. Vocaţia lui Horaţiu, cele ale lui Vergiliu, Properţiu, Tibu nu datorează nimic nici lui Mecena, nici lui Octavianus; simpla comparaţie a datelor ne determină să constatăm că maturizarea literară a secolului este contemporană cu exact anii în care Octavianus şi prietenii săi cuceresc puterea politică: în literatură, ca şi în politică, anii cei mai importanţi ai secolului sunt aceia care preced triumful lui Augustus. În ultima parte a domniei sale, acesta din urmă nu face decât să culeagă roadele trecutului.

Dar dacă, pentru toate aceste motive, nu se poate intenţiona *explicarea* lui Vergiliu şi a lui Horaţiu prin Augustus şi Mecena, nu e mai puţin adevărat că cele două evoluţii au mers mână în mână şi rămâne posibil aşadar ca aceiaşi factori să fi acţionat şi asupra uneia şi asupra alteia, dacă este adevărat, aşa cum am încercat să demonstrăm, că revoluţia politică a lui Augustus nu a constat în simpla cucerire brutală a puterii de către o facţiune ambiţioasă, ci şi în „repunerea în ordine" şi redescoperirea anumitor valori spirituale esenţiale sufletului roman. Este sigur că anterior întâlnirii cu Mecena, Vergiliu era un „cezarian" Foarte frumoasa a treia *Eglogă*, care cântă moartea şi apoteoza lui Caesar, şi care a fost compusă foarte probabil prin anul 42 î.Hr., în timpul primei reconcilieri dintre Antonius şi Octavianus, nu este o operă de

„propagandă" şi nu datorează nimic lui Mecena. În ea Vergiliu exprimă doar credinţa sa în misiunea divină a lui Caesar, erou „pacificator", mort prea devreme pentru a putea să ducă până la capăt sarcina sa, dar însoţit de regretele întregii naturi şi de recompensarea prin nemurire. *Egloga a IV-a*, scrisă doi ani mai târziu, nu face decât să reia teme înrudite: secolul care urma să se nască vedea triumful păcii, graţie concordiei stabilite în sfârşit între cei doi moştenitori ai lui Caesar. Nici Antonius, nici Octavianus nu aveau puterea de a provoca această credinţă mesianică ce se manifestă în poem. Această credinţă există în afara lor, ea îşi are originile în convingeri foarte vechi şi în doctrine elaborate demult. Că aceşti doi oameni politici — mai ales Octavianus, sfătuit de Mecena — căutaseră să profite de atare entuziasm, este sigur, dar este foarte îndoielnic ca unul sau altul dintre ei să fi comandat poetului acest cântec de speranţă. Chiar faptul că poemul este dedicat lui Pollio, partizan ostil lui Antonius, dar a cărui atitudine în timpul păcii de la Brundisium nu este lipsită de ambiguitate, ne interzice să gândim că Vergiliu este, în acest contex, instrumentul lui Octavianus sau al grupului său. Dimpotrivă, se pare că, alegându-l pe Asinius Pollio, dorise să evite părtinirea vreunuia dintre cei doi protagonişti: cezarian convins, Vergiliu este purtătorul de cuvânt al unei opinii independente şi nu se ataşează încă de nimeni.

Această independenţă a poeţilor grupaţi în jurul lui Mecena este poate trăsătura cea mai remarcabilă din întreaga perioadă. Mecena şi-ar fi dorit ca măcar unul dintre ei să cânte faptele de vitejie în război ale lui Octavianus. Influenţa sa se ghiceşte în scuzele pe care pe rând i le adresează Vergiliu, Horaţiu şi Properţiu. Alţii să compună, spun ei, opera aşteptată. Cât îi priveşte pe ei, muza

lor este prea firavă, inspiraţia lor prea mică: în vremea când scria *Bucolicele*, Vergiliu pretindea că aceste subiecte atât de mari nu convin deloc unui fluier de cioban, mai târziu el va schiţa planul unui „templu al lui Octavianus", dar lucrul cel mai bun este de a se scuza şi de a se întoarce printre ţărani. În sfârşit, pe când va porni să scrie o epopee, îşi caută subiectul în timpurile eroice, anterioare chiar fondării Romei. De trei ori poetul n-a ascultat de ordinele lui Mecena. Horaţiu are scuze mai simple. Talentul său nu se potriveşte decât poemelor uşoare. Ştie să laude dragostea, vinul, timpul liber, bolta de viţă sau să moralizeze comportamentele ridicole ale contemporanilor săi. Şi, în timp ce Augustus îi cerea în mod oficial să se pună în serviciul său şi să îndeplinească pe lângă el funcţia de secretar, el va refuza, mărturisind fără ocolişuri, că preferă domeniul său sabin onorurilor de la curte. În ceea ce-l priveşte pe Properţiu, în care Mecena îşi pusese de asemenea speranţe, nu se arată nici el mai docil: oare cum să îndrăznească el, care nu cunoaşte decât luptele cu dragostea, să-şi forţeze talentul spre a cânta războiul? Zeul din Cynthus[43], Apollo, n-ar fi permis-o, şi este mai bine să tacă decât să compună o operă nedemnă de subiectul său. Aşadar, dacă Mecena avea ambiţia de a dirija poeţii din grupul său, trebuie s-o mărturisim că n-a reuşit din plin şi că literatura din vremea lui Augustus nu a văzut născându-se epopeea politică pe care o dorea şi care ar fi trebuit să celebreze victoriile principelui. Cu câţiva ani mai înainte, Cicero învăţase pe cont propriu că este anevoios să constrângi inspiraţia poeţilor şi el, care şi-ar fi dorit atât de mult să se compună un poem eroic despre gloria consulatului său, trebuise să se resemneze

[43] Cynthus — munte în insula Delos, patria lui Apollo. (N.tr.)

a întreprinde el însuşi acest efort. Singurele epopei care fuseseră cândva scrise pe teme contemporane, *Războiul Alexandriei* de Rabirius şi *Istoria Romană* (*Res Romanae*) de Cornelius Severus, sunt opere minore, curând uitate, şi care nu au adăugat multe gloriei lui Augustus.

Cu toate acestea, dacă prietenii poeţi ai lui Mecena refuză să accepte orbeşte dispoziţia protectorului lor, aceasta nu înseamnă că acţiunea lui fusese neglijabilă. Ea se exercita mai întâi la nivel material. Vergiliu şi Properţiu fuseseră ruinaţi de războaiele civile. Primul pierduse (fără îndoială) domeniul său familial în Gallia Cisalpină, al doilea pe acela pe care-l poseda aproape de Asisium (azi Assisi), în Umbria. Horaţiu fusese deposedat de modesta agoniseală pe care o moştenise de la tatăl său, libert din Venusia, în Apulia; atras, pe când se afla la Atena, în partida lui Brutus şi Cassius, participase la ziua nefericită de la Philippi, împotriva lui Antonius şi a lui Octavianus. De la reîntoarcerea în Italia, ducea o viaţă retrasă şi săracă, lucrând pe post de copist (*scriba*) în birourile chestorilor şi vărsându-şi ranchiuna în mici piese satirice de o rară violenţă. Tuturor Mecena le-a adus securitate şi îndestulare. Le-a dat, în plus, lucruri mai preţioase, prietenia sa şi sentimentul demnităţii lor. De multe ori Horaţiu insistă asupra nobleţei şi cordialităţii reale a relaţiilor din interiorul grupului. Aici nu exista nici o rivalitate, nici o gelozie secretă care sunt atât de frecvente în cluburile literare. Ceea ce Mecena dă unuia, nu ia de la celălalt. Din partea „stăpânului" nici o condescendenţă, ci respectul absolut al libertăţii personale. Mecena era un cavaler, el nu descindea dintr-o familie senatorială şi toată viaţa sa a refuzat să intre în Senat. Era, din partea sa, mai puţin un semn de modestie autentică, cât mai mult o dovadă de orgoliu care îl îndemna să rămână deoparte,

să-şi creeze o situaţie unică. Regatul strămoşilor săi nu mai exista, Arretium, cetatea lor, nu mai era decât un municipiu roman printre altele; totuşi Mecena păstrează spiritul regal: profund aristocrat, se complace în a scrie mici poeme hermetice din care câteva versuri au fost conservate de Seneca şi care mărturisesc un ton diferit de cele pe care le compuneau prietenii săi. Înnăscuta sa delicateţe îl punea în relaţie cu aceştia şi simpla sa prezenţă era suficientă pentru a alunga orice rivalitate şi orice gelozie.

Aşadar, personalitatea lui Mecena explică, în mare parte, una din caracteristicile esenţiale ale literaturii din timpul lui Augustus şi poate cea care a contribuit cel mai mult la transformarea ei în literatură clasică: sensul măsurii şi al gustului. Primele piese ale lui Horaţiu, *Epodele*, fiind, în majoritatea lor, anterioare intrării poetului în grup, conservă încă, prin verva şi prin violenţa lor, o savoare populară pe care nu o vom mai găsi în acelaşi grad în operele posterioare. Geniul natural al lui Horaţiu îl va purta pe acest italic din sud la pictura cea mai vie şi cea mai realistă. În mod spontan, el este continuatorul lui Lucilius care, cu un secol mai înainte, inaugurase satira literară. Dar pe când *Satirele* lui Lucilius (atât cât putem să ne dăm seama din fragmentele păstrate) rămâneau aproape de originea lor populară şi trădau sorgintea italică, *Satirele* lui Horaţiu simulează un ton de bună companie şi însăşi libertatea cuvintelor rămâne măsurată. Lucilius scria repede, dar stilul său era deteriorat de superficialitate. Horaţiu cere mai mult muncii sale şi lui îi datorăm maximele la care se raportează toată epoca clasică despre necesitatea de a-şi şlefui şi desăvârşi opera. Fără nici o îndoială, aristocratul Mecena nu este străin de această nevoie de perfecţiune, ideal comun tuturor scriitorilor din grupul său, şi în numele căruia Vergiliu, în ajunul morţii sale, survenită

înainte de a putea să corecteze *Eneida*, va cere să i se distrugă opera.

Activitatea lui Mecena, s-a văzut, se exercită de o manieră subtilă şi diversă; nu a fost deloc o „dictatură a literelor", intransigentă şi autoritară, impunând ordine ca un modern „ministru al propagandei" Prietenii săi i-au suferit influenţa, aceasta este de netăgăduit, dar poate adesea fără ştirea lor. În ultimă instanţă, această influenţă constă mai ales într-o dorinţă de a considera poetul ca pe o fiinţă excepţională, care trebuie protejată, eliberată de necesităţile sordide ale vieţii, redat lui însuşi, şi căruia i se cere, în schimb, să dea expresie eternă sentimentelor şi ideilor pe care alţi oameni nu dovedesc că le au şi nu le concep decât într-o manieră obscură şi imperfectă. Acest titlu — de „mediator de ideal" — sub care poetul îşi va găsi locul în Cetate, îi va aduce consacrarea supremei Frumuseţi. Ca toţi cei care erau cei mai buni dintre romani, Mecena are un deosebit respect pentru Grecia. El ştie bine că adevărata grandoare a acesteia a venit în trecut de la poeţii şi artiştii ei şi că nimic nu este durabil fără frumuseţe: opera politică a lui Augustus, oricât de genială ar fi ea, n-ar scăpa, ea însăşi, legii comune; ar fi destinată să piară dacă nu-şi va lega soarta de singurele creaţii umane capabile să traverseze secolele. Mecena se arată, până la urmă, destul de indiferent la faptul că poeţii refuză să-l preamărească pe Augustus în versurile lor, i se pare suficient dacă se găseşte în aceste versuri nu un elogiu făţarnic la adresa stăpânului, ci un spirit al „revoluţiei" augustane care depăşeşte cu mult chiar persoana lui Augustus şi-şi extrage inspiraţia din sentimentul cvasireligios faţă de grandoarea Romei şi misiunea divină a acesteia.

*
* *

Există mai cu seamă o operă care domină secolul lui Augustus şi-l exprimă, o operă care, abia publicată, era deja clasică, pe care şcolarii o învăţau pe dinafară, şi din care mâini stângace au mâzgălit versuri pe toate zidurile, până în cetăţile cele mai îndepărtate ale Imperiului. Este vorba de *Eneida* lui Vergiliu. Epopeea fusese începută la puţin timp după bătălia de la Actium şi, fără îndoială, la cererea lui Mecena, poate chiar a lui Augustus. *Georgicele* dovediseră că geniul lui Vergiliu se simţea în largul său în epopee şi că epopeea rămânea marele gen prin excelenţă, cel care, începând cu Homer, oferea imortalitate în mod infailibil. Compunerea *Eneidei,* începută prin 29 î.Hr. şi întreruptă în anul 19 î.Hr. de moartea lui Vergiliu, înainte de a fi desăvârşită, este contemporană cu formarea Principatului, iar Augustus, clădindu-şi edificiul său politic, se interesa de scrierea poemului. Pe când se găsea în Hispania, îi scria lui Vergiliu să-i trimită noi pagini din a sa *Eneida.* Vergiliu se scuza pretextând enormitatea sarcinii la care se înhămase. Dar Augustus devenea nerăbdător şi îi cerea să se grăbească, ca şi cum soarta regimului ar fi depins de promptitudinea poetului. Cu greu se poate crede că era vorba doar de o nerăbdare a literatului. Este sigur că Augustus conta ca *Eneida* să-l ajute în reorganizarea puterii.

Într-adevăr, poemul prezintă justificarea mitică a vocaţiei Iuliilor: un faimos pasaj din *Iliada* înregistrase odinioară promisiunea solemnă făcută de zei lui Enea. După distrugerea Troiei şi sfârşitul seminţiei lui Priam, puterea avea să-i revină lui şi descendenţilor săi, care trebuiau să obţină Imperiul lumii. Exista şi o veche credinţă, persistentă chiar şi la Roma, dar şi în alte regiuni ale Italiei, potrivit căreia profeţia homerică îşi găsise împlinirea în

extraodinara soartă acordată de zei romanilor. Tradiţia dorea, într-adevăr, ca cetatea să fie întemeiată de Enea însuşi, scăpat din Troia şi venit în Italia însoţit de câţiva tovarăşi. Vergiliu nu inventează această legendă, care fusese deja dezvoltată de Naevius, în epopeea sa despre *Războaiele punice* şi care recupera verosimil amintirea anticelor migraţii din est înspre vest, survenite, poate, spre finele mileniului al II-lea î.Hr. Oricare ar fi originile şi formele diferite pe care le-a îmbrăcat legenda, subiectul ales de Vergiliu avea avantajul de a uni Roma imperială cu trecutul cel mai îndepărtat şi cel mai prestigios din lumea elenă. *Iliada*, despre care s-a spus pe bună dreptate că este Biblia gândirii greceşti, era astfel garantă a măreţiei romane; romanii încetau a fi cuceritori avizi, stăpâni ai universului doar prin forţa armelor, pentru a deveni instrumentele unui Destin sau, dacă se preferă, ale unei Providenţe, desfăşurându-şi planurile pe mai bine de zece secole. Dominaţia pe care ei o exercitau asupra cetăţilor greceşti nu mai era decât o revanşă justă, cucerirea şi devastarea Corintului expiau ruinarea Troiei şi moartea nelegiuită a lui Priam. La fel, toată ura învingătorilor devenea justificată. Dacă o asemenea „justificare" a cuceririlor romane are pentru noi un caracter iluzoriu (căci este dificil de considerat epopeile altfel decât jocuri gratuite ale poeţilor), ea nu apărea la fel în ochii anticilor, pentru care Istoria şi Mitul nu erau separate de frontiere tranşante: Achile era la fel de real ca şi Hannibal, Philopoemenos sau Alexandru, ca şi Agamemnon sau Menelaos. Epopeea vergiliană, dând o formă perfectă acestor tradiţii, grava, într-un fel, pentru totdeauna, ca o lecţie de istorie de neuitat, descrierea evenimentelor care legitimau Imperiul.

Vergiliu răspundea astfel la una dintre principalele preocupări ale lui Augustus. La fel cum *Georgicele* fuseseră

un instrument puternic al reconcilierii Romei cu Italia[44], la fel *Eneida* trebuia să servească reconcilierii celor două jumătăţi ale Imperiului. În mai multe rânduri, în timpul războaielor civile, se părea că lumea romană tinde să se separe în două jumătăţi: de o parte, provinciile occidentale, de alta, vechile regate elenistice. Cele trei mari bătălii care restabiliseră unitatea compromisă, Pharsalos, Philippi şi Actium, se desfăşuraseră la linia de frontieră, în punctul de întâlnire dintre Orient şi Occident. Oare cât timp ar mai fi reuşit Roma să menţină balanţa între cele două zone, separate de atât de multe motive diverse, diferenţa de limbă, de civilizaţii, tradiţii politice, credinţe religioase? Trebuia dovedit cu orice preţ lumii greceşti că Roma nu era străină de fenomenul elenismului, ci îi era ataşată prin comunitatea de origine şi de cultură. Din acest punct de vedere, filiaţia troiană se revela în mod particular preţioasă, dacă se putea arăta că Roma, ca şi cetăţile greceşti, izvorâse din această comunitate spirituală antică, descrisă de Homer. La fel, în numeroase rânduri, Vergiliu insistă asupra legăturilor care-l unesc pe Enea de unul sau altul dintre regii greci, motiv pentru care, fără îndoială, a imaginat, în cartea a VIII-a a poemului său, frumosul episod al lui Evandru.

Enea, plecat din Troia şi rătăcind interminabil pe mare, va ajunge în final să debarce în Latium, la gurile Tibrului. La început este bine primit de localnici şi de bătrânul lor rege, Latinus, dar ura Iunonei ridică împotriva lui ostilitatea unei părţi a populaţiei, în urma unui nefericit incident, şi un război se prefigurează. Enea trebuie să-şi găsească aliaţi. Nu ştie cui să ceară ajutorul atunci când o viziune îi ordonă să urce pe cursul fluviului până va întâlni o cetate

[44] Termenul de *Italia* este folosit în sens geografic, în fapt este vorba despre populaţiile italice. (N.tr.)

grecească. Supunându-se, Enea porneşte în călătorie şi ajunge curând pe locul de întemeiere a viitoarei Rome. Acolo, el este primit, cu toată prietenia, de regele Evandru, un arcadian alungat odinioară din patria sa şi care fondase cetatea Palanteea. Aceasta era o cetate esenţial grecească, ea ocupa colina natală a lui Augustus, Palatinul unde, înainte chiar de fondarea Romei, se bănuia că există deja amplasarea predestinată a celei care va deveni Regina Cetăţilor. Or, se întâmpla că, odinioară, Evandru fusese oaspetele lui Anchise, tatăl său. Cei doi reînnoadă mai vechi legături sacre, săvârşesc un sacrificiu solemn închinat lui Hercules, deopotrivă erou grec şi erou roman. Evandru îi promite lui Enea că-i trimite un contingent de călăreţi, în fruntea căruia îşi pune propriul fiu, pe Pallas. În momentul plecării, bătrânul rege are presentimentul că Pallas nu se va mai întoarce. Totuşi, el nu ezită câtuşi de puţin. Alianţa arcadienilor şi troienilor va fi pecetluită prin sângele tânărului: ura izvorâtă din luptele în jurul Troiei, nu este fatală acestor două seminţii. Existase în trecut o vreme în care cele două neamuri îşi uniseră forţele împotriva populaţiilor barbare. Evandru şi Enea reprezintă civilizaţia, ordinea, sensul legii, pietatea — tot ceea ce Roma a adus lumii, în egală măsură cu cetăţile greceşti. Poemul conţine ca pe un imbold secret continuarea sarcinii începute în timpuri legendare: departe de a înăbuşi elenismul, Imperiul nu face decât să exalte în el sensul veritabilei sale misiuni.

Dar, alegându-şi ca personaj pe Enea, Vergiliu avusese încă un plan. Enea, fiul zeiţei Venus şi al lui Anchise, era strămoşul gintei *Iulia*, din care descindeau Caesar şi Augustus. Din căsătoria lui Enea cu Creusa[45] se născuse

[45] Potrivit legendei, Creusa este fiica Hecubei şi a lui Priam, regele Troiei. (N.tr.)

un fiu, numit de poemele homerice Ascanius, dar pe care tradiţia italică îl cunoştea sub numele de *Iulius*. Acest copil este cel care a fondat cetatea Alba Longa, metropola Romei şi patria lui Romulus şi Remus. Ascanius devenise la rândul său strămoşul unei lungi linii de urmaşi, al cărei ultim reprezentant fusese Caesar. Astfel, promisiunea făcută de zei lui Enea îşi găsea deplina îndeplinire în principatul lui Augustus: fără îndoială, într-un anume sens, toţi romanii erau „fiii lui Enea", dar fiul din Enea prin excelenţă era Augustus, a cărui misiune personală era, în cele din urmă, garantată de profeţia homerică. Ne imaginăm nerăbdarea pe care o dovedea Augustus, spre anul 23 î.Hr., pe când încerca să întemeieze principatul său pe o continuitate a unei dinastii: era indispensabil ca poemul să vină să justifice fondarea acesteia. Adopţia lui Marcellus şi celebrarea Jocurilor Seculare trebuiau să coincidă cu publicarea operei chemate să ilumineze această politică dinastică şi să-i dea garanţia supremă a Revelaţiei. Scriind *Eneida,* Vergiliu nu-şi trăda propriile convingeri: rămânea fidel misticii cezariene, care animase deja *Egloga lui Daphnis*, şi poate de aceea, din pricina sincerităţii sale profunde, el a servit atât de bine intenţiilor lui Augustus şi a contribuit la a-i da destul de solide fundamente spirituale regimului imperial.

*
* *

Când *Eneida* nu era încă decât un proiect, Properţiu anunţa deja lumii spunând: „Iată că se naşte o operă mai mare decât *Iliada*". Şi, câţiva ani mai târziu, el însuşi pornea să compună o serie de poeme relevând aceeaşi sursă de inspiraţie. Cu toate acestea, până atunci, *Ele-*

giile sale păreau îndepărtate vizibil de stilul epic. Cele trei cărţi pe care le publicase conţineau doar un strigăt prelung de pasiune: pasiune adesea fericită, cel mai frecvent dureroasă, pentru o libertă pe care o desemnează sub numele de Cynthia. Şi iată că, începând cu anul 20 î.Hr., în cursul anilor de „cotitură" ai regimului, inspiraţia sa se modifică: de acum încolo el va mai cânta doar vechile legende romane. Dar nu le alege la întâmplare. Toate se raportează la temele esenţiale ale ideologiei lui Augustus. De aceea primul poem din cartea a IV-a este consacrat Palatinului, colina sacră a noului regim: acolo Romulus luase auspiciile înainte de Întemeiere şi-şi clădise lăcaşul sărăcăcios, tot acolo s-a născut Augustus şi se ridică templul divinului său protector, Apollo. Tocmai poemul de mijloc al cărţii, al şaselea, va celebra acest sanctuar augustan prin excelenţă. Vedem aici zeul lovind cu săgeţile sale corăbiile lui Antonius, în apele de la Actium; îl putem auzi profeţind şi promiţând lui Augustus, „mai mare decât înaintaşii săi troieni", victoria şi, prin ea, Imperiul lumii. Această creaţie (posterioară anului 20 î.Hr., pentru că face referire la predarea de către parţi a stindardelor lui Crassus[46], care datează din acest an) este aparent destinată să pregătească Jocurile Seculare din anul 17 î.Hr., care au fost celebrate într-o atmosferă pe deplin apollinică.

În cartea a IV-a a lui Properţiu se găsesc şi alte aluzii la preocupările lui Augustus. De pildă, foarte frumoasa elegie a Tarpeiei nu se explică decât în perspectiva misticii cezariene. Tarpeia, trădătoarea Romei, îi arată frumosului Tatius, regele sabin, intrarea în citadelă şi, totuşi, Tarpeia devine o eroină naţională. Greşeala sa a permis fondarea

[46] Pierdute în bătălia de la Carrhae, în 53 î.Hr. (N.tr.)

unei regalităţi duble, deopotrivă sabină şi romană, şi venirea la Roma a regilor din familia Marcia (*Marcii Reges*), strămoşi din partea mamei ai lui Caesar, precum amintise odinioară[47] dictatorul însuşi, rostind elogiul funerar al mătuşii sale Iulia: „Prin ginta Iuliilor, zisese Caesar, familia noastră descinde din Venus şi din zei, prin Marcii, ea are în vine sângele regilor" Elegia lui Properţiu ilustrează această dublă pretenţie şi se străduieşte, aşa cum făcea şi *Iliada*, să descifreze în trecutul cel mai îndepărtat al Romei „personajele" care anunţă şi garanteză prezentul. Dar Properţiu nu uită deloc că talentul său îl face să zugrăvească mai ales mişcările sufletului şi toate nuanţele iubirii. Or, se întâmplă că Augustus vrea să reformeze moravurile şi să repună în termeni de onoare sentimentele familiale. Două elegii vor fi, prin urmare, consacrate să cânte o dragoste legitimă, mişcătoarea scrisoare a Arethusei către Lycotas şi elogiul Corneliei. Prima este adresată de o tânără romană — al cărui nume real este ascuns de pseudonimul grec Arethusa — soţului său, pe care poetul îl numeşte Lycotas şi pe care cerinţele unei cariere militare îl vor îndepărta prea mult timp de ea. Toată tandreţea pe care poetul o împrumutase odinioară Cynthiei se regăseşte în sufletul acestei tinere femei, dar este o tandreţe care îndrăzneşte să se afirme, pentru că este legitimă. Properţiu a intenţionat aici reconcilierea poeziei de dragoste tradiţionale (scrisă, cel mai adesea, în onoarea libertelor sau curtezanelor) cu dragostea conjugală, peste care pudoarea romană aşterne în general tăcerea. În fine, ultima elegie a antologiei este prezentată ca o rugăciune adresată de o femeie decedată, Cornelia, lui Paullus, soţul său. Cornelia, fiica dintr-o primă căsătorie a

[47] În anul 68 î.Hr., Iulius Caesar rosteşte elogiul funerar pentru mătuşa sa Iulia, soţia lui C. Marius. (N.tr.)

Scriboniei, este de fapt fiica vitregă a lui Augustus. Properţiu adună în ea toate virtuţiile caracteristice pentru o matroană romană şi le comemorează. Astfel se termină cartea *Elegiilor*, începută în mijlocul haosului pasiunii, cu un fel de palinodie a poetului şi cu afirmaţia că adevărata grandoare se află nu în dragostea ilegitimă, ci în respectarea strictă şi demnă a datoriilor familiale.

*
* *

Preocupările morale, cele politice şi naţionale sunt în mod egal prezente în opera lui Horaţiu. Dintre „anexiunile" succesive de genuri greceşti săvârşite de-a lungul generaţiilor precedente de către poezia romană, doar lirismul coral lipsea încă. Nu există deloc un Pindar latin. Dacă Pindar atinsese gloria nemuritoare cântând caii şi birjarii, boxerii şi alergătorii, n-ar fi fost mai uşor de atins acest ţel prin sărbătorirea triumfurilor romane? Atâtea fapte de vitejie săvârşite pe câmpul de luptă să fie oare nedemne de a-i inspira pe poeţi? Se pare că Horaţiu s-a gândit la aceasta şi până în momentul când a scris ultima dintre *Odele* sale, nu va vorbi fără regret de stilul pindaric: fără îndoială, el neagă faptul că ar fi dorit să rivalizeze cu astfel de autori, căci dorind să se ridice prea sus, el se teme de soarta lui Icar, de faptul că o excesivă încredere în el însuşi l-ar arunca în talazurile mării, dar chiar termenii prin care îşi exprimă această înfrângere trimit la maniera lui Pindar. Cu siguranţă, este ispititoare reluarea acestor imagini strălucitoare, a acestui ton profetic, a acestei libertăţi a ritmului care dau măreţie celor mai mici subiecte şi conferă poemului în egală măsură o demnitate religioasă şi o somptuozitate regală. Cu toate acestea, Horaţiu nu a cedat, el nu merge până la capăt cu împrumuturile şi cele

mai pindarice dintre acţiunile sale rămân supuse cadrului restrâns al metrilor eolieni. Este aceasta o simplă modestie? Trebuie oare să-l credem pe poet atunci când pretinde că „eu, semănând albinei de pe Matinus, ce colindă cimbrul aromat cu multă trudă, prin pădure şi-n răcoroasa vale a Tibrului, modest eu versuri trudnice împletii". Se poate ghici că este pe deplin capabil de a se ridica mai sus, dar conştiinţa sa de artist îi dă de înţeles că limba latină nu s-ar fi potrivit jocurilor metrice ale lui Pindar. Construcţiile ritmice ale acestuia din urmă, a căror structură începea deja să nu mai fie foarte clară nici chiar pentru maeştrii metrului, ar fi derutat cu siguranţă urechile romane. Există la Pindar o reuşită inseparabilă de limba greacă. Mai mult, mişcarea, imaginile, evocarea câteodată tumultoasă a miturilor, oricare ar fi fost frumuseţea lor lăuntrică, conservau ceva străin tendinţelor profunde şi gustului general al epocii lui Agustus. Vom vedea, în ceea ce priveşte sculptura, că se vor prefera atitudini calme, mai apropiate de natura comună, pecetluite deopotrivă de realism şi seninătate. Din toate aceste cauze, un poet clasic roman nu putea „pindariza" Horaţiu a avut fericirea să găsească la liricii greci şi alte modele. Poeţilor eolieni, Sapho, Alceu, Archiloc le datora ritmurile sale favorite, strofele cu formă fixă, cu o desfăşurare în egală măsură simplă şi oratorică.

Sursele favorite de inspiraţie ale lui Horaţiu rămân acelea care fuseseră ale poeţilor eolieni. Ca şi ei, Horaţiu cântă dragostea, plăcerile mesei şi ale vinului, prietenia şi măruntele incidente ale vieţii. Imboldul de a te bucura de viaţă, fără preocuparea pentru un „mâine" care poate nu va fi cunoscut, acceptarea morţii — a altora ca şi, la fel de bine, a sa proprie — nimic din toate acestea nu pare la început a se apropia de marile teme consacrate în literatura din timpul lui Augustus. Şi cu toate acestea, se

observă uşor că aceste poeme nu sunt decât variaţiuni graţioase ale unui unic sentiment: fericirea de a trăi. Această fericire romanii o pierduseră, până la a nu mai rămâne decât o amintire, în timpul lungului coşmar al războaielor civile. Fericirea le era în sfârşit redată odată cu restabilirea păcii. Încă de la începutul antologiei este compus un imn de recunoştiinţă eroului care a ştiut, după atâtea nenorociri, să redea bucuria universului. Promisiunea lui Apollo fusese ţinută: Vârsta de Aur revenise pe pământ. În ziua în care se dedicase zeului un templu pe Palatin, Horaţiu adresează acestuia o rugăciune; nu îi cere bogăţie, nici recolte întinse, nici cirezi nenumărate, ci timp liber pentru a profita de modesta sa avere, sănătate trupului şi spiritului şi, mai ales, să fie cruţat de tristeţea de a îndura o bătrâneţe grea, care l-ar priva de lira sa. *Odele* lui Horaţiu sunt cântece de veselie şi de recunoştiinţă, pe care umanitatea întreagă i le adresează lui Augustus.

Aşa cum se potriveşte unei poezii a momentului care trece, marile evenimente contemporane şi-au găsit de asemenea ecou. Horaţiu comemorează cu o vigoare sălbatică moartea Cleopatrei, curajul inuman al reginei ţinând în mâna sa şarpele cu ajutorul căruia trebuia să scape de umilinţa cortegiului triumfal. De altminteri, el concepe jurăminte pentru Augustus, care plănuieşte (sau simulează că plănuieşte) o expediţie împotriva arabilor şi una împotriva bretonilor. Câteodată el împrumută lunonei cuvinte profetice confirmând Romei Imperiul lumii, cu singura condiţie ca prea multa pietate să nu îi conducă pe romani la reînălţarea zidurilor Troiei — cuvinte care nu s-ar explica deloc dacă opinia publică n-ar fi atribuit stăruitor lui Augustus planul de a transporta în Orient capitala Imperiului şi dacă poetul, despre care toţi ştiau că este un apropiat al lui Mecena şi al principelui, nu ar fi scris

această odă pentru a da zvonurilor o dezminţire oficială. De altfel, nu este singurul poem în care Horaţiu îşi asumă un asemenea rol. Toată introducerea celei de a treia cărţi a *Odelor* este consacrată unui veritabil expozeu al reformelor morale care nu vor fi realizate decât mai târziu de către Augustus. Aici, poetul a anticipat ceea ce va face legislatorul şi este sigur că Horaţiu şi-a luat (sau a primit) însărcinarea de a pregăti opinia publică pentru legile asupra căsătoriei, asupra familiei, şi pentru cvasiobligaţia în care se vor găsi curând senatorii de a se căsători şi de a avea copii. Ca şi Properţiu în elegia consacrată Corneliei, Horaţiu şi-a adus în mod voluntar contribuţia la restaurarea morală întreprinsă de Augustus.

În sfârşit, lui Horaţiu îi revine onoarea de a compune imnul cântat de corul de douăzeci şi şapte de băieţi şi douăzeci şi şapte de fete în timpul sărbătoririi Jocurilor Seculare, în anul 17 î.Hr. Acest imn, adresat lui Apollo şi Dianei, este o lungă rugăciune pentru obţinerea prosperităţii. Poate fi considerat ca cel mai înalt vârf al lirismului horaţian: simplitatea expresiei, potrivită cu o rugăciune de copii, şi conformă cu tonul obişnuit al invocaţilor liturgice romane, care conservă totdeauna un accent popular, nu dăunează plenitudinii imaginilor. Cu adevărat pare că renaşte vechea tradiţie a pietăţii romane, cu abstracţiile sale personificate, Buna Credinţă, Pacea, Onoarea, Puritatea[48], aşa cum le doreau credinţele religioase de altădată dată. Citindu-se aceste versuri, se uită că Apollo este un zeu străin, nou introdus în ritualul jocurilor seculare: arta poetului a ştiut să-i confere, în aparenţă, un anume fel de vechime. Acesta este rolul atribuit poeziei de către

[48] Acestea erau reperzentate de divinităţile *Fides*, *Pax*, *Honos*, *Pudicitia*. (N.tr.)

Augustus şi Mecena: de a împodobi realităţile politice cu prestigiul sentimentului şi al frumuseţii. Amândoi ştiau bine că oamenii sunt incapabili de a se conforma unei singure raţiuni. Legile puteau să nască opoziţie, singură poezia posedă darul de a convinge şi de a înlănţui inimile.

*
* *

Inspiraţia de factură „augustană" propriu-zisă nu epuizează totuşi întreaga operă a lui Vergiliu, Properţiu şi Horaţiu. Nu numai că nici unul nu a urmat docil, până la capăt, instrucţiunile lui Mecena, dar acesta din urmă era prea versat pentru a le interzice să urmeze câteodată propriile tendinţe şi să scrie doar pentru propria lor plăcere. Augustus putea să se supere pe întârzierile lui Vergiliu în terminarea *Eneidei*, poetul va continua să zăbovească asupra episodului iubirii dintre Dido şi Enea sau asupra celui despre moartea lui Euryalos. Aceste „escapade" erau condiţia necesară pentru ca o operă să fie echilibrată şi armonioasă. Nu trebuie să ne imaginăm poeţii cercului lui Mecena ca pe nişte şcolari aplecaţi cu conştinciozitate asupra sarcinii lor. Horaţiu a hotărât că nu mai poate rămâne la Roma şi s-a retras în zona sabină, pe domeniul pe care-l datora lui Mecena, pentru a trăi o viaţă rurală. Mecena nu se formaliza, aceasta nu ar fi făcut decât şi mai convingătoare pledoariile poetului pentru simplitatea rustică. Şi dacă el avea să laude un pic prea liber şarmul vreunei liberte, nimeni nu s-a gândit să-l pună în contradicţie cu el însuşi atunci când se făcea avocat al virtuţiilor familiale. Fiecare ştia, într-adevăr, că nu toate categoriile sociale se raportau la aceeaşi virtute. Libertatea libertelor ar fi fost indecentă pentru o matroană, iar Augustus nu se

gândise niciodată să interzică plăcerile care nu riscau să fie aducătoare de dezonoare în familiile romane. Nu este aici nici o ipocrizie, ci faptul distinct că se tolerau vechile obiceiuri şi că era în van a se dori eliminarea lor, chiar dacă s-ar fi putut imagina acest lucru. Propetius regreta deschis că legile lui Augustus îl îndepărtau de Cynthia, fie constrângându-l să contracteze o căsătorie cu o femeie din propria sa condiţie socială, fie interzicându-i să se însoare cu amanta sa; şi va insera în cartea a IV-a a *Elegiilor*, printre episoadele romane, câteva imagini foarte vii care dovedesc cu claritate că pasiunea sa supravieţuise „remuşcării" sale. La fel se observă că unitatea de gândire pe care noi suntem forţaţi s-o degajăm din opera a trei dintre cei mai mari poeţi ai epocii augustane nu exclude defel diversitatea, nici chiar independenţa. De altfel, cum ar fi putut aceşti poeţi să atingă originalitatea şi adevărata grandoare dacă, în fondul lor, nu ar fi fost liberi?

Şi, în plus, cercul lui Mecena nu reunea pe toţi poeţii de valoare. Cel puţin doi, Tibul şi Ovidiu, îi scăpau, unul pentru că era ataşat de un alt patron, celălalt pentru că îi stătea în fire să evite toate influenţele. Descendent al unei familii de proprietari înstăriţi din *Latium*, Tibul fusese, şi el, ruinat de războaiele civile, şi-şi legase soarta de aceea a lui Valerius Messalla Corvinus, care, după bătălia de la Philippi, se raliase definitiv partidei lui Octavianus. Puţin înainte de Actium, Tibul se pregătea să-l urmeze pe protectorul său, care se alătura forţelor lui Octavianus, pe când o maladie neaşteptată îl reţine la Corcyra. Dar, revenit la Roma şi complet restabilit, îl poate urma pe Messalla în Aquitania şi poate să participe la victoria prietenului său asupra rebelilor. La întoarcere abandonează viaţa activă şi, spre deosebire de prietenii lui Mecena, nu contribuie deloc la formularea ideologiei augustane. Avea să moară

câteva luni după Vergiliu. De la Tibul ni s-au păstrat mai ales o carte de *Elegii* de dragoste care (dacă excludem o creaţie consacrată sanctuarului lui Apollo Palatinul, în care apar teme vergiliene) nu au fost urmate, ca în cazul lui Properţiu, de poeme de inspiraţie naţională.

Ca şi Horaţiu, Tibul a păstrat din campaniile sale oroarea pentru război. Chiar dacă acesta ar fi fost condus cu curaj, poetul nu are cuvinte destul de dure pentru omul care, cel dintâi, făurea o sabie. Cu toate acestea, marea dorinţă de pace pe care o are nu se aseamănă deloc cu sentimentul horaţian. Ceea ce, la Horaţiu, este veselie şi sensul unei clipe trecătoare, devine la Tibul nostalgia dureroasă a unei fericiri simple. Făcut prizonier, după cum mărturiseşte el însuşi „în fiare", de către o tânără femeie (pe care o numeşte în versurile sale cu pseudonimul Delia) el renunţă pentru ea la glorie şi putem bănui că aceasta îl costă. Dar, dincolo de dragostea şi de satisfacţiile iluzorii pe care i le dă Delia, între două trădări, ceea ce îşi doreşte mai mult decât orice este împlinirea pe care i-ar putea-o aduce doar o viaţă petrecută pe de-a-ntregul la ţară. Properţiu, şi el îndrăgostit, a ştiut să reţină cele mai trecătoare momente şi toţi fiorii pasiunii sale pentru Cynthia. Spre deosebire de iubirea lui Properţiu, dragostea lui Tibul ne pare destul de monotonă şi se poate evita doar cu dificultate impresia că el iubeşte femeia sau amanta mai puţin decât ideala companie a zilelor fericite la care visează. La jumătatea drumului între Vergiliu şi Properţiu, Tibul este împărţit, câteodată chiar sfâşiat, între două tendinţe care sunt ale timpului său. Prin mediul său, aparţine lumii frivole a tinerilor eleganţi, deschişi spre galanterie şi plăcere. Pe această Delie care îl torturează, Horaţiu o cunoaşte foarte bine, căci nu se frământă peste măsură de trădările ei, şi el îi spune el lui Tibul, în câteva versuri: „Tibul, nu fi

mai îndurerat decât trebuie, gândind la asprimea Glycerei, nu cânta jalnice elegii, pentru că unul mai tânăr decât tine a făcut ca să-ţi fie infidelă şi să nu mai fi tu preferatul."[49] Desigur, excelente sfaturi, dar Tibul era incapabil de o astfel de atitudine nepăsătoare. El visează s-o vadă pe Delia conducând pe oamenii câmpului şi regăsind virtuţile vechilor matroane romane. Toată drama lui Tibul este în acest contrast, şi ea este, într-o oarecare măsură, şi drama Romei întregi. Ca şi lui Tibul, romanilor le plăcea să suspine după fericirea de la ţară, după pietatea simplă a ţăranului care oferă Larilor tămâie şi flori în fiecare lună, şi să observe cu religiozitate sărbătorile rustice. Dar, ca şi el, aceiaşi romani sunt incapabili de a se smulge plăcerilor oraşului şi de a accepta cealaltă jumătate a vieţii de ţăran, care este făcută din muncă, privaţiuni şi nelinişte.

Vergiliu şi Horaţiu disimulează această nelinişte profundă; ea nu este mai puţin reală în opera lor: aceşti păstori, aceşti ţărani, acest „filozof" care laudă încântările unei vieţi simple şi măreţia virtuţiilor primitive sunt în realitate fiii unei civilizaţii care datorează aproape totul rafinamentelor elenismului. Simplitatea lor este în mod laborios dobândită; ea este dezinvoltura suverană de artist şi nu gângăveala unei muze campestre. Natura de care ei ne vorbesc nu este sălbăticia primitivă, este o grădină planificată ca reprezentare a acestei sălbăticii, aşa cum este ea imaginată. Politica de reformă morală intenţionată de Augustus pretindea, şi ea, restaurarea „valorilor" care, se garanta, erau ale romanilor de altădată, înainte ca această cucerire a lumii să fi făcut din Roma capitala unui imperiu elenistic şi să canalizeze spre ea bogăţii şi idei incompatibile atât cu vechiul ideal de simplitate, cât şi cu noţiunea

[49] *Ode*, I, 33, 1 şi urm. (N.a.).

de „virtute". Poeţii şi moraliştii puteau deopotrivă să viseze la o „reîntoarcere" a moravurilor de altădată, însă era în visul lor multă complezenţă, imaginaţie şi iluzie. Unii, ca şi Horaţiu şi Vergiliu, ştiau să fie convingători cu ajutorul artei; alţii, precum Tibul, erau mai puţin abili şi sufereau că nu puteau să realizeze în timpul vieţii lor acest imposibil ideal.

*

* *

Cu poezia lui Ovidiu, separarea este tranşantă. Ovidiu, care în tinereţea sa a fost prieten şi elev de-al lui Tibul, nu se ruşinează că nu este mai mult decât un poet monden. El se asociază conştient acestei şcoli de *„néotéroi"* (*tineri*), înfloritoare în vremea lui Catullus şi eclipsată brusc prin gloria prietenilor lui Mecena. *Néotéroi*, mai puţin preocupaţi decât Vergiliu sau Horaţiu să conserve un caracter naţional poeziei latine, se declarau deschis discipoli ai poeţilor alexandrini. Domeniul lor de activitate era prin excelenţă poezia de dragoste, dar mai tratau, cu o grijă infinită, subiecte mărunte, legende rare, cum făcuseră altădată Callimachos, Theocrit şi Apollonios din Rhodos. Vergiliu îşi făcuse ucenicia ca poet printre *néotéroi* şi, de la *Bucolice* la *Eneida*, influenţa lor este perceptibilă. Rafinament alexandrin era şi acea reînviere a metrilor eolieni de către Horaţiu. Însuşi Mecena, am spus-o, se lăsase purtat în mod firesc de imboldul de a compune versuri preţioase şi obscure. Properţiu, în primele trei cărţii ale *Elegiilor*, un alt apropiat al lui Vergiliu, Cornelius Gallus, în patru cărţi de *Iubiri* (azi pierdute) datorau mult inspiraţiei alexandrine şi, la începutul cărţii a patra, Properţiu afirmă că nu are altă ambiţie decât să devină un „Callimachos" roman. Astfel, alexandrinismul nu încetase niciodată să-şi

exercite influenţa asupra întregii poezii din vremea lui Augustus, dar la Ovidiu îşi pierde toată reţinerea şi-i domină întreaga operă.

Din tinereţea sa, Ovidiu este atras spre poezie de un elan irezistibil. Compunea versuri cu cea mai mare uşurinţă şi, pe când era încă elev al şcolii de retori, nu avea egal în a se consacra abundentelor dezvoltări pe teme istorice şi mitologice. Din nefericire, nu spunea mai nimic original şi inspiraţia sa rămânea totdeauna pur literară, cel puţin atâta vreme cât a fost fericit. Catullus, Gallus, Properţiu şi Tibul cântaseră iubirile lor. El va scrie despre pasiunea sa pentru Corina, mărturisind că această Corină nu are nimic real, că este un simplu „obiect" imaginar, care datorează o trăsătură de caracter uneia dintre femei, o altă trăsătură, alteia. Dacă această Corină plânge moartea unui papagal favorit, este pentru că odinioară Catullus scrisese lamentaţiile Lesbiei pentru o vrabie. Format în galanta societate a Romei, Ovidiu nu ştie să scrie decât despre iubire, fără probabil să fi putut vreodată să o probeze, fără să fi avut altceva decât „aventuri întâmplătoare", niciodată o adevărată pasiune. Ceea ce resimte cel mai puternic este bucuria simţurilor, dar poate nu atât de puternic ca bucuria de a vorbi despre iubire. Înainte de a fi îndrăgostit, Ovidiu este un scriitor. Şi se înţeleg aici motivele antipatiei profunde pe care i-o purta Augustus. După ce o cântase pe Corina, Ovidiu a dorit să scrie din nou despre dragoste. Pentru aceasta el se gândeşte să împingă înapoi în timp poemele sale de dragoste şi să-i facă să vorbească în versurile sale pe îndrăgostiţii din legende. Astfel scrie *Heroidele*, care sunt scrisori imaginare în care Penelopa, Briseis, Dido se plâng cu elocvenţă că au fost abandonate. Tema nu este nouă. Properţiu compusese deja acea tandră „Scrisoare a Arethusei către

Lycotas" care intră în cadrul elegiilor sale romane, şi este sigur că Ovidiu se inspiră din acest model. Ceea ce este însă nou, este exploatarea sistematică a procedeului. Din spiritul alexandrin, *Heroidele* (*Eroinele*) conservă o trăsătură esenţială, „modernizarea" temelor legendare. Penelopa şi Briseis simt şi vorbesc ca nişte curtezane ale epocii lui Augustus. Nu numai că poetul nu ţine să le confere o psihologie verosimilă în raport cu epoca lor dar, dimpotrivă, el se şi amuză în a face din ele femei „obişnuite", ca şi cum anacronismul constant al cuvintelor lor era mai cuvenit decât orice tentativă de culoare locală pentru relevarea sentimentelor eterne ale sufletului feminin. În *Heroide* există mult spirit, dar şi mai multă tărăgăneală şi monotonie.

Mai târziu, Ovidiu crede de cuviinţă să se erijeze în „maestrul iubirii" şi compune *Arta de a iubi*, în trei cărţi. Aici parodiază, nu fără umor, tonul doctoral al autorilor de tratate tehnice, pe atunci numeroase; sfaturile pe care le dă scot în evidenţă lunga sa experienţă în ceea ce priveşte galanteria şi servesc ca pretext pentru amuzante tablouri de moravuri. Dacă-i iertăm lui Ovidiu imoralitatea sa fundamentală, nu putem decât să fim încântaţi de caracterul de-a dreptul modern al acestor schiţe pe care în alt timp le-am numi „pariziene". Întrevedem aici, pe viu, toată mişcarea unei mari capitale, care este şi capitala plăcerii; este o „demimondenă" romană cu uneltirile femeilor, rivalităţile lor, vicleniile lor, biletele trimise în taină, micile servitoare în rolul lor de intermediare. Uneori, părăsind strada, Ovidiu pătrunde în budoare. El a lăsat, pe lângă a sa *Artă de a iubi*, două mici poeme care trebuiau să devină complementul lucrării: un tratat privind arta de a se farda şi un altul, *Remediile iubirii*, care descrie mijloace de folosit pentru tămăduirea pasiunii. Cel de-al doilea trebuia,

în gândirea lui Ovidiu, să compenseze ceea ce *Arta de a iubi* putea să aibă primejdios. Instinctul său nu l-a înşelat. Fără îndoială, moravurile sunt mai libere ca niciodată. Se râde mult în Roma dar, în momentul în care principele îmbătrâneşte, dispoziţia sa devine mai austeră, chiar libertatea moravurilor riscă să-i provoace furia împotriva poetului preferat de curtezane şi de tinere elegante. *Arta de a iubi* apare prin anul 1 al erei noastre, iar în anul următor izbucnea în familia lui Augustus un scandal fără precedent. Iulia, propria sa fiică, mama lui Caius şi a lui Lucius Caesar, moştenitorii „prezumtivi", este acuzată de rea conduită şi exilată în insula Pandateria (Ventotene). Augustus însuşi instrumentează procesul său în faţa Senatului; el citează fapte insuportabile; unul dintre amanţii Iuliei, vărul său Iulius Antonius, este condamnat la moarte şi executat; patru alte personaje din înalta nobilime au fost exilaţi. Este posibil ca afacerea să nu fi fost doar un scandal de moravuri, ci avea şi un aspect politic, că în realitate se dorise înăbuşirea unei conjuraţii care tocmai se năştea. Nu este mai puţin adevărat că pretextul oficial era conduita reprobabilă a Iuliei şi că la proces nu s-a mai invocat altceva. Ovidiu simţea bine că momentul nu mai era propice pentru poezia galantă. Se angajează la compunerea unui tip de epopee mitologică a cărui temă a fost istoria metamorfozelor.

Metamorfozele, opera cea mai celebră a lui Ovidiu, care nu va înceta să fie citită în Evul Mediu, se prezintă, destul de curios, ca un vast poem ştiinţific, situat sub invocarea lui Pitagora şi care pretinde să ilustreze, cu ajutorul expunerilor împrumutate din mitologie, legea universală a devenirii. În realitate, această legătură rămâne puternic confuză şi fiecare episod este tratat în sine, cu toată libertatea, şarmul şi facilitatea de care poetul era capabil. Se

găsesc aici o serie de tablouri, foarte adesea de dragoste (Ovidiu este incorigibil) împrumutate erudiţiei alexandrine, care fusese şi ea interesată de asemenea istorii. În ultimele cărţi, Ovidiu abordează legendele romane şi se străduieşte să le dea şarmul şi culoarea legendelor elenice. Este o curioasă întreprindere, care pregăteşte redactarea unui alt mare poem, intitulat *Fastele*, consacrat sărbătorilor din calendarul roman. Ovidiu se baza mult pe *Fastele* sale pentru a reintra în graţiile lui Augustus. Prima idee îi fusese dată, probabil, de un vers din Properţiu care-şi propunea să cânte vechile sanctuare ale Romei. Dar Properţiu nu şi-a dus până la capăt proiectul. El nu dăduse, în a patra carte a *Elegiilor* sale, decât câteva exemple, fără a întreprinde cu adevărat o operă de ansamblu pe acest subiect. Mai îndrăzneţ, Ovidiu începe să comenteze, zi după zi, diversele ceremonii ale anului liturgic. Calendarul roman avea multe sărbători foarte vechi şi rituri străine a căror semnificaţie fusese uitată de multă vreme. La începutul domniei lui Augustus, un „anticar", Varro, se străduise să adune tradiţiile încă vii şi să explice credinţele şi obiceiurile. Efortul său fusese încurajat de către Augustus, grijuliu în a salva, în trecutul naţional, tot ceea ce putea reîntări sentimentul religios şi în a da o armătură morală acestui popor care nu mai credea în zei. Ca şi Vergiliu şi Properţiu, Ovidiu concepe începuturile Romei în maniera unei pastorale. Dar, şi aici, ca un aport propriu al lui Ovidiu, nimfele, faunii şi zeii zburdă liberi ca într-o idilă galantă. Influenţa elenistică, atât de vădită în *Metamorfoze şi Eroinele*, se face şi aici simţită, câteodată pe punctul de a denatura şi de a face de nerecunoscut legendele naţionale. Trebuia un alt ton pentru a place lui Augustus. Ovidiu nu mai are timp să-şi finalizeze poemul, care se termină la cartea a VI-a. În anul 8 d.Hr., pentru o

greşeală neprecizată, poetul este relegat[50] la Tomis, pe malurile Mării Negre. În mod oficial, Augustus îi reproşa imoralitatea operei de dinainte, care este proscrisă din bibliotecile publice. Dar de ce aşteptase atât de mult? Ovidiu însuşi, în versurile scrise în exil (*Tristele* şi *Ponticele,* lungi lamentări despre nefericirile sale), face aluzie la o indiscreţie de care s-ar fi făcut vinovat. Acelaşi an, în care intervine exilul lui Ovidiu, este marcat de exilul celei de a doua Iulii, nepoata lui Augustus, pedepsită ca şi mama sa, pentru motive similare. Trebuie oare asociate cele două evenimente? S-a presupus că Ovidiu, pentru a scrie *Fastele* sale, intenţionase să violeze secretul riturilor şi să asiste la sărbătoarea zeiţei Bona Dea, la care nu trebuia să participe nici un bărbat. Dar această ipoteză este gratuită. Este mult mai probabil că Ovidiu, ale cărui credinţe pitagoreice sunt sigure, contribuise la operaţiunile de magie destinate să prezică viitorul lui Augustus[51] şi că aceasta este crima pe care o ispăşea, fiind constrâns să rămână, până la finele vieţii, departe de Roma, alungat din acea societate elegantă pe care a iubit-o atât şi ale cărei vicii şi spirit el le încarnează.

*
* *

La încercarea de a schiţa un tablou al literaturii din vremea lui Augustus se observă că operele poetice sunt mai

[50] *Relegatio* era alungarea din oraş a unui cetăţean roman care-şi păstra dreptul de cetăţenie şi averea, sau a unui străin. Era un exil mai uşor. În epoca republicană, termenul mai desemna şi pedeapsa prin care un tată de familie, *pater familias,* îşi pedepsea copiii, sau sclavii dându-i afară din oraş sau trimiţându-i pe domeniile lui rurale. (N.tr.)
[51] J. Carcopino, *Convergences de l'Histoire et de la Littérature,* Paris, 1963. (N.a.).

numeroase decât cele în proză. Nu se poate opune marilor poeţi decât un singur prozator, istoricul Titus Livius. Acesta este cu atât mai uşor de remarcat cu cât în perioada anterioară balanţa era egală. În timpul lui Caesar, Sallustius şi Catullus, Lucreţiu şi Cicero — pentru a nu cita decât pe cei mai mari — dovedesc că geniul roman este capabil să cultive şi unul şi celălalt dintre genuri. Aşadar de ce, dintr-o dată, ruperea acestui echilibru şi acest primat al poeţilor?

O primă cauză, evidentă, rezidă în schimbarea regimului politic. Timpul marilor oratori trecuse. O dată cu sfârşitul libertăţii şi al luptelor din Forum şi de pe Câmpul lui Marte, discursurile îşi pierd importanţa. Nu mai există „acte" capabile să acţioneze asupra opiniei publice şi să modifice cursul istoriei. Cuvântul devine o căutare vană, nemaifiind destinat să mişte din loc mulţimea, ci să flateze urechile câtorva cunoscători. Elocinţa se refugiază în sălile de declamaţii, ea degenerează în retorică. Până atunci marii oratori se formaseră prin puterea exemplului; tinerii îşi alegeau ca protector un om politic de renume şi i se asociau, trăiau în viaţa sa, intrau în componenţa cortegiului lui; treptat ei îndrăzneau să accepte pledarea de cauze în faţa tribunalului sau să rostească predici din înaltul Rostrelor[52]. Acum ei preferă să se încredinţeze grijii retorilor profesionişti, care rostesc, în calmul şcolii, exerciţii cu diferite grade de dificultate. Se imaginează procese ingenioase, fondate pe legi străine, şi fiecare se străduieşte să inventeze exordii picante, dezvoltări cu atât mai aplaudate cu cât se îndepărtează mai mult de bunul simţ. Oratorii

[52] Rostrele erau provele corăbiilor capturate în bătălia de la Antium din anul 338 î.Hr. de către romani în timpul războiului contra latinilor, care vor decora tribuna din *Comitium*, de unde vorbitorii se adresau poporului adunat în Forum. (N.tr.)

care primiseră această formaţie puteau avea succese, însă elocinţa nu mai era o disciplină creatoare, ci o simplă problemă de meserie şi de stil.

Rămânea istoria. Amestecată, în vremea lui Sallustius şi a lui Caesar, cu luptele politice, ea putea să aducă imense servicii lui Augustus. Nu era oare unul din postulatele noului regim necesitatea de a restabili, în toate domeniile, „continuitatea" tradiţiilor romane? Augustus era gata să primească pe istoricul care ar fi ştiut să desprindă această continuitate din trecut, să arate, de pildă, plasticitatea instituţiilor în funcţie de epoci, să urmărească pas cu pas efortul Romei de a se defini pe sine, rămânând tot timpul fidelă unui singur ideal şi unei singure vocaţii. Titus Liviuş întreprinde această sarcină şi scrie, în o sută patruzeci şi două de cărţi, istoria Romei de la origini până în anul 9 î.Hr., şi doar moartea îl împiedică să continue mai departe. Din acest ansamblu, noi nu avem decât treizeci şi cinci de cărţi complete şi, pentru restul, rezumate foarte incomplete şi fragmente. Rupând cu metoda istoricilor din epoca imediat anterioară, care se mulţumiseră să scrie monografii consacrate unui singur război sau unui singur episod, bine definit, Titus Livius a reluat maniera celor mai vechi istorici latini, analiştii, care raportau, an cu an, toate evenimentele petrecute de la fondarea Romei până în vremea lor. Dar opera lui Titus Livius — şi aceasta este în mod esenţial noutatea — este „orientată". Este vorba de a explica Roma, de a o privi cum trăieşte şi cum luptă, de a înţelege cauzele grandorii sale şi cauzele catastrofelor care s-au abătut asupra ei în timpul războaielor civile, de a desprinde în final ce anume se speră să aducă Principatul. Cu toate acestea, chiar dacă, în cele din urmă, ea serveşte politicului, opera lui Titus Livius nu rămâne mai puţin onestă în profunzime. Într-o oarecare măsură sursele

sunt criticate, comparate între ele, preferate după criteriul (subiectiv, este adevărat) al veridicităţii. Evenimentele dureroase sau mai puţin glorioase nu sunt ascunse. Titus Livius nu acceptă cu ochii închişi tradiţiile asupra celor mai vechi timpuri ale Romei. Adesea, opera sa este singurul martor pe care îl avem şi, dacă ea n-ar exista, nu numai că necunoaşterea noastră ar fi şi mai adâncă decât aceea privind anumite perioade din istoria romană, dar chipul Romei n-ar fi sub privirile noastre acela care este, n-am putea evoca cu aceeaşi simpatie, nici cu acelaşi sentiment de familiaritate intimă oamenii care, în trecut, au întemeiat Imperiul său. Din istoria lui Titus Livius se degajă o impresie de forţă şi vigoare morală ale cărei lecţii rămân valabile în calitate de exemple neperisabile. Fără îndoială, Titus Livius îl slujea pe Augustus, dar numai în măsura în care acesta din urmă slujea aceeaşi patrie profund iubită.

Titus Livius şi Vergiliu se completează unul pe celălalt. Amândoi au lucrat ca să „sculpteze" o imagine (poate un mit) a sufletului roman, şi această imagine era în mod special cea pe care o dorea Augustus. Nu rezultă de aici că această imagine a fost în întregime falsă şi arbitrară. Însuşi Augustus îi găsise principalele trăsături în tradiţie. Nici Vergiliu nu inventase legenda despre Enea, nici Titus Livius acele figuri aspre şi viguroase ale marilor oameni de altădată. Augustus nu a conceput din toate creaţiile un ideal roman. Acesta din urmă exista, dar alterat, pe jumătate şters de uitare, de evoluţia moravurilor, de transformările sociale şi economice. Este de netăgăduit că revoluţia lui Augustus a fost o *restauraţie* şi că, redând Roma sie însăşi, i-a prelungit viaţa cu mai multe secole. Şi dacă, în această operă de reconstrucţie spirituală, principalul rol pare asumat de către poezie, aceasta este datorită faptului că într-o vreme când cărţile costau scump,

în care învăţământul făcea un mare apel la memorie, lectura colectivă a poeţilor, din care se învăţau de pe de rost lungi pasaje încă din copilărie, constituia esenţialul formării morale. *Eneida* a fost, timp de generaţii, până la sfârşitul Antichităţii, catehismul tinerimii romane, rezumatul unei credinţe în destinul Romei care a supravieţuit nu numai ruinei dinastiei Iulia, ci chiar şi ruinei Romei, pe care a prelungit-o în spirite şi inimi atunci când ea nu mai era decât o amintire. În sfârşit, poezia este limbajul zeilor, ea posedă o natură supraumană, frumuseţea sa, ritmul său, vraja sa se prefac într-o revelaţie de adevăruri care altfel ne-ar fi inaccesibile. Era firesc ca secolul lui Augustus, care a văzut reînnoirea religiei naţionale, să fie, prin excelenţă, secolul poeziei inspirate.

Capitolul al IV-lea

ARTA ÎN EPOCA LUI AUGUSTUS

În testamentul său, Augustus se laudă că ar fi restaurat, imediat după triumful său, într-un singur an, optzeci şi două de sanctuare. Erau în general capele sau mici temple care nu se mai folosiseră de mai multă vreme şi pe care incendiile atât de frecvente pe atunci sau simplul abandon în care au fost lăsate le făcuseră să cadă în ruine. Augustus le reconstruieşte, ornamentându-le cu *ex-voto*-uri preţioase. Această operă prefaţa efortul de restauraţie religioasă şi de revigorare a vechilor culte. Ea s-a completat prin construcţia de noi temple, mult mai importante: templul lui Apollo Palatinul, cu anexele sale (un portic şi două biblioteci), templul lui Caesar în Forumul roman, promis din anul 42 î.Hr. pe chiar locul în care corpul dictatorului fusese incinerat, dar care nu a putut fi terminat şi dedicat decât în anul 29 î.Hr.; pe Capitoliu este ridicat templul lui Iupiter Tonans, care comemora un „miracol" petrecut în timpul războiului contra cantabrilor în Hispania. În cursul unui marş, trăznetul căzuse în faţa litierei lui Augustus, ucigând un sclav, dar ferindu-l pe principe; în recunoştiinţa sa, Augustus promite un templu lui Iupiter şi acela pe care l-a ridicat era de o asemenea splendoare că a umbrit pe un alt Iupiter, Cel Foarte Bun şi şi Foarte Mare[53], al cărui sanctuar, învecinat, era eclipsat. Zeul nu ezită să se plângă lui Augustus; îi apare în timpul unui vis, iar

[53] *Iupiter Optimus Maximus* este titulatura latinească ce s-a consacrat. (N.tr.)

Augustus, supunându-se, ataşează clopoţei pe acoperişul templului lui Iupiter Tonans pentru a indica, se spune, faptul că acesta nu era decât „uşa de la intrare" a Capitoliului. Pe Palatin sunt construite trei alte temple, dedicate unul Minervei, altul Iunonei Regina, iar cel de-al treilea lui Iupiter Libertas. În regiunea învecinată a Forumului, două sanctuare, care nu fuseseră până atunci decât modeste capele, au fost hărăzite unei noi demnităţi. Acestea au fost templul Larilor, la începutul Căii Sacre[54], şi nu departe de acesta, templul zeilor Penaţi. Larii şi Penaţii poporului roman erau într-adevăr cele mai vechi fetişuri, pe care se spunea că le smulsese din flăcări piosul Enea în timpul incendiului Troiei şi le adusese cu el la Roma. Reînnoirea legendei troiene explică iniţiativa lui Augustus.

Acestor temple li se adaugă templul lui Marte Răzbunătorul (*Mars Ultor*), construit în centrul noului Forum cu care Augustus va dota oraşul şi care va primi numele de *Forum Augusti.* Acest templu al zeului răzbunător a fost într-adevăr edificiul dinastic prin excelenţă al noului regim. Marte, tatăl lui Romulus şi Remus şi „amant" al zeiţei Venus, se număra printre strămoşii lui Caesar, care, încă din timpul vieţii sale, fusese asimilat cu Romulus-Quirinus. Pe câmpul de bătălie de la Philippi, Octavianus promisese să-i ridice un templu dacă va triumfa asupra ucigaşilor dictatorului; dar templul n-a fost terminat decât în anul 2 î.Hr. Inaugurarea sa, în ziua de 1 august, coincidea cu aniversarea intrării lui Octavianus în Alexandria. Era una din datele importante ale regimului, deoarece cucerirea acestui oraş însemna sfârşitul războiului împotriva Cleopatrei. În jurul templului se întindea un portic în care Augustus amplasează statuile tuturor triumfătorilor, fiecare însoţit de

[54] În latină *Via Sacra.* (N.tr)

o inscripţie relatând faptele sale deosebite. Ansamblul forma o imensă incintă sacră, un „temenos" inspirat direct din acelea ale marilor sanctuare elenistice. Locul fusese ales cu grijă: la sud acest Forum era învecinat cu cel al lui Caesar, care la rândul lui se prezenta ca o incintă sacră — „temenos" — a zeiţei Venus Genitrix. Astfel, Marte şi Venus, tată şi mamă ai stirpei ieşite din Romulus, dominau cele două mari pieţe publice inaugurate de noul regim. La nord, un imens zid de incintă ascundea privirilor casele mizerabile agăţate pe pantele Suburei. Până la sfârşitul Imperiului, chiar şi după construirea templului lui Traian, acolo se termina cartierul monumental al *Fora* imperiale. „*Temenos*-ul" lui Marte Răzbunătorul a determinat, pentru totdeauna, axa pe care se vor dezvolta construcţiile ulterioare.

Dar activitatea lui Augustus nu se limita doar la edificii sacre. El va creşte mai ales numărul basilicilor, ajutându-l pe Paulus Aemilius să restaureze şi să mărească Basilica Aemiliană, el însuşi mărind Basilica Iuliană, care fusese distrusă de incendiu. De acum încolo, întregul Forum roman este încercuit de colonade care-l fac să semene din ce în ce mai mult cu o piaţă publică de factură elenistică. Şi în alte cartiere se construiesc porticuri: unul, în numele Octaviei, sora principelui, nu departe de circul Flaminius, la sud de Câmpul lui Marte; un altul, în numele Liviei, pe pantele colinei Oppius (în cartierul Esquilin), primul monument demn de acest nume construit atât de departe de centru; în fine, un altul, în numele lui Agrippa, în partea orientală a Câmpului lui Marte. Augustus multiplica, astfel, locurile pentru plimbările publice. Câteva dintre aceste porticuri încadrau o arie plantată cu o grădină, şi aceasta era o inovaţie importantă. Până atunci, dacă lăsăm deoparte „promenada" teatrului lui Pompei (datând din anul 55 î.Hr.), Roma nu avea grădini publice. Caesar, cel dintâi, plănuise

lăsarea ca moştenire poporului roman a marelui său parc Transtiberim. Dar acest parc era foarte îndepărtat de centru. „Porticele" construite de Augustus constituiau, dimpotrivă, spaţii accesibile tot timpul, unde se găsea, în funcţie de vreme, căldura uşoară a soarelui sau răcoarea umbrei. În perioada republicii, timpul liber al plebei era petrecut în întregime în *Forum* şi aceste mulţimi leneşe erau întotdeauna pregătite să asculte discursurile vreunui demagog. O dată cu restricţiile impuse activităţii politice, era prudent de a furniza aceleiaşi plebe alte plăceri şi de a o răspândi în mai multe locuri publice. Astfel, urbanismul lui Augustus decurge din consideraţii depărtate puternic de estetică.

Locurile de spectacole au fost şi ele subiecte de preocupare pentru principe. Caesar alcătuise altădată proiectul unui mare teatru sprijinit pe pantele Capitoliului. Într-adevăr, nu exista la Roma decât un singur teatru permanent, cel pe care-l construise Pompei pe Câmpul lui Marte, şi el nu putea cuprinde decât zece mii de spectatori, ceea ce era mai mult decât insuficient. Dar Caesar nu avusese timp să îşi ducă la bun sfârşit proiectul. Augustus îl reia şi-l amplifică. Cumpără pe cheltuiala sa terenuri aparţinând particularilor şi începe construcţia, fără îndoială prin anul 24 î.Hr., la reîntoarcerea sa din Hispania. În realitate, teatrul n-a fost inaugurat decât în anul 13 (poate chiar 11) î.Hr., dar lucrările erau destul de avansate în anul 17 î.Hr. pentru ca să se poată celebra în el o parte a Jocurilor Seculare. Augustus îi dă numele de „teatrul lui Marcellus", în amintirea tânărului bărbat în care îşi pusese atâtea speranţe şi a cărui moarte întârziase, am spus-o, naşterea noului „secol" Teatrul lui Marcellus încă mai există în mare parte. Construită din travertin[55] (care a fost altădată

[55] Travertinul este un material de construcţie — tuf calcaros — care se poate lustrui ca marmura. (N.tr.)

acoperit de un înveliş de marmură), faţada sa semicirculară are trei etaje de arcade suprapuse, între arcurile parterului fiind încastraţi pilaştri dorici, între cele de la primul etaj, pilaştri ionici, şi în fine, la al treilea etaj, pilaştri corinteni. Meşteşugul construcţiei aminteşte de cel care fusese folosit la construcţia teatrului lui Pompei şi anunţă deja pe aceea a Colloseumului. Se poate decela o puternică influenţă a arhitecturii elenistice (Pompei se inspirase direct din teatrul de la Mitylene), dar anumite caracteristici pur romane sunt totuşi recognoscibile. Pe când apărea la Roma la mijlocul secolului I î.Hr., tehnica teatrelor era deja produsul unei lungi adaptări a modelelor greceşti, şi teatrele din timpul lui Augustus (restaurarea celui al lui Pompei, teatrul lui Marcellus) anunţă deja amfiteatrele gigantice de mai târziu: Colloseumul şi toate teatrele ridicate în oraşele din provincii.

„Secolul lui Augustus" cunoaşte o mare activitate arhitecturală. El reia legăturile cu tradiţiile anterioare războaielor civile, cu timpul lui Sylla, care văzuse formându-se un stil „italic" şi este dificil câteodată de recunoscut, la o primă vedere, data unuia sau altuia dintre fragmentele sau edificiile pe care ni le relevă săpăturile arheologice. Cu toate acestea, tehnica acoperirii este mai obişnuită în vremea lui Augustus decât era cu trei sferturi de secol în urmă. Construcţiile din timpul lui Sylla conţineau, pe deasupra, blocajul central de pereţi, un acoperământ de mici cuburi din tuf, neregulat dispuse. În vremea lui Augustus, zidarii îşi luaseră obiceiul de a egaliza aceste elemente ca să constituie un fel de reţea cu rosturi oblice, destul de asemănătoare cu un năvod de pescuit. De unde şi numele de „plasă" dat acestor tipuri de învelişuri. Pentru marile monumente s-a recurs la foarte vechea tehnică a pietrei cioplite. Vechile materiale sunt revalorizate. Şi din acest considerent,

Augustus s-a ataşat de respectarea tradiţiilor venerabile, mai ales în restaurarea sanctuarelor, ca şi cum s-ar fi temut să nu „expatrieze" divinităţile de altă dată modernizându-le, fără consideraţie, lăcaşurile.

*
* *

Mândru de împodobirile pe care le adusese oraşului, lui Augustus îi plăcea să repete că „el îl găsise din cărămidă şi îl lasă din marmură". Într-adevăr, până atunci edificiile publice erau decorate, şi mai ales templele, cu teracotă. Folosirea marmurei rămânea cu totul excepţională; prelucrarea ei fiind apanajul aproape exclusiv al atelierelor greceşti. De acum încolo, sculptorii „romani" (dintre care mulţi erau de origine elenă şi fuseseră formaţi ca meşteri în Grecia sau în Orient) sunt chemaţi să prelucreze toate tipurile de marmură, de la varietăţile exotice, importate din Asia sau Africa, până la marmura italică, ale cărei calităţi încep acum să fie recunoscute.

Dintre diferitele ordine arhitecturale, se preferă aproape exclusiv ordinul corintic (cel puţin pentru temple), cu ale sale coloane cu profunde caneluri, capiteluri în care se desfac frunzele de acant, frize ornate cu volute. Se pare că, dezvoltând elementele vegetale şi fluiditatea decorului, se urmăreşte valorizarea tuturor posibilităţilor marmurei. Monumentul cel mai caracteristic al sculpturii decorative augustane, Altarul Păcii — *Ara Pacis* —, a cărui construcţie fusese decisă prin *senatus consultum*[56] în anul 13 î.Hr.,

[56] *Senatus consultum* — votul exprimat de Senatul roman, încărcat de autoritatea patricienilor, care în principiu ratifica o decizie a poporului, la origini, dar şi decret sinonim cu *sententia senatus*. După redactarea sa, era afişat în Forum. Decretele referitoare la plebei erau păstrate în templul zeiţei Ceres. (N.tr.)

pentru sărbătorirea pacificării definitive a provinciilor occidentale, ne oferă un minunat exemplu din acest stil. Suprafaţa exterioară a zidului de incintă ridicat în jurul altarului propriu-zis este în întregime acoperită cu o veritabilă broderie de marmură. Abia schiţate volute de acant sunt dispuse simetric faţă de axele care subliniază corzile vegetale şi, alternativ, nervura principală a unei frunze larg desfăcută. Fiecare volută se termină, în centrul său, cu o floare — roză, bujor sau mac. Câteodată, imaginea unei lebede cu aripile desfăcute, cu gâtul curbat maiestuos, întrerupe desfăşurarea volutelor. Lebăda, pasăre apollinică prin excelenţă, capătă o valoare heraldică, ca şi coroanele de laur care se găsesc în alte locuri ale compoziţiei, iar sculptorul s-a străduit să deceleze în formele suple ale păsării o neaşteptată legătură cu alura plantei. Cu toate că aceasta din urmă rămâne supusă, în ansamblul său, unei geometrii de strictă rânduire, artistul îi conservă o libertate care exclude orice impresie de artificialitate. Nu numai că a introdus mici variaţii, care suprimă toată simetria intempestivă, dar „materia" însăşi a plantei este exprimată cu o rară fericire şi realism. În sfârşit, el nu a ezitat să anime aceste frunze cu o viaţă secretă, reprezentând, ici-colo, şopârle, insecte şi păsări.

Acelaşi sens al vieţii, acelaşi realism vesel apar pe un alt motiv al altarului, ghirlandele de frunze, spice şi fructe care ornamentează partea superioară a frizei, în interiorul monumentului. Aceste ghirlande sunt, fără îndoială, o temă foarte veche, familiară artei elenistice, dar sunt abordate într-un spirit nou; ele recad după un ritm amplu, atârnate din loc în loc printr-un *bucraniu* sculptat (adică scheletul descărnat al unui cap de bou, rest al unui sacrificiu) abia separate de fundal, mai conturate spre mijlocul

curburii lor. Acest motiv îmbracă aici o semnificaţie religioasă evidentă; ghirlandele sunt, ele însele, un act de recunoştiinţă şi o rugăciune. Augustus a redat oamenilor bucuria de a trăi. Graţie lui, zeii au făcut pace cu muritorii, vechile culte şi-au regăsit eficacitatea şi, prin mijlocirea principelui, divinitatea îi recompensează pe oameni, dând câmpurilor lor prosperitatea şi abundenţa uluitoare ale Vârstei de Aur. În faţa acestei somptuozităţi, gândul ne poartă la versurile din *Georgicele* în care Vergiliu cânta, cu douăzeci de ani mai înainte, fertilitatea câmpurilor italice.

Privind marea friză şi reliefurile care constituie decoraţia principală a altarului, tot la Vergiliu se duce gândul. În stânga intrării, pe partea de est, o scenă reprezintă un personaj feminin aşezat care ţine pe genunchii săi doi copii; tot pe genunchii săi — fructe, la picioarele sale — o junincă şi un miel, în dreapta sa — o divinitate marină, în stânga sa — geniul unui fluviu spijinit pe o lebădă cu aripile deschise. Probabil că artistul a dorit într-un fel să figureze soarta Italiei, între mare şi apele dătătoare de viaţă ale fluviilor şi hrănindu-i cei doi gemeni, Romulus şi Remus, strămoşii oraşului. Intenţia simbolică nu dăunează nici vivacităţii, nici prospeţimii tabloului. S-ar putea să existe temerea potrivit căreia ideologia lui Augustus dă naştere unei arte supraîncărcate de alegorii şi un pic declamatorie. În fapt, nu se poate să nu se recunoască măsura în care toate compoziţiile sunt aerisite şi simple. Chiar reliefurile „istorice" (acelea care tind să fixeze o scenă sau să relateze un eveniment) depărtează personajele şi le subordonează unele altora fără supraîncărcătură. Atitudinile rămân calme; gesturile sunt fixate nu în mişcarea lor, ci în momentul în care ele se realizează. Subiectele predilecte sunt scenele de sacrificiu: sacrificantul, cu

un colţ al togei pus pe cap[57], stă în faţa altarului; unul sau doi *camilli*[58], care-l asistă, îi întind un platou încărcat cu ofrande şi vasul ce conţine vinul de libaţie. Victimele, un taur, un porc şi un berbec, în conformitate cu ritul[59], nepăsătoare la soarta care le aşteaptă, nu opun nici o rezistenţă, chiar docilitatea lor, dorită de divinitate, garantează eficacitatea ofrandei. Momentul ales nu este cel mai dramatic, este cel al rugăciunii şi reculegerii, care precede sacrificiul, ca şi cum artistului îi repugna pitorescul şi violenţa.

Marea friză care ocupă partea interioară a zidului de incintă al Altarului Păcii înfăţişează o mare procesiune care ne oferă atmosfera ceremoniilor religioase şi a religiei de stat. Se pot vedea lictorii[60] cu fasciile lor, precedându-l pe principe; apoi grupul de vestale[61] şi colegiul

---

[57] Este vorba de ritul gabinian: toga se trecea pe sub braţe, lăsându-le libere, iar un colţ acoperea capul — *cinctus gabinus*. (N.tr.)

[58] Ajutoare ale preoţilor în activităţile ritualice care trebuiau să aibă ambii părinţi în viaţă. (N.tr.)

[59] Acest triplu sacrificiu se numea *suovetaurilia*. (N.tr.)

[60] Lictorii erau însoţitori ai regelui, iniţial, apoi ai anumitor magistraţi deţinători de *imperium* (dictator, consul etc.) care purtau fasciile, adică securea şi un mănunchi de nuiele, simbol al puterii. Ei trebuiau să mărşăluiască înaintea magistratului (sau a regelui, în epoca regală) pentru a-i elibera calea. Numărul lictorilor este variabil. Regele şi dictatorul aveau 24, consulii — câte 12, comandantul cavaleriei — şase. În mod cu totul special, Vestalele, preotesele zeiţei Vesta, aveau lictori. (N.tr.)

[61] Vestalele deserveau cultul zeiţei Vesta, zeiţa căminului şi a focului veşnic al cetăţii, erau în număr de şase şi fuseseră organizate într-un colegiu de regele Numa Pompilius. Cel care le alegea era *Pontifex Maximus*, la vârste de până la zece ani, dar nu mai mici de şase ani, iar durata serviciului lor, de treizeci de ani, era împărţită în trei perioade de câte zece ani cuprinzând ucenicia, îndeplinirea sarcinilor ritualice şi respectiv învăţarea altor proaspete vestale cu sarcinile sacerdoţiului. Tot marelui pontif îi revenea sarcina de a le supraveghea pe perioada

flaminilor[62]. În spatele personajelor oficiale mărşăluieşte toată familia imperială. Se recunosc Livia, Agrippa, Iulia, cu cei doi copii, Caius şi Lucius Caesar, încă tineri, înveşmântaţi în largile lor togi pretexte[63] şi vizibil (cel puţin cel mai tânăr) nerăbdători ca ceremonia să se împlinească. În fine, urmează ambasada de senatori şi de preoţi. În faţa acestei procesiuni, care ar putea fi de o monotonie exasperantă, impresia generală denotă, dimpotrivă, varietatea şi mişcarea. Un personaj se întoarce, o femeie, cu un deget pe buze, face semn unui copil să păstreze tăcerea rituală, privirile nu sunt uniform paralele, direcţiile lor se intersectează şi creează iluzia de profunzime. Se regăseşte aici aceeaşi reconciliere a două tendinţe profunde ale secolului: o gravitate puţin solemnă, şi, în pofida a tot, simţul ascuţit al adevărului şi al vieţii.

---

serviciului lor. Vestalele pregăteau făina sacrificială, *mola salsa*, care se împrăştia pe capul sau trupul victimelor anterior sacrificării şi participau la anumite sărbători publice alături de alţi preoţi, *Fordicidia* din 15 aprilie sau *Equus October* din 15 octombrie, precum şi la ceremonia de curăţire a cetăţii, *Vestalia*, şi la ceremoniile specific matronale, de tipul celei închinate zeiţei Bona Dea. (N.tr.)

[62] Flaminii deserveau vechile culte ale Romei, conferindu-le autenticitatea romană şi stând mărturie pentru vechimea lor. În total existau 15 flamini, dintre care trei erau majori (flaminul lui Iupiter — *flamen Dialis*, cel al lui Marte — *flamen Martialis*, cel al lui Quirinus — *flamen Quirinalis*) iar ceilaţi minori. Ei erau aleşi prin cooptare pe viaţă şi deserveau cultele zeilor pe care îi reprezentau. În mod cu totul special flaminul lui Iupiter împreună cu soţia sa — *flaminica Dialis* — reprezentau simbolul vechii căsătorii romane, aveau o vestimentaţie aparte (haina lipsită de noduri, prinsă cu fibule de bronz şi cu boneta specială, *apex*) şi condiţii comportamentale impuse. Printre altele, flaminul nu putea ocupa funcţii politice care l-ar fi pus în contact cu războiul şi deci cu decedaţii, iar cei doi nu puteau divorţa fără ca soţul să-şi piardă dreptul de rămâne în funcţie. (N.tr.)

[63] *Toga praetexta*, veşmânt tivit cu purpură pe care îl purtau copiii până la 17 ani, magistraţii şi preoţii. (N.tr.)

Acest realism în executarea personajelor era de mult o tradiţie a sculpturii romane. Exista o artă italică a portretului, născută, poate, în atelierele din Etruria, dezvoltată pentru a răspunde exigenţelor izvorâte din cutumele funerare şi ale cultului familial roman, şi care cunoaşte, în epoca lui Augustus, un progres extraordinar: marea procesiune a Altarului Păcii poate fi considerată ca o galerie de portrete individuale şi este dacă nu uşor, cel puţin posibil să fie aici recunoscute principalele personalităţi de la curte. Toate muzeele din Europa posedă importante colecţii de asemenea portrete din timpul lui Augustus, busturi a căror veridicitate ne este garantată de efigiile gravate pe monezi. Grija de a semăna cu personajul real este atât de accentuată încât este posibil să se regăsească, de la un bust la altul, una sau alta din trăsăturile familiale care sunt suficiente pentru a identifica personaje independent chiar de mărturiile monetare. Astfel că trăsăturile Liviei, pe un bust de la gliptoteca[64] Ny-Carlsberg, sunt probate în comparaţie cu cele ale fiului său, împăratul Tiberius. Dar seria cea mai bogată şi cea mai mişcătoare este aceea a statuilor lui Augustus însuşi.

Principele a fost reprezentat în mai multe rânduri şi cultul care fusese asociat persoanei sale a incitat artiştii la a nu se mulţumi cu unul sau două tipuri oficiale, ci au reprodus chipul său pe toată durata vieţii sale. De aceea noi avem portrete ale lui Octavianus încă foarte tânăr, în momentul în care venise din Apollonia pentru a revendica moştenirea tatălui său adoptiv. Ştim că Suetonius, la un secol după moartea lui Augustus, descoperise o statuie care reprezenta chiar pe „divinul Augustus" copil, înainte de adopţia sa de

[64] Gliptoteca este o colecţie de pietre preţioase sau semipreţioase gravate sau spaţiul dintr-un muzeu unde se păstrează asemenea pietre. (N.tr.)

către Caesar. Era un mic bronz pe soclul căruia era încrustat, cu litere de fier, primul său *cognomen* de *Thurinus*. Suetonius îl prezintă împăratului Hadrian, care îl aşează printre divinităţile din *lararium*-ul[65] său personal. În seria marilor statui ale lui Augustus care ne-au parvenit, este posibilă urmărirea evoluţiei vârstei, în pofida tuturor convenţiilor care tindeau să conserve eroului promis apoteozei o aparenţă de tinereţe eternă, care este aceea a zeilor. Cu toate acestea, există un bust cu buze subţiri, cu fruntea uşor brăzdată de riduri, care ne lasă să ghicim ceea ce au reprezentat momentele de angoasă ale puterii şi ravagiile maladiilor care, în numeroase rânduri, l-au făcut să se teamă pentru viaţa sa. Şi aici realismul roman a ştiut să reconcilieze adevărul, revelatorul sufletului, cu grija de a exprima maiestatea supraumană a împăratului.

*
* *

Dar în arta augustană există ceea ce există şi în poezia acestui secol. În pofida gravităţii sale, nu au fost uitate lecţiile epocii alexandrine şi găsim, alături de statui, de portrete, de reliefuri religioase sau istorice, şi opere mai simple. Acum câteva zeci de ani, soarta favorabilă arheologilor ne-a redat o bogată reşedinţă romană construită pe malurile Tibrului poate prin anul 20 î.Hr., pe care un abandon rapid a salvat-o de modificări şi restaurări intempestive. Această *villa*, aşa-numită "Farnezină" ne-a furnizat remarcabile ansambluri decorative, din care unele sunt constituite din reliefuri în stuc şi altele din mari fresce pictate. Primele, de o execuţie extrem de fină şi delicată, reprezintă peisaje parcă împrumutate dintr-o idilă. Se

[65] Capela zeilor Lari. (N.tr.)

vede aici o câmpie împânzită de mici sanctuare, mai ales de morminte, printre care se ridică locuinţe rustice. Multe dintre teme par de sorginte orientală şi în spatele uneia sau alteia dintre siluetele turnului sau ale porticurilor poligonale se ghicesc modele egiptene sau asiatice. Un arbore bătrân îşi apleacă o creangă sub arhitrava unei uşi; un palmier se înalţă, înconjurat de o palisadă joasă. Şi unul şi celălalt sunt, fără îndoială, dintre acei arbori sacri de care ţăranii suspendă ghirlande şi pe care îi ocolea plugul trasând brazda. Peste tot, personaje, sau mai degrabă siluete schiţate sumar, creează o animaţie extraordinară. O femeie, rezemată de uşa unui mormânt, pare că meditează, nu departe de ea un bărbat stă în picioare pe o stâncă şi pescuieşte cu undiţa, în timp ce un altul pare că este pe punctul de a-şi arunca năvodul. Grav, un copil mic merge cu paşi mărunţi în urrma unui măgar, traversând un pod deasupra râului, iar mama sa, atentă, îl însoţeşte în aventuroasa sa plimbare. Altundeva, o servitoare îşi urmează stăpâna la mormântul vecin, purtând pe cap o urnă plină poate cu apa necesară îndeplinirii vreunui rit pios. Zeii şi morţii sunt prezenţi peste tot în această natură, care, irezistibil, te face să visezi la descrierile vergiliene, dar şi la micile poeme ale Antologiei greceşti. S-ar greşi, fără îndoială, dacă s-ar încerca descoperirea unui sens mistic în spatele acestor imagini. Salonul al cărui plafon îl ornează nu era o capelă, nici un oratoriu, ci o sală în care locuitorii casei îşi petreceau viaţa lor cotidiană. Era plăcut a regăsi natura alături de sine. După gustul nostru poate că peisajul este prea plin de personaje şi de „născociri", dar nu este pentru prima dată în istoria artei când Natura, pentru a fi înţeleasă, are nevoie de prezenţa umană. Romanii, ca şi alexandrinii, locuiesc într-un oraş imens; dacă există nostalgia vieţii de la ţară, atunci aceasta trebuie să fie plăcută,

animată, pentru a nu li se părea un „deşert monstruos". Miile de divinităţi, sufletele care frecventează mormintele şi sanctuarele rustice sunt ca un popor familiar, intermediar între sensibilitatea oamenilor şi puterile misterioase, puţin înspăimântătoare, pe care le conţin pământul şi apele. Religiozitatea romanilor, în mod voluntar panteistă, se regăseşte aici, cum se regăseşte şi în *Odele* lui Horaţiu sau în versurile lui Vergiliu. Tot la această natură a peisajului idilic visează şi Ovidiu adesea în descrierile sale. *Metamorfozele* trebuiau să placă pentru că, în mod repetat, pun în acţiune minunate aventuri legendare într-un decor care este chiar cel al vieţii cotidiene.

Reliefurile vilei Famezine sunt foarte aproape de peisajele picturii. Motivele lor se regăsesc nu numai în frescele aceleiaşi „villa", dar şi într-o altă locuinţă privată care datează din această epocă şi care a fost, fără îndoială, propria casă a lui Augustus pe Palatin. Această casă (cunoscută în general sub numele de „Casa Liviei") ne dă cele mai clare exemple de ceea ce se numeşte „al doilea stil" al picturii pompeiene. Suprafaţa zidului, în loc să fie ea însăşi decorată, este „deschisă" prin ferestre aparente, iar de-a lungul acestei deschizături imaginare se poate descoperi fie o scenă mitologică (de pildă aventura frumoasei Io, transformată în junincă şi păzită de Argos — zeul Mercur apare în spatele movilei de care este sprijinită tânara femeie; el îşi ţine sabia în mână şi fiecare ştie că este pe punctul de a-l ucide pe prea vigilentul gardian), fie un peisaj format, de data aceasta, dintr-un singur sanctuar, izolat în mijlocul unei păduri sălbatice. Dar, peisaj sau scenă mitologică, tabloul are întotdeauna ca temă principală o imagine din natură.

Printr-o singură privire a unui astfel de ansamblu, subînţelegem că, în vremea lui Augustus, contemporanii

săi trebuiau să fie pasionaţi de grădini. Pictura decorativă contemporană ne aduce dovada, cu două exemple, deopotrivă de celebre: frescele de la *auditorium*-ul lui Mecena, pe Esquilin, şi cele de la Villa Liviei, la Prima Porta, nu departe de Roma, pe calea Flaminia (*Via Flaminia*). Aici, ca şi dincolo, o sală subterană — destinată, fără îndoială, să servească drept salon în zilele calde — era ornamentată cu picturi reprezentând o grădină. De-a lungul zidului, o barieră joasă pare a şerpui în faţa masivelor şi a tufişurilor (ceea ce se chema pe atunci o *silva*, un „crâng"). Trandafiri, tineri brazi încă mici, lămâi, portocali, lauri formează o umplutură impenetrabilă. În iarbă, între trunchiuri, există flori puternic colorate; pe crăci apar fructe: portocale, lămâi, dar şi mere şi gutui. Pe barieră sunt aşezate păsări; un papagal, într-o cuşcă, dă o notă exotică. Se poate imagina chiar că, în aceeaşi sală, fântâni aduceau prospeţime şi murmur. Mai târziu, Seneca se va plânge ironic lui Mecena, plictisit de dispoziţia morocănoasă a soţiei, că nu a putut dormi din cauza unui zgomot de apă care curge sau de sunetul unei muzici îndepărtate. Rafinamente de lux care par vinovate filozofului, dar care aparent nu erau necunoscute severei Livia, răspund mai degrabă gustului întregului secol decât aceluia al unui singur om.

Fireşte, grădinile reale se asemuiau cu grădinile iluzorii de care exista plăcerea de a se înconjura. Este momentul în care se construiesc case de odihnă, în toate periferiile Romei şi în care se abandonează din ce în ce mai mult vechiul *atrium* demodat pentru vastele peristiluri[66] plantate

[66] Peristilul reprezenta o galerie interioară sau exterioară formată dintr-un singur şir de coloane sau stâlpi care înconjurau un edificiu sau o grădină; de asemenea, mai desemna curtea interioară străjuită de porticuri a caselor, rezervată numai familiei. (N.tr.)

cu tufişuri. Lui Augustus însuşi îi plăceau arborii frumoşi. Dacă pornirea sa obişnuită spre austeritate nu l-ar fi împiedicat, el şi-ar fi construit cu plăcere grădini. Dar el se mulţumea cu frescele din locuinţa sa de pe Palatin sau, la rigoare, pe când îl cuprindea dorinţa, se ducea să se stabilească pentru un timp în villa vreunui libert, al cărui lux sfida, fără urmări, scandalul.

Arta din timpul lui Augustus, s-a văzut, nu contrazice nici una din concluziile la care ne-a condus analiza literaturii. În ambele domenii apar aceleaşi aspiraţii, aceleaşi tendinţe, câteodată contradictorii: uşurinţa şi graţia alături de antica „gravitate", dar peste tot, în pofida tuturor simulărilor, a tuturor influenţelor exercitate de modelele elenice, există un sens al *obiectului*, un dar de a exprima originalitatea fiecărui lucru ales care este una din contribuţiile cele mai preţioase ale spiritului italic. În acelaşi timp, acest univers plastic sau poetic emană o impresie de măsură şi calm, ca a unei forţe conştiente şi sigură de ea însăşi, bine diferenţiată, în această vârstă clasică, de o exuberanţă deja romantică despre care va sta mărturie, două generaţii mai târziu, „barocul" neronian şi flavian.

Capitolul al V-lea

PACEA LUI AUGUSTUS

Nu este o întâmplare că monumentul cel mai desăvârşit şi mai caracteristic al artei din această perioadă este altarul ridicat în cinstea Păcii. Opera lui Augustus a fost în mod esenţial o operă de pacificare, nu numai în interior, restabilind, câteodată prin constrângere, „concordia între clase" la care visase Cicero, dar şi în provincii şi, mai ales, la frontiere. Lunga criză a războaielor civile se produsese la puţin timp de la campaniile victorioase în Occident şi Orient, în urma cărora fuseseră anexate la Imperiu teritorii considerabile: Caesar tocmai cucerise Gallia şi făcuse o campanie de recunoaştere în Britannia[67]; doar cu cinsprezece ani în urmă Pompei pusese definitiv capăt luptei cu Mithridates[68], care pentru o clipă fusese pe punctul de a

[67] Gallia fusese cucerită cu destul de mult efort de Iulius Caesar între anii 58–51 î.Hr., în vreme ce expediţiile din Britannia, fără să fi avut un succes şi un câştig deosebite, au avut loc în anii 55–54 î.Hr. (N.tr.)

[68] Mithridates al VI-lea Eupator (112–63 î.Hr.), rege al Pontului, concepe un vast program expansionist izbindu-se de interesele romane şi chiar ocupând posesiuni ale Romei în Asia Mică. Stabileşte alianţe cu Armenia, regatul seleucid şi cel al parţilor. Confruntările cu Roma se grupează în trei războaie: primul între 89–84 — încheiat cu pacea de la Dardanos, prin care recunoaşte frontierele stabilite de romani, retrăgându-se din Pen. Balcanică; al doilea între 83–81, pricinuit de instigaţiile romane, şi ultimul între 74–63, declanşat prin invadarea Bithyniei clientelare Romei. Înfrânt la Cizic şi Lemnos, Mithridates este nevoit să se retragă în Armenia pentru o vreme, apoi revine, dar este învins de Pompei, în anul 66 î.Hr., pe râul Lycos. Tulburările interne, în care este antrenat propriul său fiu Pharnaces al II-lea (pe care Iulius Caesar îl învinge definitiv la Zela în 47 î.Hr.), îi vor pricinui sinuciderea. (N.tr.)

ridica împotriva Romei întreaga lume elenistică. Teritoriile cucerite de la regele Pontului sunt încă departe de a fi pe deplin integrate Imperiului; fidelitatea regilor vasali, în Asia, se arătase şovăielnică şi, la momentul Actium, Antonius nu reuşise să restabilească peste tot în Orient prestigiul roman. Preluând puterea, Augustus trebuie să facă faţă unor probleme grave din toate punctele de vedere.

Continuarea războiului contra Cleopatrei îl dusese pe victoriosul Octavianus până în Alexandria. Prima sa obligaţie a fost să anexeze Egiptul, din care a făcut nu o provincie obişnuită, ci un teritoriu ataşat direct domeniului imperial şi guvernat de un „prefect", care era reprezentantul personal al principelui. Primul prefect, Cornelius Gallus (un poet, şi el prieten de-al lui Vergiliu, căruia îi dedicase la început *Georgicele*), fusese însărcinat să asigure securitatea ţării. Gallus şi-a plimbat victorios armatele până la Philae (nu departe de barajul de la Assuan), dar, umflându-se în pene din pricina orgoliului, acceptase omagii nemăsurate, iar Augustus nu va întârzia să-l înlocuiască. Unuia dintre succesorii săi, C. Petronius, îi va reveni sarcina să impună, după anul 25 î.Hr., respectul Romei jefuitorilor etiopieni, care, în iarna anului 21 spre 20 î.Hr. se supun, cel puţin teoretic, lui Augustus. Acesta din urmă încercase, începând cu anul 25 î.Hr., să-şi impună protectoratul pe celălalt ţărm al Mării Roşii, în ţara sabeenilor, în fericita Arabie. Aelius Gallus, însărcinat cu această expediţie, prost sfătuit şi ghidat, încearcă să încorporeze regiunea până la Aden, de-a lungul deşertului care se întinde la est de Marea Roşie. El a repurtat succese fără îndoială uşoare asupra indigenilor abia înarmaţi, dar trupele sale, decimate de lipsa de alimente proaspete, au trebuit în final să se reîntoarcă fără a obţine vreun mare rezultat. Întreprinzând ceea ce de fapt, până la urmă, nu a

fost decât o expediţie fără viitor, Augustus avusese probabil de gând să pătrundă în teritoriile de unde proveneau parfumurile şi mirodeniile, cu care se făcea un mare comerţ în interiorul Imperiului şi ale căror preţuri fuseseră crescute peste măsură de caravanieri, deşi aceasta antrena ieşiri masive de monede de aur, fără nici o contrabalansare. Poate că a cedat şi curiozităţii de a cunoaşte ţări ale căror minunăţii erau lăudate de tradiţie.

Dar nici frontierele egiptene, nici relaţiile cu fericita Arabie nu puneau realmente probleme strategice. Deşerturile formau limite naturale închise. Nu acelaşi lucru se putea spune despre teritoriile asiatice, de la Palestina până în Caucaz. Instalaţi de mai multe secole în Asia Mică, apoi în Siria, romanii creaseră două provincii[69] înconjurate de o reţea de state vasale. Principalul pericol, chiar făcând abstracţie de zonele dizidente întinse din regiunile muntoase ale Anatoliei, consta în vastul Imperiu part care se formase la est de posesiunile şi protectoratele romane, imperiu feudal, fără unitate interioară, incapabil de a ameninţa în mod veridic puterea romană, dar hărţuind fără încetare regiunile supuse, trăgând foloase din toate tentativele de rebeliune. Gândul lui Caesar fusese de a reîncepe epopeea lui Alexandru supunând pe parţi, iar opinia publică aştepta de la Augustus să răzbune, cel puţin, dezastrul lui Crassus. Este o acţiune în care principele renunţă la prudenţa sa. El se străduie să soluţioneze problema doar prin diplomaţie. Între regele part Phraartes şi

[69] Provincia Asia, prima provincie romană de pe teritoriul Asiei, s-a format din fostul regat al Pergamului, lăsat moştenire Romei prin testament de către ultimul său rege, Atallos al III-lea, în anul 133 î.Hr. Curând va izbucni revolta antiromană condusă de Aristonicos, definitiv stinsă în anul 129 î.Hr. A doua provincie, Syria, este organizată de Pompei în anul 63 î.Hr. (N.tr.)

el au loc un lung şir de presiuni, de ameninţări, de demonstraţii militare care duc, în 20 î.Hr., la predarea de către parţi a însemnelor cucerite de la trupele lui Crassus. Dar pentru aceasta Augustus trebuie să-l însărcineze pe Tiberius cu organizarea unei veritabile expediţii împotriva Armeniei, unde instalează un rege vasal, cu scopul de a sustrage ţara influenţei parte. Acest succes, în realitate modest, a fost prezentat ca o mare victorie. S-a vorbit de „cucerire" şi Augustus a profitat de aceasta pentru a declara solemn că Imperiul atinsese limitele sale naturale, şi că nu se va mai înainta dincolo de ele. Operaţiunea a fost completată de instalarea unui alt rege devotat Romei în Media Apotropatenes (Azerbaidjanul de azi). Se părea că se stabilise definitiv un „drum" roman al parfumurilor şi mirodeniilor şi că se protejase eficient frontiera asiatică.

Din nefericire, o serie de revoluţii interne nu va întârzia să redeschidă Armenia parţilor. Trupele romane trimise pentru a instala un nou rege au fost respinse în anul 1 î.Hr. şi Augustus îl însărcinează pe nepotul său Caius să restabilească situaţia. Încă o dată armatele romane au pus pe tronul ţării un rege vasal, dar Caius este atât de grav rănit încât a trebuit să se retragă şi curând va muri. Armenia se dovedea decepţionantă. La finele domniei lui Augustus, în pofida tuturor cântecelor de victorie intonate cu treizeci de ani înainte, ţara era fără rege, în plină anarhie şi mai supusă ca niciodată influenţei parţilor. De bine de rău, Roma sfârşise prin a admite că Eufratul constituia frontiera comună a celor două imperii. Pe o insulă a fluviului, pe teren neutru, Caius avusese o întrevedere solemnă cu regele part Phraates. Diplomaţia asigura o stabilitate relativă într-o regiune pe care armele nu au putut-o cuceri.

Mai la nord, ocupaţia romană progresase de-a lungul coastelor Mării Negre în acest regat al Pontului de unde

altădată Mithridates pornise la revoltă. Aici, Polemon, un rege vasal, îşi întinsese pentru moment, sub oblăduire romană, puterea până în Crimeea, cu scopul de a proteja de jefuitorii sciţi ţările elenizate şi de a asigura comerţul cu grâu, atât de important pentru aprovizionarea Imperiului. Sub acest aspect, Augustus reuşise să constituie, în jurul Mării Negre, o apărare solidă.

În sfârşit, la sud de Syria se formase, în vremea lui Antonius, un regat evreu în mâinile unui principe străin, un idumeu, Irod. În anul 37 î.Hr., acesta cucerise Ierusalimul şi pusese capăt guvernării Marilor Preoţi. Augustus secondase cu plăcere eforturile lui Irod, care se angajase să scoată Iudeea din izolarea sa spirituală şi să asigure guvernarea unui popor care trecea drept unul neguvernabil. Dar, la moartea regelui, în anul 4 î.Hr., ţara cade în anarhie şi două ambasade, una a samaritenilor, alta a evreilor se deplasează la Roma pentru a cere integrarea în Imperiu. Şi, în anul 6 d.Hr., Iudeea devine provincie condusă de un procurator.

Aceasta a fost, în linii generale, politica orientală a lui Augustus. Ea evita aventurile, străduindu-se să organizeze cuceririle anterioare şi să asigure peste tot restabilirea sau menţinerea ordinii, cu metode de mare supleţe. Procedând astfel, romanii nu înlocuiau în Orient o civilizaţie cu o alta: opera de elenizare, începută în vremea lui Alexandru, continuată de regii elenistici, întreruptă sau împiedicată în timpul nenumăratelor războaie care vor preceda şi vor, impune intervenţia Romei, este reluată şi continuată după restabilirea păcii. În aceste provincii, Augustus apare, de o manieră pe de-a-ntregul firească, drept succesorul îndepărtat al lui Alexandru. Peste tot i se ridică altare sau temple cum existase obiceiul de a le ridica pentru Ptolemei, Seleucizi şi alţi prinţi. Curând marile

centre de gândire grecească (Alexandria, Pergam, Antiohia) vor cunoaşte o strălucire comparabilă cu cea din trecut. Cultura „romană" este aici identică cu cea elenistică, pe care nu a înlocuit-o, ci a căutat doar să o promoveze.

*
* *

Jumătatea orientală a Imperiului, oricare ar fi fost importanţa sa, trecea, în ochii italicilor ca „posesiuni de dincolo de mare". Din punct de vedere geografic, Roma şi Italia aparţin Occidentului şi opinia publică începuse adesea să se teamă că prestigiul istoric şi bogăţia provinciilor elenistice tind să deplaseze centrul de greutate al lumii romane şi să deposedeze Roma de preeminenţă. Această temere se conturase în vremea lui Caesar. Ea reapăruse (în parte prin acţiunea de propagandă a lui Octavianus) în momentul luptei contra lui Antonius şi am văzut că opoziţia îi atribuise pentru o clipă şi lui Augustus acelaşi plan. În mod special, întreaga politică a principatului a avut ca obiect restabilirea acestui echilibru ameninţat, organizând provinciile occidentale de o manieră mai solidă decât în trecut, cu grija de a le „suda" mai intim de Orient.

Prima grijă a lui Augustus a fost să termine pacificarea Galliei şi Hispaniei, unde subzistau încă numeroase regiuni dizidente. Primii zece ani ai principatului au fost consacraţi acestei însărcinări. În Gallia, oraşul Lion (*Lugdunum*), întemeiat în anul 43 î.Hr., devine în curând capitală federală. Situată în punctul de întâlnire a trei mari diviziuni ale ţării (Gallia Celtică, Aquitania, Gallia Narbonensis), această cetate a fost centrul de iradiere a romanizării. Augustus va sta trei ani în Gallia. La un an de la plecarea sa, Drusus construieşte, la confluenţa Saônei cu Rhonul, un altar

consacrat zeiţei Roma şi lui Augustus (12 î.Hr.). Aici, în fiecare an, la 1 august (ziua aniversării cuceririi Alexandriei) toate cetăţile galice trimiteau ambasade pentru a oferi un sacrificiu solemn.

Între Roma şi Gallia comunicaţiile se făceau fie pe mare, fie de-a lungul drumului de coastă. Cea mai mare parte a trecătoarelor alpine erau inaccesibile şi populaţiile de munteni constituiau o ameninţare constantă atât pentru Gallia Cisalpină, cât şi pentru regiunile pacificate ale Galliei Narbonensis. O serie de expediţii sunt menite să le reducă importanţa. Din 25 î.Hr. salasii din depresiunea Aoste sunt masacraţi, iar supravieţuitorii sunt vânduţi ca sclavi. Nouă ani mai târziu, P. Silius Nerva pacifica văile care se întindeau la est de lacul Garde. Venise momentul să se treacă la o cucerire totală. Aceasta a fost înfăptuită, în anul 15 î.Hr., prin două coloane, dintre care una, cu Drusus în frunte, a plecat din sud şi a urcat pe valea Adigăi şi, poate, prin trecătoarea Brenner, a ajuns în valea Innului. A două coloană, condusă de Tiberius, a plecat din Gallia, mergând spre est; Tiberius repurtează o victorie aproape de lacul Constanţa şi se alătură lui Drusus pe malurile Dunării. Această campanie a permis formarea de noi provincii, care au luat numele de Raetia şi Norricum. Prima conţinea, cu anexa sa Vindelicia, Elveţia orientală, nordul Tyrolului şi sudul Bavariei. Raetia fusese plasată sub autoritatea unui prefect de rang ecvestru, dispunând de două legiuni staţionate la Augsburg (*Augusta Vindelicorum*). Cea de-a doua era un vechi regat vasal, situat imediat la est de Raetia, întinzându-se până la Dunăre. Nevoile de securitate şi de comunicare în interiorul masivului alpin antrenaseră puţin câte puţin legiunile în a controla Dunărea, de la izvoare până la Viena.

Sudul Alpilor este, de asemenea, organizat. În anul 14 î.Hr., se creează provincia ecvestră a Alpilor Maritimi, în timp ce Alpii de Coastă (regiunea muntelui Genêvre) sunt încredinţaţi unui tânăr prinţ indigen, M. Iulius Cottius, care va stăpâni ţinutul cu titlul oficial de prefect. În anul 6 î.Hr., Augustus a putut ridica în punctul cel mai înalt al rutei de coastă, în La Turbie, un trofeu comemorând victoria sa asupra tuturor populaţiilor alpine „de la Marea Superioară la Marea Inferioară", adică de la Adriatica la Marea Tireniană.

Inscripţia din La Turbie nu comemorează doar victoriile repurtate în partea occidentală a Alpilor. Ea conţine în aceeaşi formulă şi alte operaţiuni în afară de cele menţionate şi mai ales războiul Pannoniei, purtat între 13 şi 9 î.Hr. de Agrippa şi Tiberius. Anexiunile precedente aveau ca scop legarea mai solidă a Italiei de Gallii. Războiul Pannoniei răspundea necesităţii de a „suda" Italia de provinciile orientale.

Octavianus nu era decât triumvir în momentul în care se străduieşte să lărgească zona efectiv ocupată din provincia Illyria, pe coasta orientală şi septentrională a Adriaticii. Nu trebuia doar să menţină puternic controlul asupra pasurilor prin Alpii Iulieni pentru a închide unor eventuali barbari veniţi din Europa Centrală accesul spre Veneţia, dar era necesar şi să stabilească o linie de comunicaţie sigură, pe uscat, cu provinciile balcanice. Până la Augustus, drumul obişnuit al Greciei şi Asiei trecea prin Brundisium şi presupunea un traseu maritim. Această legătură rămânea precară şi mai ales nu putea să facă faţă unui transport masiv de trupe dacă s-ar fi făcut simţită nevoia. Cu toate acestea, era singura legătură între Roma şi domeniul său oriental. La est de Adriatica, ocupaţia romană nu depăşea bariera Alpilor Dinarici şi se ştie că nu

existau drumuri practicabile de-a lungul coastei dalmate. Prima grijă a lui Augustus a fost, deci, să asigure această indispensabilă „rocadă" între Veneţia şi Macedonia. Ocuparea Sisciei (azi Siszek), formarea coloniei de la Emona (azi Laibach), instalând romani pe Sava au fost primele jaloane întreprinse. Războiul din Pannonia purtat împotriva breucilor, instalaţi pe văile mijlocii ale Savei şi Dravei, îi împing pe romani până pe cursul mijlociu al Dunării. Obiectivul principal fusese atins, Macedonia devenea accesibilă, în mod direct, pe uscat, traversându-se Illyricum, noua provincie a Pannoniei (Ungaria occidentală) şi Moesia.

Nu începuse încă războiul din Pannonia când legiunile romane încercau să pătrundă în nordul Germaniei şi să atingă regiunea Elbei. Motivele acestei noi expediţii, aparent în contradicţie cu politica pacifistă a lui Augustus şi cu aversiunea sa pentru cuceriri inutile, par la început obscure. Totuşi, faptul că Drusus, care a fost însărcinat cu aceasta, a început operaţiunile cam în timp ce Tiberius se angaja în Pannonia pare să indice că cele două războaie făceau parte din acelaşi plan. Într-adevăr, era tentant să se conceapă o frontieră fără întreruperi de la gurile Elbei până la Dunăre, după o linie marcată azi de Hamburg, Leipzig, Praga şi Viena. Această frontieră ar fi prezentat avantajul de a fi mai scurtă decât frontiera renană, care era cea a Galliei cucerite de Caesar, şi avantajul de a permite mişcări mai rapide din Illyricum. În plus, uşurinţa cu care Caesar asigurase dominaţia Galliei în condiţii care, se credea, erau similare părea să promită o ocupaţie rapidă şi sigură.

Primele operaţii par să răspundă acestor speranţe. Într-o serie de campanii, purtate din anul 11 până în anul 9 î.Hr., Drusus va pătrunde adânc în Germania, în mod alternativ

prin valea râului Lippe, pornind de la baza sa din Vetera (aproape de Xanten) şi prin cea a Mainului, plecând din Moguntiacum (Mayenza). Ajutat de o flotă care urmase coasta până în Iutlanda, el obţine mai multe succese, supunând diverse populaţii germanice, dar când se întoarce pe malurile Elbei, în anul 9 î.Hr., moare într-un accident. Tiberius tocmai terminase războiul din Pannonia; Augustus îl însărcinează cu continuarea operei fratelui său şi, după doi ani, se pare că Germania fusese cucerită. Un altar al zeiţei Roma şi al lui Augustus este ridicat în Colonia, la populaţia ubiilor. O primă etapă fusese atinsă.

Totuşi, optimismul oficial era departe de a fi justificat. Operaţiunile lui Drusus şi ale lui Tiberius nu constituiseră decât câteva „raiduri", era prea devreme să se vorbească de anexiune. S-a văzut aceasta când o populaţie din valea fluviului Main, marcomanii, condusă de şeful lor Maroboduus, care se educase la Roma, emigrează în masă şi se instalează în Boemia. Maroboduus reuşeşte, în câţiva ani, să-şi creeze un regat a cărui influenţă se întinde, spre nord, până pe cursul mijlociu al Elbei şi va constitui curând o ameninţare serioasă. În acest timp Tiberius trăia exilul său voluntar în Rhodos şi se pare că armatele romane au fost în plină perioadă de reorganizare. Era nevoie de o perioadă de stagnare. Doar pe la începutul erei noastre operaţiunile vor putea fi reluate. Spre anul 2 î.Hr., L. Domitius Ahenobarbus, plecând de la Dunăre, realiza prima legătură militară cu valea de sus a Elbei, unde ridică un altar lui Augustus. Începând cu anul 4 î.Hr., Tiberius continuă cucerirea Germaniei septentrionale, atingând la rândul său, cu ajutorul flotei, cursul inferior al fluviului. Momentul părea propice pentru lovitura finală şi anexarea regatului lui Maroboduus. De fapt, operaţiuni combinate împotriva acestuia din urmă vor începe în anul 6 d.Hr.

O coloană pleacă din Mayenza în direcţia Nümberg. O alta urcă spre nord, de-a lungul regiunilor Illyricum şi Noricum, pentru a se alătura primeia. Dar, în momentul asaltului final, totul a fost compromis prin ridicarea la revoltă a Illyriei. Tiberius se grăbi să încheie pace cu Maroboduus, o pace care-i recunoştea acestuia din urmă titlul de rege şi de „amic al poporului roman", dar care îl lăsa de fapt independent şi, timp de trei ani, trebui să facă faţă răzvrătiţilor. Lupta a fost extrem de dură, în anumite momente se pare chiar că însuşi soarta Imperiului a fost în joc. Augustus trece prin momente de descurajare. Totuşi înverşunarea lui Tiberius sfârşeşte prin a-i supune pe illyri şi, în anul 8 d.Hr., obţine capitularea lor. Dar această insurecţie pune capăt speranţei de a constitui un mare *limes* de la Elba la Dunăre. În chiar anul în care Tiberius îşi celebra triumful, în 9 d.Hr., un dezastru fără precedent pulveriza armata din Germania, al cărei şef, Varus, s-a lăsat surprins în pădurea Teutoburgică de către tânărul şef cherusc Arminius. Visul lui Augustus se prăbuşea. A fost nevoie să se facă replierea pe malul stâng al Dunării.

*

* *

Dacă lăsăm deoparte insurecţia din Illyria, din anul 6 d.Hr., domnia lui Augustus nu a cunoscut decât activităţi militare limitate la frontiere, dar, în ansamblu, bilanţul lor sugerează faptul că Imperiul este în plină expansiune. Cele zece paragrafe din testamentul principelui, consacrate diverselor expediţii pun Roma în contact cu popoare îndepărtate ca etiopienii, arabii de la Aden, cimbrii din Iutlanda sau senonii, stabiliţi între Elba şi Oder. Ambasade venite din India, din Scythia şi din Caucaz caută prietenia romană. Totuşi, era vorba aici mai ales de succese diplomatice

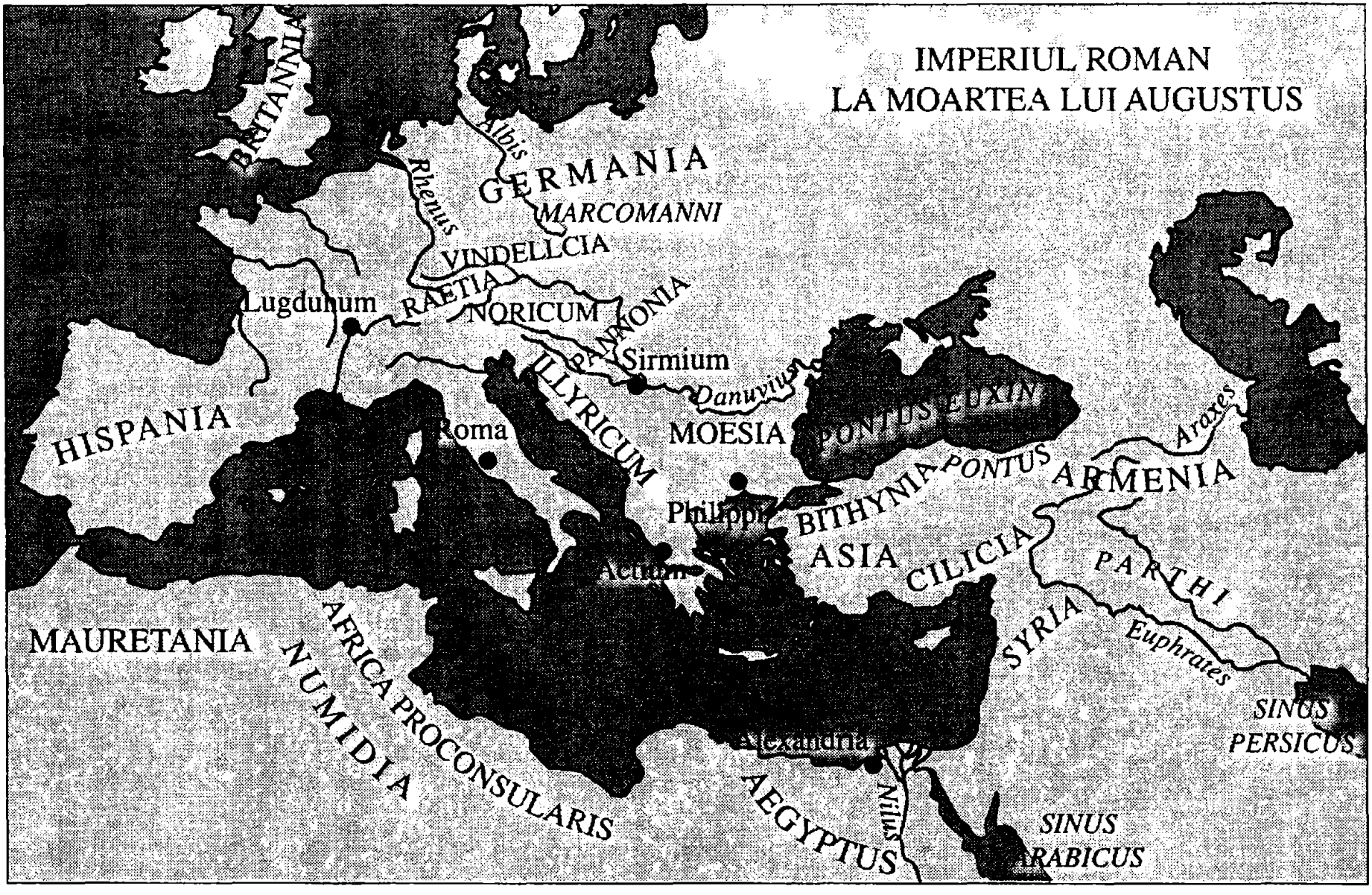
IMPERIUL ROMAN
LA MOARTEA LUI AUGUSTUS
BRITANNIA
Albis
GERMANIA
Rhenus
MARCOMANNI
VINDELICIA
RAETIA
Lugdunum
NORICUM
PANNONIA
Sirmium
ILLYRICUM
Danuvius
HISPANIA
Roma
MOESIA
PONTUS EUXIN
Araxes
ARMENIA
PONTUS
BITHYNIA
Philippi
ASIA
CILICIA
Actium
PARTHI
SYRIA
Euphrates
SINUS PERSICUS
MAURETANIA
AFRICA PROCONSULARIS
NUMIDIA
Alexandria
AEGYPTUS
Nilus
SINUS ARABICUS

şi, până la sfârşitul domniei, Augustus va plânge legiunile lui Varus. Nici în Germania, nici în Armenia Roma nu ajunsese să stabilească frontiere solide şi proiectele atât de mult gândite ajung la un eşec ireparabil.

Cu toate acestea, ar fi nedrept să se judece pe baza acestui eşec opera imensă săvârşită de Augustus şi colaboratorii săi. Întreg Imperiul rămânea într-o pace profundă, cunoscând o unitate fără precedent. Până atunci provinciile erau administrate, de bine de rău, de către guvernatori, foşti consuli sau foşti pretori, mai preocupaţi de a-şi menţine propria lor poziţie politică la Roma decât să aducă bunăstarea celor administraţi de ei. Pentru unii dintre ei, un guvernământ provincial era un rău necesar, o etapă pe care şi-o doreau cât mai scurtă posibil în cariera onorurilor[70]. Pentru alţii, o provincie nu era decât un teren de vânătoare în care se puteau acapara foarte repede banii necesari pentru plata datoriilor şi cumpărarea electorilor. Guvernatorii oneşti (existau şi din aceştia) nu rămâneau destul de mult timp în funcţie pentru a obţine experienţa necesară şi bunele lor intenţii rămâneau cel mai adesea fără efect. Pentru „cavaleri", adică bogaţii romani care sau nu doriseră să candideze la vreo magistratură, sau nu posedaseră averea necesară pentru a intra în Senat, provinciile însemnau un vast teritoriu în care puteau desfăşura activităţi profitabile. Mulţi se transformau

[70] *Cursus honorum* reprezenta ierarhizarea funcţiilor politice care puteau fi deţinute. *Lex Villia Annalis* din anul 190 î.Hr. stabilise ordinea, precum şi vârsta minimă (27 ani pentru cvestură, 36 pentru edilitate, 39 pentru pretură şi 42 pentru consulat). Foştii pretori şi foştii consuli puteau deţine comandamente provinciale de durate variabile, minimum doi ani, maximum cinci, dar cu posibilitatea prelungirii mandatului în caz de nevoie. L. Cornelius Sylla stabilise chiar şi interdicţii de se sări peste aceste etape. Cu toate acestea, în secolul I î.Hr., ca urmare a crizei statului, aceste prevederi nu se mai respectau. (N.tr.)

în „publicani", adică se ocupau de încasarea impozitelor, activitate care în general aducea substanţiale beneficii.

Continuând politica lui Caesar, Augustus s-a străduit să transforme acest sistem de administraţie, care nu era decât o exploatare a populaţiilor cucerite. Societăţilor de publicani, puternic epuizate de nevoile lui Pompei, care le ceruse să îl sprijine considerabil din punct de vedere financiar, le este retrasă încasarea „dijmelor" provinciei Asia, cea mai importantă resursă a lor. Nu le sunt lăsate decât impozitele indirecte, care dau cele mai mici profituri. În acelaşi timp, principele reorganizează ordinul cavalerilor. La origine, acest ordin cuprindea elita cetăţenilor, a celor care erau destul de bogaţi pentru a suporta întreţinerea unui cal. Treptat, termenul nu a mai desemnat decât cea de-a „doua clasă" a cetăţii, un fel de aristocraţie a banului fără nici unul din privilegiile politice ale adevăratei nobilimi, care rămânea cea a senatorilor. Augustus insistă pentru a reda acestei categorii caracterul militar. În fiecare an, la 15 iulie, se petrecea la Roma un soi de paradă în care fiecare cavaler se arăta cu calul său. Dar, după vârsta de treizeci şi cinci de ani, un cavaler putea să renunţe la rolul lui militar şi să devină disponibil pentru funcţii publice. Se constituia astfel o clasă de administratori, în care Augustus se încredea considerabil. Le va încredinţa mai cu seamă grija de a administra propriile sale interese financiare, în domeniile proprii, dar şi în provincii. Astfel cavalerii vor înlocui, în calitate de funcţionari plătiţi, vechile companii de publicani[71] pentru toate impozitele directe (*tributum soli*,

[71] Societăţile de publicani erau formate din cavaleri şi primeau din partea statului roman dreptul de a strânge impozitele din provincii. Înaintea plecării în teritoriu se achita visteriei suma preconizată, urmând ca la faţa locului aceste sume să fie recuperate prin strângerea dărilor. Aceasta se făcea cu numeroase abuzuri, ceea ce a determinat

impozit perceput în provincii asupra deţinătorilor de pământuri din domeniul public; *tributum capitis*, impozit pesonal perceput în aceleaşi condiţii asupra persoanelor ale căror venituri nu provin din munca pământului; în mod tradiţional Italia este scutită de orice impozit direct[72]). Treptat se ajunge să se constituie o adevărată „carieră" ecvestră, cu grade şi avansare. În vârf se găseau „prefectura Egiptului" (*praefectus Aegypti* nu era decât „gestionantul" în teritoriu al contului împăratului), „prefectura Annonei" (adică, după 6 d.Hr., grija de a asigura aprovizionarea Romei), „prefectura Vigililor" (direcţia serviciilor de poliţie şi de protecţie contra incendiilor la Roma, şi aceasta începând cu anul 6 d.Hr.) şi diverse „procuratele" (guvernarea anumitor provincii de rang ecvestru şi direcţia marilor servicii financiare din provincii). Prefecţii şi procuratorii puteau rămâne tip îndelungat în funcţie şi să acumuleze toată experienţa dorită. Procuratorii romani numiţi de către

---

plângeri ale provincialilor. Conflictele dintre aceştia şi publicani au fost nu o dată tranşate de Senatul roman, la Roma, în favoarea primilor, ca în cazul Pergamului, în 101 î.Hr., Efesului, Priene şi Ilionului, între 90 şi 80 î.Hr., al comunităţii din Astypaleia în 105 etc. Iulius Caesar însuşi retrage dreptul publicanilor din Asia, iar rezultatul este grăitor pentru ceea ce însemnau aceste abuzuri — dările strânse au reprezentat doar o treime din ceea ce adunaseră anterior publicanii. (N.tr.)

[72] Această tradiţie datează din timpuri republicane, când cetăţenilor li se percepea impozitul direct — *tributum* — doar sub formă de împrumut al statului şi numai în momente de cumpănă, urmând ca după depăşirea crizei sumele să fie înapoiate. După cucerirea Macedoniei, în 168 î.Hr., şi transportarea tezaurului lui Perseu la Roma, nu s-a mai perceput *tributum*-ul până în anul proscripţiilor din 43 î.Hr., când cetăţenii, dezobişnuiţi, opun o puternică rezistenţă. De aceea, după venirea la putere, Octavianus renunţă la perceperea impozitelor directe, stabilind pentru toţi cetăţenii romani numai impozite indirecte. Cum dreptul de cetăţenie fusese de mult generalizat în Italia, aceasta beneficia integral de prevederile lui Augustus. (N.tr.)

Augustus vor rămâne în general în funcţie sub Tiberius. Aceia dintre cavaleri care preferau să-şi păstreze o activitate privată întreprindeau operaţiuni comerciale (ei se grupau adesea în companii) sau chiar întemeiau veritabile fabrici. Astfel, Augustus crease o categorie socială de mijloc care, curând, va contribui la prosperitatea generală.

Aristocraţia tradiţională fusese puternic împuţinată de războaiele civile. Caesar se preocupase de refacerea rândurilor Senatului. A făcut-o prin încorporarea de provinciali. Augustus continuă aceeaşi politică, arătându-se mai respectuos faţă de tradiţiile romane. Durata mare a regimului său, abilitatea sa i-au permis să şi-i ataşeze pe supravieţuitorii vechilor familii. Astfel încât Senatul redevine treptat ceea ce fusese la finele Republicii: o clasă conducătoare din care se recrutează guvernatori. Dar aceştia din urmă nu mai simţeau în spatele lor o plebe uşor de mânuit şi nici intrigile facţiunilor rivale. În plus, vocea provincialilor era mai ascultată acum ca altădată. Fiecare provincie poseda „consiliul" ei, format din delegaţi aleşi de cetăţi, delegaţi care se reuneau periodic în jurul altarului federal al Romei şi al lui Augustus; dacă exista o plângere împotriva guvernatorului, consiliul nu ezita să aducă în faţa împăratului o acţiune de deturnare de fonduri sau de abuz de putere. Plângerea era instrumentată de Senat, sub controlul principelui, şi orice reclamaţie recunoscută ca întemeiată curma cariera celui vinovat. Aceasta incita proconsulii la cea mai mare prudenţă.

Toate aceste reforme (iar edictele din Cyrene, descoperite de mai bine de douăzeci de ani, fac dovada că solicitudinea imperială se exercita chiar şi în provinciile a căror administrare era, în teorie, încredinţată doar Senatului) au avut ca rezultat uşurarea condiţiei supuşilor. Prosperitatea generală a crescut, peste tot se asistă la o

mare înflorire a industriei şi a comerţului. Noile rute (care răspunseseră iniţial la preocupări strategice) servesc la dezvoltarea comunicaţiilor. Negustorii „italici" pătrund peste tot, precedând legiunile. Ei atinseseră Dunărea cu mult înaintea generalilor lui Augustus. Îi găsim în toate avanposturile Imperiului, în Bactria, la Aden, pe drumul spre India şi pe cel spre China. Poate la ei, mai ales, s-a gândit Augustus lansând expediţia lui Aelius Gallus prin Marea Roşie pentru a stabili relaţii de prietenie cu regatul arab de la Petra. În mod firesc, Italia ocupă un loc privilegiat în economia Imperiului, dar principele nu exercită nici o acţiune directă pentru a o proteja. Taxele de vamă (*portoria*), percepute în provincii, nu sunt decât simple taxe, fără implicarea unor drepturi „protecţioniste" Fără îndoială, din când în când, există efortul de a limita producţia provincială de ulei sau de vin, pentru a păstra anumite pieţe de desfacere marilor producători italici (mai ales senatorii care aveau domenii în Campania), dar acestea sunt excepţii. Nimeni nu se gândeşte să interzică fabricarea galică, la Lezoux sau la Graufesenque, a ceramicii cu reliefuri imitând ceramica italică de la Arezzo. Ţesăturile uşoare din in, bumbac sau mătase, fabricate în Egipt sau Syria, pătrund în mod liber peste tot. La fel şi sticlăria egipteană sau siriană, bronzurile de Delos, hârtia provenită din papirusul de pe Nil, păturile, mantalele cu glugă, pânza de cânepă, saltelele din fulgi confecţionate în Gallia. În Syria se bea vin din Campania, la Roma — vin din Delta Nilului. Se pare că volumul total de schimburi comerciale a cunoscut, în câţiva ani, creşteri considerabile, antrenând o scădere generală de preţuri şi o ridicare pe ansamblu a nivelului de trai. Plinius ne spune (cu oarecare indignare) că cea mai săracă fată de fermier posedă, în timpul său, (adică la sfârşitul domniei lui Augustus sau în timpul lui

Tiberius) o oglindă de argint. Bogăţia nu mai este privilegiul cuceritorilor. Învinşii au şi ei partea lor. Oare nu venise Vârsta de Aur pe care o prezicea Vergiliu? În aceste condiţii, cum să nu se nască un sentiment de recunoştiinţă faţă de acela care, în atât de puţini ani, a distrus pentru totdeauna teama zilei de mâine, insecuritatea, foamea, războiul şi a redat bucuria de a trăi? Această gratitudine este inseparabilă unui alt sentiment, care ar trebui să se numească „patriotism imperial", mândria de a aparţine Imperiului puternic şi prosper. Treptat, ura supuşilor dispare. Împăratul nu mai este şeful unei armate sau al unei naţii învingătoare, ci Tatăl, curând Divinul, căruia i se datorează tot şi se observă naşterea, mai întâi în Orientul grec (unde există deja o tradiţie veche — „divinizarea" stăpânilor în exerciţiu), dar şi în Occident, a unui cult al Romei şi al lui Augustus, în care sunt legate două puteri pacificatoare ale universului.

Ar fi prea complicat să se studieze aici cum s-a născut şi s-a dezvoltat cultul imperial. Am spus cum s-a iscat, în Italia şi chiar la Roma, recunoştinţa spontană a poporului. Cultul lui *genius* a fost în mod progresiv utilizat de către Augustus, căruia-i repugna vizibil a se lăsa divinizat în timpul vieţii sale (dar *genius* este un element divin al oricărui muritor); din anul 12 î.Hr. el permite inserarea menţiunii „geniului" său în jurămintele oficiale, între Iupiter Foarte Bun şi Foarte Mare (zeul suveran al religiei de stat) şi numele zeilor Lari. Cam în aceeaşi vreme se organizează, în fiecare cartier, o religie a acestui „geniu", grefată pe aceea a „Larilor de la răspântii" (*Lares compitales*), care exista în popor în epoca republicană. Fiecare din cele două sute şaizeci şi cinci de cartiere ale oraşului (*vici*) desemna un „preşedinte" (*magister*), de regulă un libert, pentru a conduce ceremonia acestui cult. Astfel, şi cei mai

neînsemnaţi dintre locuitorii Romei luau parte la recunoştinţa datorată lui Caesar.

Tot acum, cetăţile provinciale cunosc organizarea de asociaţii de pioşenie datorată lui Augustus (colegiile de Augustali) care aveau *flamen*-ul lor, adică preotul lor. Aniversarea principelui era considerată ca o zi de sărbătoare, în care se ofereau sacrificii. Am spus că în anul 12 î.Hr. a fost ridicat un altar la Lyon. În colonia cezariană a Cartaginei se construieşte un altar similar, dedicat întregii *gens Augusta*. Pe măsură ce se înaintează spre Orient, onorurile devin mai mari. Cetăţile primesc numele lui Augustus (*Augusta* în Occident, *Sebaste* în Orient) sau numele de *Caesarea* şi, zilnic, regele Irod aducea un sacrificiu în onoarea principelui în templul de la Ierusalim. Este dificil de a atribui adulaţiei sau complezenţei toate aceste manifestări, într-adevăr unanime. Augustus a reuşit nu numai să unească teritoriile Imperiului, el a dat tuturor provinciilor sentimentul zădărniciei dorinţei de a reînvia timpurile Republicii — poate pentru că înşişi cuceritorii nu o mai simţeau —, precum şi ferma convingere că Roma a primit o misiune providenţială şi că toate popoarele care alcătuiesc Imperiul nu mai formează decât o singură Cetate.

R. SYME, *The roman revolution*, Oxford, 1939, tr. fr. R. STUVÉRAS, Paris, 1967.

J. CARCOPINO, *Virgile et le mystère de la IVe Eglogue*, édition revue et augmentée, Paris, 1943.

JEANMAIRE, „La politique religieuse d'Antoine et de Cléopâtre", *Revue archéologique*, 1924, I, pp. 241–261.

L. R. TAYLOR, *The divinity of the roman emperor*, Am. Phil. Assoc., Philol. Monographs, I, Middletown, (Conn.), 1931.

H. WAGENVOORT, „Princeps", *Philologus*, XCI (1936), p. 206 şi urm, p. 323 şi urm.

A. MAGDELAIN, *Auctoritas Principis*, Paris, 1947.

E. STRONG, *La scultura romana da Augusto a Constantino*, 2 vol., Florenţa, 1923.

J.G.C. ANDERSON, A. MOMIGLIANO, R. SYME etc., în *Cambridge Ancient History*, vol. X (*The Augustan Empire*), Cambridge, 1934.

M. ROSTOVTSEFF, *The social and economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1926.

R. REITZENSTEIN, „Zu Cicero de Re Publica", *Hermès*, LIX, (1924), p. 356 şi urm.

J. GAGÉ, *Res Gestae Divi Augusti*, édition et comment., Paris, 1935.

R. PARIBENI, tom. V al lucrării *Storia di Roma*, Bologna, 1950.

P. GRENADE, *Essai sur les origines du Principat*, Paris, 1961.

Jean-Marie ANDRÉ, *Le siècle d'Auguste*, Paris, 1974

Jacques ANDRÉ, *La vie et l'œvre d'Assinius Pollion,* Paris, 1949.

M. A. LEVI, *Il tempo di Augusto*, Florença, 1951.

J. BÉRANGER, *Recherches sur l'aspect idéologique du principat*, Basel, 1953; *Principatus*, Geneva, 1973.

B. ANDREAE, *L'art de l'ancienne Rome*, Paris (Mazenod), 1973.

Pierre GROS, *Aurea Templa. Recherches sur l'architecture religieuse de Rome à l'époque d'Auguste*, Roma, 1976.

F. COARELLI, *Guida archeologica di Roma*, 2e éd. Bari, 1980.

J.M. RODDAZ, *Marcus Agrippa*, Roma, 1984.

P. GRIMAL, *Horace*, Paris, 1958; *Virgile*, Paris, 1984.

E. CIZEK, *Mentalités et institutions politiques romaines*, Paris, 1990.

R. ETIENNE, *Le siècle d'Auguste*, Paris, 1970.

CUPRINS

Prefaţă 5

Introducere 9

Capitolul I
ANII PRELIMINARI ŞI CUCERIREA SPIRITELOR .16

Capitolul al II-lea
PRINCIPATUL LUI AUGUSTUS 47

Capitolul al III-lea
LITERATURA ÎN VREMEA LUI AUGUSTUS 66

Capitolul al IV-lea
ARTA ÎN EPOCA LUI AUGUSTUS 99

Capitolul al V-lea
PACEA LUI AUGUSTUS 115

Bibliografie 134

Se preferă, uneori, să se desemneze un „secol" de istorie prin numele unui singur om. Pentru aceasta, trebuie ca el să-şi fi lăsat amprenta proprie asupra fizionomiei spirituale a unei epoci care, astfel, devine cu adevărat epoca sa.

Din haosul războaielor civile, în numai şaizeci de ani, a luat naştere un Imperiu prosper, condus de un legendar Salvator, patrie a literaturii şi a artelor, loc al păcii universale.

Viaţa şi opera lui Augustus sunt prezentate de istoricul Pierre Grimal într-o sinteză admirabilă, care apare acum, pentru prima dată, în limba română.

Colecţie coordonată de ŞERBAN PAPACOSTEA,
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *CIVILIZAŢIA AMERINDIANĂ*
  de Claudi R. Cros
- *RĂZBOIUL DE ŞASE ZILE*
  de Pierre Hazan
- *ANTICHITATEA ORIENTALĂ*
  de Pierre Amiet

ISBN: 973-653-287-9